NICOLAS WERTH
ISTORIA
uniunii sovietice
DE LA LENIM LA STALIM (1917 – 1953)

Traducere, cuvânt înainte şi note:
Florin Constantiniu

Coperta: Walter Riess

Nicolas Werth

HISTOIRE DE LUNION SOVIÉTIQUE DE LENINE STALINE

(1917 – 1953)

©Presses Universitairesde France, 1995 2 e edition: 1998, novembre

Toate drepturile asupra acestei versiuni în limba română sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973 – 653 – 001 – 9

De acelaşi autor:

Être communiste en URSS sous Staline, Gallimard-Archives, 1981.

La vie quotidienne des paysans russes de la Révolution à la Collectivisation, 1917 – 1939, Hachette, 1984.

Les procès de Moscou, 1936 – 1938, Complexe, 1987. *Histoire de l'Union soviétique. De l'Empire russe à la CEI, 1900 – 1991*, PUF, «Thémis-Histoire», 1990; 2 e éd. 1992. *Rapports secrets soviétiques, 1921 – 1991. La société russe dans les documents confidentiels*, Gallimard, 1994 (en collaboration avec G. Moullec).

Histoire de l'Union soviétique de Khrouchtchev à Gorbatchev (1953 – 1985), «Que sais-je?», n° 3038, 1995.

PREFAŢA

După aproape cinci decenii, publicul cititor din România are la îndemână – prin iniţiativa Editurii CORINT – o sinteză de istorie a Uniunii Sovietice (volumul de faţă va fi urmat de un al doilea, al aceluiaşi autor, consacrat perioadei inaugurate de Hruşciov şi încheiate cu alegerea lui Gorbaciov). În anii 1949 – 1951 s-a tipărit. În tălmăcire românească. *Istoria URSS* (3 volume) a academiciene! Ana M. Pankratova, lucrare care reprezenta „vulgata"

istoriografiei staliniste; în paginile acestei cărţi erau cuprinse toate tezele, interpretările şi falsurile impuse de Stalin în cercetarea şi prezentarea trecutului rus – începând cu comuna primitivă – şi sovietic.

De la lucrarea Anei M. Pankratova şi până astăzi, cititorul român nu a mai avut la dispoziţie o expunere sintetică a istoriei URSS. în deceniile postbelice, sovietologia occidentală a produs un lung şir de lucrări fundamentale pentru cunoaşterea şi înţelegerea evoluţiei regimului instaurat în Rusia în octombrie/noiembrie 1917. Cercetători ca Bertram Wolfe, Moshe Lewin, Stephen Cohen. Richard Pipes, Hélène Carrère d'Encausse, Annie Kriegel, Stéphane Courtois. Nicolas Werth şi alţii au desfăşurat un amplu şi fecund efort de investigaţii pentru ca – în pofida unei documentări foarte anevoioase, în condiţiile secretomaniei sovietice – să poată descifra realităţile ascunse ale URSS, o ţară corect caracterizată de Winston Churchill ca fiind „o ghicitoare, învăluită în mister în interiorul unei enigme".

Accesul la arhivele sovietice – deşi nu în măsura dorită de istorici – a dat un nou impuls cercetărilor privind societatea sovietică. Noile surse i-au obligat pe cercetători la reevaluarea unor aspecte şi evenimente din istoria URSS şi. În unele cazuri, au dat un nou chip atât realităţilor din cele peste şapte decenii de existenţă a regimului sovietic, cât şi unor segmente ale relaţiilor întreţinute de Moscova cu ţările celor două „sisteme" – capitalist şi socialist.

Sporul de informaţie, dobândit prin investigarea arhivelor devenite accesibile, nu numai că nu a adus, într-un şir de probleme controversate, răspunsuri definitive, dar. În unele cazuri, a generat noi discuţii.

Un exemplu concludent îl oferă planul prezentat, nu mai devreme de 15 mai 1941, de mareşalul S.K. Timoşenko, comisarul poporului pentru Apărare, şi generalul de armată G.K. Jukov, şeful Statului Major General al Armatei Roşii, privind un atac preventiv sovietic împotriva armatei germane (ultima ediţie a textului în

1941 god v 2-h knigah, sub redacţia generală a acad. A.N. Iakovlev, vol.2. Moscova, 1998, p. 215 – 220). Documentul a fost semnalat şi publicat, la început, parţial, după ce cartea detectorului sovietic Vladimir Rezun (pseudonim Viktor Suvorov), *Spărgătorul de gheaţă*, a declanşat aprinse dezbateri în ţara sa de baştină (publicul cititor de la noi dispune acum de cele trei volume ale lui V. Suvorov. *Spărgătorul de gheaţă*, *Ziua „*M*”* şi *Ultima republică*, în traducerea românească a lui Radu Părpâuţă, Iaşi, Polirom, 1995 – 1998). Potrivit lui Rezun/Suvorov, Stalin ar fi intenţionat să atace Germania, în jurul datei de 6 iulie 1941.

Teza lui Rezun/Suvorov a găsit partizani şi adversari pasionaţi (printre aceştia din urmă, profesorul Gabriel Gorodeţki, autorul lucrării *Mitul „Spărgătorului de gheaţă”*). Folosul acestei controverse – încă neîncheiată – este că i-a obligat pe istorici să aprofundeze cercetările privind prima jumătate a anului 1941 şi să încerce a descifra sensul exact al noii atitudini „ofensive”, exprimată în cuvântarea lui Stalin din 5 mai 1941, rostită în faţa absolvenţilor academiilor militare, şi în toasturile sale (mai exact două toasturi şi un comentariu la toastul unui general) din cursul recepţiei ce a urmat. Această poziţie „ofensivă” şi-a găsit rapid reflectarea în materialele de educaţie politică, destinate militarilor.

Iată doar un singur exemplu al înnoirilor de informaţie şi de interpretare înregistrate de sovietologie în ultimii ani. Ele obligă la reluări şi reevaluări, care fac astăzi din studiul istoriei URSS una din cele mai „dinamice” zone ale istoriografiei contemporane.

Pentru cititorul român, istoria URSS este cu atât mai vrednică de interes cu cât marea putere vecină a influenţat – uneori decisiv – orientările şi acţiunile politicii noastre externe. iar după 1944 a modelat – în chip funest – evoluţia României. Pentru a înţelege istoria naţiunii sale, cititorul român trebuie să urmărească atent literatura consacrată evoluţiei societăţii sovietice.

Lucrarea lui Nicolas Werth reflectă stadiul actual al

cercetărilor privind istoria URSS. Autorul este un eminent reprezentant al sovietologiei franceze, ale cărui calităţi de cercetător – informaţie bogată, analiză de mare pătrundere şi de perfectă articulaţie logică şi expunere clară – se regăsesc şi în lucrarea de faţă.

Nicolas Werth, la curent cu cele mai noi descoperiri documentare şi cu cele mai proaspete contribuţii ale istoricilor din ţara sa şi ale celor străini (în primul rând. ruşi), oferă cititorilor – în cele două volume ale lucrării sale – o prezentare de sinteză a regimului sovietic, de la cucerirea Palatului de lamă până la începutul perioadei gorbacioviste. Sprijinit pe o documentaţie de mare întindere, autorul izbuteşte performanţa de a cuprinde, în limitele impuse de colecţia „Que sais-je?”, publicată de Presses Universitaires de France, o problematică pe cât de vastă, pe atât de complexă şi de a o face perfect inteligibilă prin logica demonstraţiei şi prin limpezimea formulărilor. Este o lucrare deopotrivă de utilă specialiştilor şi marelui public, doritor să cunoască împrejurările în care s-a încercat transformarea utopiei marxiste într-o realitate istorică, apăsată de moştenirea autocraţiei ţariste.

Apariţia, în versiune românească, a *Istoriei Uniunii Sovietice* a lui Nicolas Werth reprezintă, în egală măsură, un eveniment ştiinţific şi cultural: ştiinţific. Întrucât oferă, într-o lucrare de sinteză, „ultimul cuvânt” al cercetărilor de sovietologie; cultural, întrucât pune la îndemână publicului cititor din ţara noastră – într-o expunere de mare accesibilitate – elementele absolut necesare culturii politice a celui ce doreşte să înţeleagă ce a fost regimul comunist, de a cărui moştenire – judecând după dificultăţile tranziţiei – ne separăm atât de încet şi de anevoios.

Florin Constantiniu

Introducere

Octombrie 1917: în tumultul primului război mondial care nu se mai sfârşea, lovitura de stat a bolşevicilor a trecut aproape neobservată în cancelariile europene: ea le apărea ca un episod, printre multe altele, în desfăşurarea

unei revoluţii care zguduia de aproape un an Imperiul rus.

Martie 1953: moartea lui Stalin este anunţată pe prima pagină a tuturor marilor ziare de pe glob. URSS a devenit a doua putere a lumii, „sistemul sovietic” a fost impus unei jumătăţi din Europa, China lui Mao ia drept model URSS, ţara „Părintelui popoarelor* – Stalin. În acest început al anilor ’50, modelul stalinist pretinde, în numele progresului, să cucerească lumea, prezentându-se drept concurentul democraţiei liberale. El nelinişteşte pe unii, dar fascinează pe alţii, în număr de milioane, care nu cunosc URSS decât din imaginile înfrumuseţate ale acestei îndepărtate „ţâri a sovietelor.

Fără a intra în analiza lor, înainte chiar „de a prezenta materia* volumului, unele dintre problemele-cheie ale acestei treimi de secol care merge de la revoluţia din octombrie 1917 până la moartea lui Stalin – problema continuităţii şi a rupturilor între teoria leninistă şi practica stalinistă, cea a rolului deţinut de stat şi de societate în geneza, apoi în formarea „sistemului sovietic”, cea a ponderii istoriei ruse în stalinism – este de notat de pe acum o remarcabilă continuitate: în 1917, ca şi în 1953, se ştia prea puţin despre ceea ce se petrece la Moscova. Paradisul pe pământ sau imperiul râului, URSS a rămas o enigmă, ţara Secretului. Rareori, iluzii sau erori de apreciere au fost atât de larg împărtăşite. Au existat motive temeinice: manipularea faptelor, închiderea arhivelor, accesul în ţară permis numai „amicilor URSS** au făcut aproape imposibilă activitatea istoricilor consacrată acestei ţâri. De puţin timp, eliberarea memoriei, accesul la sursele istorice, dispariţia URSS. un factor capital care delimitează de acum înainte o „perioadă sovietică a istoriei ruse”, întinzându-se pe trei sferturi de secol, deschid o etapă nouă, care va permite, fără îndoială, să se înţeleagă mai bine trecutul recent, încă prea puţin cunoscut, al uneia dintre ţările care au marcat din plin istoria secolului al XX-lea.

Capitolul I

AMI DE SUPRAVIEŢUIRE ŞI DE FORMARE (1918 –

1921)

I. Institul Jonalizarea bolşevismului

1. Primele decrete. Încă înainte de octombrie 1917, bolşevicii consideraseră că sunt de nedespărţit luarea puterii de către ei, sfârşitul „războiului imperialist” şi răspândirea în Europa a unei revoluţii proletare.

Din acest punct de vedere, JDecretul asupra păcii” constituie actul fondator al noului regim. Prin acest text, guvernul bolşevic invita „toate popoarele şi guvernele lor să înceapă neîntârziat negocieri în vederea unei păci juste şi democratice”. Rămas aproape neobservat de mai toate cancelariile care nu au văzut în „lovitura de la 25 octombrie” decât o nouă peripeţie în evoluţia unei Rusii dezorientate, „Decretul asupra păcii” se situează în afara normelor diplomatice tradiţionale. El face dovada voinţei noii puteri de a zdruncina din temelii sistemul raporturilor între state: vorbind în numele „imensei majorităţi a claselor muncitoare şi truditoare epuizate”, guvernul bolşevic cheamă la o pace „fără anexiuni şi fără despăgubiri”, precum şi la renunţarea generală la „orice dominaţie neacceptată asupra naţiunilor, fie că se află în Europa, fie în afara ei. Dintr-odată, bolşevicii îşi afirmă utopismul şi singularitatea.

Al doilea text major adoptat de bolşevici: „Decretul asupra pământului”. „Proprietatea privată asupra pământului este abolită fără despăgubiri; toate pământurile sunt puse la dispoziţia comitetelor locale”. Această măsură nu făcea, în realitate, decât să legitimeze ceea ce numeroase comitete ţărăneşti făcuseră spontan încă din vara lui 1917: ocuparea moşiilor aparţinând marilor proprietari funciari, Coroanei şi chiar a proprietăţilor ţăranilor înstăriţi. „Decretul asupra pământului” a adus, în medie, fiecărei familii ţărăneşti două până la trei deseatine[1] de pământ. Spor notabil, dar fără efect, în viitorul imediat cel puţin. În lipsa şeptelului şi a inventarului agricol, pământul nu putea fi valorificat. Cu toate acestea, acceptând trecerea pământului „în mâinile

1 1 desealinâ = 1.0925 ha. (Nota traducătorului)

poporului – şi, prin urmare, constituirea unei mici proprietăţi ţărăneşti, „furând” astfel socialiştilor-revoluţionari programul lor agrar (bolşevicii fuseseră întotdeauna partizanii „naţionalizării” pământului şi ai instaurării formelor colective de exploatare) – bolşevicii îşi asigură, încă din primele luni ale lui 1918, sprijinul – capital – al imensei majorităţi a ţărănimii.

A treia orientare a noului regim: răspunsul la revendicările „aliatului său natural* – proletariatul urban, regrupat, din primăvara anului 1917, în cadrul comitetelor de cartier şi de uzină, al sindicatelor din ce în ce mai radicale, în octombrie 1917, lozinca pornită de la „bază” era „controlul muncitoresc”: muncitorii doreau exproprierea întreprinderilor şi gestiunea lor colectivă de către lucrători. Un decret fixează modalităţile acestui „control muncitoresc*; un altul recunoaşte principiul zilei de muncă de opt ore. De pe acum încă, guvernul bolşevic se arată mai preocupat de fixarea limitelor autogestiunii, de fuziunea comitetelor de uzină cu noua administraţie, de înfăptuirea primelor naţionalizări (14 decembrie 1917). Între muncitorii obsedaţi de şomaj, de degradarea continuă a puterii lor de cumpărare, de foame şi de ravagiile războiului şi un stat preocupat de eficacitatea economică se instalează o incomprehensiune reciprocă. Din decembrie, noul regim trebuie să facă faţă unui val de revendicări salariale şi de greve. În câteva săptămâni, bolşevicii pierd esenţialul capitalului de încredere acumulat. Într-o anumită zonă a lumii muncitoreşti, în cursul anului 1917.

2. Dictatura politică, dizolvarea Adunării constituante şi slăbirea sovietelor. Guvernul constituit la 25 octombrie nu cuprindea decât bolşevici. Prezidat de Lenin, Consiliul Comisarilor Poporului număra 15 „comisari”. După ce socialiştii-revoluţionari şi menşevicii au refuzat să facă parte din noul Comitet Executiv al sovietelor, ales la al II-lea lor Congres, pentru a nu da cauţiunea lor loviturii de stat bolşevice, guvernul lui Lenin nu mai era recunoscut decât de delegaţii bolşevici şi de socialiştii-revoluţionari de

stânga.

De la sfârşitul lui octombrie, noul guvern a luat un număr de măsuri autoritare: suprimarea ziarelor „burgheze”, suspendarea oricărei publicaţii care „ar semăna tulburări în spirite, publicând ştiri voit eronate”, controlul radioului şi al telegrafiei, arestarea personalităţilor partidelor din opoziţie, atât „burgheze”, cât şi socialiste.

Împotriva instaurării controlului total al bolşevicilor asupra puterii s-au ridicat numeroase forţe şi grupări de opoziţie, inclusiv în interiorul partidului bolşevic, în acel moment încă destul de divizat. Sindicatul feroviarilor s-a situat în fruntea opoziţiei „socialiste” faţă de noua putere, cerând constituirea unui guvern socialist de unitate.

Înainte de octombrie, bolşevicii nu încetaseră de a acuza guvernul provizoriu că întârzie convocarea Adunării constituante. Ei nu puteau să nu o convoace, chiar dacă Lenin nu contenea să amintească principiul enunţat în 1903 de Plehanov, potrivit căruia succesul revoluţiei constituia „dreptul suprem” superior idealului votului universal. Ţinând seama de ponderea electorală zdrobitoare a ţărănimii, alegerile din noiembrie – decembrie 1917 pentru Adunarea constituantă s-au soldat cu o victorie zdrobitoare a socialiştilor-revoluţionari (40% din voturile exprimate). Din 41 milioane de alegători, mai puţin de 9 milioane au votat pentru bolşevici. Adunarea constituantă (370 socialişti-revoluţionari, 175 bolşevici, 80 „moderaţi de diverse orientări”, 40 socialişti-revoluţionari de stânga, 17 cădeţi) s-a reunit la 18 ianuarie 1918. Ea nu a avut timp decât să-l aleagă ca preşedinte pe liderul socialiştilor-revoluţionari. V. Cemov, şi să anuleze decretele din octombrie 1917. A doua zi dimineaţă, guvernul bolşevic a dizolvat-o, în indiferenţa generală. În Rusia, experienţa democraţiei parlamentare nu a durat decât câteva ore.

După dizolvarea Adunării, guvernul a restrâns prerogativele Congresului sovietelor, ale cărui sesiuni au fost rărite şi reduse la câteva şedinţe simbolice. În câteva săptămâni (sfârşitul lui octombrie 1917 – mijlocul lui

ianuarie 1918), „puterea de jos” şi „puterea sovietelor”, care se dezvoltaseră din februarie până în octombrie 1917, în cadrul unor instituţii descentralizate foarte diverse, ca o „contra-putere” potenţială, s-au transformat astfel într-o „putere de sus”, ca urmare a unor proceduri birocratice sau autoritare, care le-au limitat prerogativele. Puterea trecea astfel de la societate la stat şi de la stat la partidul bolşevic.

II. De la Brest-Litovsk la războiul civil

1. Brest-Litovsk; Iluzia unei păd. Încheierea păcii, dorită de imensa majoritate a populaţiei, a fost o prioritate pentru noul regim. Fără pace – de obţinut cu orice preţ – viitorul însuşi al revoluţiei bolşevice, ca şi acela al revoluţiei mondiale (cele două erau considerate atunci de nedespărţit), era ameninţat. După refuzul Aliaţilor de a lua în consideraţie propunerile lui Lenin pentru o „pace fără anexiuni şi despăgubiri”, guvernul sovietic a angajat negocieri de armistiţiu cu delegaţiile Puterilor Centrale. Armistiţiul a fost încheiat la 15 decembrie 1917 pentru patru săptămâni, putând fi reînnoit. Tratatul de la Brest-Litovsk nu a fost totuşi semnat decât la 3 martie 1918, după mai multe luni de tratative laborioase şi o săptămână (16 – 23 februarie 1918) deosebit de dramatică pentru conducătorii bolşevici, profund divizaţi asupra tacticii de folosit faţă de exigenţele crescânde ale Imperiilor centrale: „războiul revoluţionar” (soluţia preconizată de „comuniştii de stânga”, conduşi de N. Buharin), „nici pace, nici război (formulă inedită, susţinută de principalul negociator, L. Troţki, care, la 10 februarie, a pus capăt unilateral discuţiilor, declarând că „starea de război între Imperiile centrale şi Rusia a luat sfârşit*), acceptarea – oricât de dură ar fi fost – a condiţiilor adversarului, pentru a garanta viitorul revoluţiei ruse (linie preconizată de Lenin). La 23 februarie 1918, după ce armatele germane înaintaseră 400 km în cinci zile, Lenin a izbutit să impună, cu o mică majoritate, punctul său de vedere. Tratatul de la Brest-Litovsk consacra pierderea *a* 800.000 de km², în raport cu frontierele din 1914. Armata Roşie trebuia să părăsească

Ucraina, să încheie pace cu Rada ucraineană, să abandoneze orice pretenţie asupra Finlandei şi ţârilor baltice şi să cedeze Turciei Kars, Batum şi Ardahan. Teritoriile pierdute reprezentau 26% din populaţie, 32% din producţia agricolă, 23% din producţia industrială, 75% din cărbune şi din fier. *A* ceda spaţiu pentru a câştiga timp* – aceasta era pentru Lenin raţiunea acceptării diktatului. Încetarea ostilităţilor a fost de scurtă durată. „Războiului imperialist” i-a urmat războiul civil.

2. Desfăşurarea războiului civil. Timp de patru ani (începutul lui 1918 – sfârşitul lui 1921), Rusia a fost divizată de un îngrozitor război civil, care a provocat imense pierderi demografice, un seism social şi economic fără precedent şi o militarizare de durată a bolşevismului.

Confruntare multiformă, fenomen complex, punând în joc interese politice, naţionale şi sociale, războiul civil în fostul Imperiu rus nu poate fi redus – aşa cum s-a făcut în general – la o luptă între „roşii” şi „albi”, care s-ar fi încheiat, în noiembrie 1920, prin înfrângerea ultimei armate albe, cea a baronului Wrangel. În realitate, războiul a durat până la mijlocul anului 1921 (unele regiuni nu au fost „pacificate” decât la începutul lui 1922); în 1920 – 1921, principalul pericol pentru regimul sovietic nu a mai fost armata albă, ci sutele de armate ţărăneşti („verzii”) care controlau „ţara profundă”, în Ucraina, în Siberia, în provinciile Volgăi, refuzând rechiziţiile şi sustrăgându-se recrutării în armată.

Războiul civil apare astfel ca un amestec încâlcit de confruntări pe fronturi diverse şi mobile.

a) o primă categorie de confruntări a opus guvernele concurente, dispunând de forţe armate regulate şi de un aparat de stat. angajate în efortul de a-şi stabili autoritatea pe un teritoriu dat, într-o conjunctură favorabilă tendinţelor centrifuge şi fărâmiţării fostului Imperiu rus în mici unităţi autonome. În momentul luării puterii de către bolşevici, imperiul moştenit de la Guvernul provizoriu era pe punctul de a se dezintegra.

Acestui prim tip de confruntări „instituţionalizate* le

corespund conflictele dintre regimul bolşevic şi zecile de guverne efemere antibolşevice, care se constituiseră în diverse regiuni ale fostului Imperiul rus. În 1918 – 1919 (guvernele provizorii de la Samara, Omsk, Arhanghelsk, Ural, Crimeea, „republica de la Kaluga”, guvernele militare căzăceşti etc.).

Anul 1918, anul fragmentării maxime a fostului Imperiu rus, a fost marcat de ciocniri de intensitate redusă (forţele armate ale protagoniştilor nu depăşeau câteva zeci de mii de oameni), periferice şi întotdeauna localizate, între regimul bolşevic şi forţele de opoziţie divizate. Între acestea, cele mai primejdioase erau:

— Guvernul câzâcesc de la Don, proclamat de atamanul Alexei Kaledin. Sub regimul ţarist, cazacii se bucurau de privilegiul de a primi 30 deseatine de pământ în schimbul serviciului militar până la vârsta de 36 de ani. Deveniţi astfel una din principalele forţe de sprijin ale puterii ţariste, cazacii, privaţi de legitimitatea lor socială (şi ameninţaţi în bunurile lor), în urma unui decret din 28 octombrie 1917, care abolea toate gradele, titlurile, ierarhiile şi inegalitatea de rang din Vechiul Regim, s-au răsculat împotriva puterii bolşevice. În „pământul căzăcesc”, la frontierele de sud ale Rusiei. În stepele Donului şi ale Kubanului, s-a constituit, din decembrie 1917, Armata de Voluntari*, întâiul nucleu a ceea ce avea să devină în curând, sub comanda generalului Kornilov, apoi a generalului Denikin. Armata „albă”.

— Comitetul constituanţilor din Samara (Komuci). Format la 8 iunie 1918, sub preşedinţia câtorva deputaţi socialişti-revoluţionari din fosta Adunare constituantă, Comitetul era susţinut de legiunea cehoslovacă.[2] în timpul

2 Această unitate era formată din 30.000 de soldați cehi și slovaci, care. refuzând să apere monarhia auslro-ungarâ. se constituiserâ prizonieri la .frații ruși' și obținuseră dreptul de a pleca. înarmați, la Vladivostok pentru a ajunge, pe cale maritimă, pe frontul occidental, in mai - iunie 1918, după ce avuseseră loc incidente cu autoritățile locale bolșevice, legiunea cehă a luat sub control orașele strategice de-a lungul Transsiberianului (Tomsk, Omsk, Samara, Ekaterinburg), tăind artera vitală care lega Rusia europeană de Siberia. (Nota autorului)

scurtei sale existenţe, el a încercat să găsească o a treia cale pentru revoluţie. Comitetul din Samara respingea atât restaurarea monarhiei, cât şi experimentul socialist, invocând principiul democraţiei parlamentare, întemeiată pe reforma agrară. La 18 noiembrie 1918, Comitetul a fost răsturnat de noul om forte din partea de est a Rusiei, amiralul monarhist Kolceak. Divizată şi neputincioasă, opoziţia democrată a fost absorbită de contrarevoluţia militară.

Spre deosebire de 1918, anul 1919 apare ca anul marilor campanii militare, al înfruntărilor pe scară mare între armatele „albe”, acum cu efective sporite (câteva sute de mii de oameni) şi sprijinite de foştii aliaţi ai Rusiei, şi o Armată Roşie reorganizată pe baza serviciului militar obligatoriu.

Până în vara anului 1918, deşi ostili unui regim care scosese unilateral Rusia din război, agravase situaţia armatelor Antantei, declarase anularea datoriilor contractate cu puterile străine în epoca ţaristă şi lezase, prin naţionalizarea băncilor şi a întreprinderilor, interesele occidentale. Aliaţii rămâneau într-o poziţie de aşteptare. Încetul cu încetul, ei s-au decis să intervină: în august 1918, contingente anglo-canadiene au intrat în Transcaucazia şi au ocupat Baku, în timp ce francezii şi englezii, debarcaţi la Arhanghelsk, au răsturnat guvernul local bolşevic şi au susţinut guvernul din Omsk al amiralului Kolceak. Avându-şi baza în Odessa, trupele franceze au asigurat serviciile de logistică ale Armatei „albe” a generalului Denikin, care opera în regiunea Donului. În noiembrie 1918, sfârşitul primului război mondial a marcat o nouă etapă în angajarea occidentală împotriva unui regim care încuraja răspândirea revoluţiei în Europa. Rusia bolşevică era atunci înconjurată de un adevărat „cordon sanitar”.

În cursul anului 1919, Albii au lansat trei mari ofensive, râu coordonate. împotriva bolşevicilor care controlau centrul Rusiei.

În martie, amiralul Kolceak a organizat, de la bazele

sale din Ural, o ofensivă în direcţia Volgăi, pe un front foarte larg. După unele succese iniţiale, amiralul a fost obligat să se retragă pentru că nu ştiuse să-şi coordoneze, în plan strategic, mişcările cu cele ale armatei lui Denikin, plecate de la Don spre Ucraina şi Orei. Înfrânt la Samara, Kolceak a trebuit să bată în retragere în condiţii foarte dificile, întrucât ţăranii siberieni se revoltaseră împotriva guvernului său, care decisese restituirea pământurilor foştilor proprietari funciari. Urmărit de partizani, el a fost luat prizonier şi împuşcat lângă Irkutsk, în februarie 1920.

Plecat din regiunea Donului, generalul Denikin a lansat, la rândul său, în iunie 1919, o mare ofensivă – sprijinită în *pord-vest de generalul* ludenici – spre Moscova, pe un front de 700 km, de la Kiev la Ţariţîn. În septembrie, trupele sale au ajuns la Voronej, Kursk, Orel, la mai puţin de 400 km de Moscova, în timp ce ludenici se afla la circa o sută de kilometri de Petrograd. O contraofensivă puternică a Armatei Roşii, ajutată de răscoale ţărăneşti. În spatele Albilor, care practicau – întocmai ca şi Roşii – o nemiloasă politică de rechiziţii de oameni şi de produse agricole, i-a obligat pe Albi să se retragă, fiind respinşi spre sud, până în Crimeea, unde Denikin a cedat comandamentul resturilor armatei (mai puţin de 40.000 de oameni) baronului Wrangel. care a continuat rezistenţa până în noiembrie 1920.

b) Războiul civil din Rusia nu poate fi înţeles dacă se face abstracţie de problema naţională. Dimensiunea naţională caracterizează un al doilea ansamblu de confruntări. Revoluţia din Octombrie a accelerat tendinţele centrifuge, pe care, la început, bolşevicii păreau să le cauţioneze, mai ales prin „Declaraţia drepturilor popoarelor din Rusia” şi prin „Decretul asupra naţionalităţilor** (15 noiembrie 1917). Recunoscând egalitatea şi suveranitatea popoarelor fostului Imperiu rus, dreptul la autodeterminare, federalizare şi secesiune, aceste texte invitau popoarele alogene să se emancipeze de sub tutela puterii centrale ruse Dar, aşa cum avea să declare, în curând, Lenin, „dreptul la divorţ nu înseamnă

obligaţia de a divorţa. În câteva luni, polonezii, finlandezii, balticii, ucrainenii, georgienii. armenii, azerii şi-au proclamat independenţa. Depăşiţi, bolşevicii au subordonat dreptul popoarelor la autodeterminare necesităţii de a păstra grâul ucrainean, petrolul şi minereurile din Caucaz, pe scurt de a apăra interesele vitale ale statului sovietic, un stat care se afirma, cel puţin pe plan teritorial, ca moştenitorul fostului Imperiu rus. Războiul civil apărea astfel ca un război dus de Centru – rus şi bolşevic – pentru recucerirea unei părţi a naţionalităţilor (ucraineni, georgieni, azeri, armeni) care se emancipaseră în situaţia tulbure, favorabilă tendinţelor centrifuge, a revoluţiilor din 1917. Pe frontul naţionalităţilor, cazul cel mai emblematic – şi cel mai complex – a fost cel al Ucrainei. Haosul instituţional, politic şi militar, care a domnit din 1918 până în 1921 (din ianuarie 1918 până în decembrie 1919, Kievul şi-a schimbat de 13 ori stăpânul!), relevă dificultăţile întâmpinate de bolşevici pentru a rezolva problema naţională ucraineană. În ceea ce priveşte recucerirea Caucazului, care nu se va încheia decât la începutul lui 1921, ea pune în lumină recunoaşterea profundă, din partea Moscovei, a realităţilor locale, ca şi slăbiciunea bolşevismului transcaucazian, în faţa rivalilor săi politici (menşevicii în Georgia, daşnacii[3] în Armenia, musavatiştii[4]

3 Aderenții Federației Revoluționare Armene, numită și Partidul Dașnak (de la Dașnakțuthiun - federație). A luat ființă în 1890, la Tiflis, având o orientare naționalistă (emanciparea națională și crearea unui stat armean) și socialistă (a aderai, în 1907, la Internaționala a ll-a). în condițiile create de căderea țarismului și de instaurarea regimului comunist în Rusia. Partidul Dașnak p proclamat independenta Republicii Armenia (28 iunie 1918) și a condus noul stat (mai 1918-noiembrie 1920). Prins între Rusia Sovietică și Turcia și supus unor puternice presiuni. Partidul Dașnak nu s-a putut menține la putere, astfel că bolșevicii au instaurat puterea sovietică (29 noiembrie 1920). (N. t.)

4•• ••Aderenții Partidului Democratic Musulman Musavat („Egalitate*), creat în Azerbaidjan, in 1911. și având ca lozincă principalele trei obiective: „turcizare, islamizare. modernizare*. După începutul revoluției in Rusia, s-a pronunțat în favoarea constituirii unei federații a republicilor democratice. în condițiile intervenției străine în Caucaz

în Azerbaidjan).

c) o a treia dimensiune a războiului civil, mai puţin studiată până acum, este cea a „frontului intern”: conflictele între autorităţi – fie că ele erau „roşii** sau „albe** – şi toţi cei care se opuneau măsurilor autoritare (recrutări, rechiziţii, suspendarea libertăţilor fundamentale) luate de fiecare tabără. În regiunile controlate de bolşevici, se desfăşura „lupta de clasă* împotriva „foştilor” – burghezi, cler, culaci –, pe scurt, a tuturor „elementelor străine din punct de vedere social”, deţinute ca „ostatici” în lagărele de concentrare ale Ceka, constituind o adevărată vânătoare împotriva militanţilor partidelor liberal, socialist-revoluţionar şi social-democrat (menşevicii), partide interzise unul după altul. În zonele controlate de Albi, toate elementele bănuite de posibile simpatii „iudeo-bolşevice* au fost sistematic urmărite, iar pogromurile încurajate. Lupta pe „frontul intern* al războiului civil a fost, înainte de toate, dusă de milioane de ţărani, dezertori şi nesupuşi, cei pe care atât „roşii*, cât şi „albir îi numeau „verzr şi care au jucat un rol adesea decisiv în înaintarea sau deruta uneia sau celeilalte tabere. În vara lui 1919, dezertările şi revoltele ţărăneşti împotriva recrutărilor în Armata Roşie şi a detaşamentelor „armatei de rechiziţii bolşevice au favorizat înaintarea armatei lui Denikin. Câteva luni mai târziu, răscoala ţăranilor siberieni, exasperaţi de restabilirea drepturilor proprietarilor funciari, a precipitat deruta amiralului Kolceak. În Ucraina, s-a dezvoltat, sub conducerea anarhistului Nestor Mahno, o autentică mişcare ţărănească, opusă atât albilor, cât şi roşilor. În provincia Tambov – pentru a nu da decât un exemplu – partizanii ţărani ai lui Antonov au controlat timp de doi ani zonele rurale. Războiul civil din Rusia a fost, de asemeni, o imensă ridicare a ţărănimii, un război al satelor împotriva

---

(turcă, apoi britanică), Partidul Musavat a creat, in mai 1918, un guvern ostil bolșevicilor, cu sediul la Tiflis, mutat apoi la Gandju. în urma retragerii trupelor britanice, acest guvern a fost răsturnat de către bolșevici (mai 1920). (N. L)

oricărei forme de ingerinţă exterioară, împotriva oraşelor, pentru menţinerea proprietăţii familiale, apărarea de exploatare, asigurarea perenităţii obştii săteşti ca mod ancestral de „autoguvernare* ţărănească.

Din cele trei războaie civile, bolşevicii au câştigat două – cel împotriva albilor şi cel împotriva naţionalităţilor din fostul Imperiu rus. În cel de al treilea – împotriva ţărănimii – ei vor trebui să facă totuşi concesii.

HI. «Comunismul de război

„Comunismul de război” desemnează ansamblul măsurilor extraordinare, adesea improvizate în mare parte, luate de regimul bolşevic – din vara lui 1918 până în primăvara lui 1921 – pentru a face faţă războiului civil şi intervenţiei militare aliate. Comunismul de război nu a fost însă numai răspunsul unei puteri angajate într-un război total de care depindea supravieţuirea sa, el a fost, de asemeni, o improvizaţie, un experiment, mai mult utopic, având drept obiectiv „trecerea imediată la producţia şi repartiţia comunistă” (Lenin).

Bolşevicii au ajuns la putere fără un program economic precis, într-o ţară cu economia ruinată de peste trei ani de război şi de revoluţie. Circuitele de schimb între oraşe şi sate nu mai funcţionau, transporturile erau dezorganizate, producţia industrială, subminată de grevele şi lock-outurile patronale, a scăzut cu 75% în raport cu perioada de dinainte de război. După ce respinseseră experienţele, condamnate la eşec în condiţii atât de catastrofale, de autogestiune muncitorească, bolşevicii preconizau modelul „capitalismului de stat”, inspirat parţial din experienţa germană, care îl fascina atât pe Lenin. Dată fiind înapoierea economică a Rusiei, trecerea la comunism nu avea să se realizeze, contrar previziunilor lui Marx, prin „dispariţia treptată” a statului, ci, dimpotrivă, prin controlul statului asupra tuturor sferelor economiei.

1. O economie etatizată, o societate mobilizată. Comunismul de război a fost marcat de un lung şir de măsuri care vor concentra toate resursele materiale,

alimentare şi umane ale ţării în mâinile puterii centrale. După ce a naţionalizat băncile (27 decembrie 1917), flota comercială (23 ianuarie 1918), comerţul exterior (22 aprilie 1918), guvernul a trecut la naţionalizarea tuturor întreprinderilor care aveau un capital mai mare de jumătate de milion de ruble (28 iunie 1918). În 1919, naţionalizarea a fost extinsă şi asupra micilor întreprinderi. Un decret din 21 noiembrie 1918 a stabilit monopolul de stat asupra comerţului exterior: toate magazinele au fost „municipalizate. Produsele de larg consum au fost raţionalizate, salariile achitate în natură. Într-un mare elan utopic, bolşevicii au luat în consideraţie abolirea banilor său. cel puţin, restrângerea circulaţiei lor. Plata serviciilor a fost progresiv abolită: apa, electricitatea. Încălzirea, poşta, băile publice, transporturile, locuinţele – toate erau asigurate gratuit de către stat. Aceste experienţe care priveau o minoritate a populaţiei – cea locuind în oraşe – s-au lovit de un obstacol fundamental: rezistenţa lumii rurale, de care depindea supravieţuirea lumii urbane. Într-o economie unde circuitele de distribuţie, atât la nivelul mijloacelor (degradarea comunicaţiilor, mai ales, a celor feroviare), cât şi la cel al motivaţiilor (absenţa produselor industriale nu-l stimulează pe ţăran să vândă) sunt rupte, cum se puteau relansa schimburile? Bolşevicilor li se ofereau două opţiuni: restabilirea unei pieţe fictive într-o economie ruinată sau utilizarea constrângerii. Ei au ales-o pe cea de a doua, introducând (mai 1918) rechiziţia forţată de grâu prin „detaşamente de aprovizionare”, formate din muncitori şi activişti de partid bolşevici. Aceste detaşamente urmau să primească, la faţa locului, sprijinul „comitetelor tiranilor săraci”, însărcinate să rechiziţioneze surplusurile agricole de la ţăranii înstăriţi. Organizarea acestor comitete de ţărani săraci, în vara lui 1918, dovedeşte necunoaşterea totală de către bolşevici a societăţii ţărăneşti. Urmând o schemă marxistă simplistă, ei şi-o imaginau profund divizată în clase antagoniste – ţărani bogaţi (culaci), mijlocaşi (*seredniakiy* săraci (*bedniaki*), muncitori agricoli

(*batraki*). când, de fapt, ea era, înainte de toate, solidară faţă de lumea din afara ei şi de agenţii veniţi din oraşe. Rechiziţiile. extinse în 1919 – 1920 asupra tuturor produselor agricole, au provocat mii de revolte ţărăneşti, care au culminat, în 1920 – 1921, cu un adevărat război ţărănesc.

Rechiziţiile de produse agricole s-au dovedit puţin eficace; în 1919, planul de rechiziţii cerealiere nu a fost îndeplinit decât în proporţie de 39%, în 1920 de 34%. Interzicerea comerţului liber şi agravarea lipsurilor din oraşele tot mai prost aprovizionate au încurajat dezvoltarea unei înfloritoare pieţe negre. Ca urmare a cvasidispariţiei monedei, s-a revenit la schimbul în natură: populaţia oraşelor a fost constrânsă să transporte la ţară toate „rămăşiţele glorioase ale Rusiei imperiale”. În schimbul câtorva kilograme de făină. Prăbuşirea economiei, foametea în oraşe, „împărţirea neagră*(ciornîi *peredel*) * a pământurilor au împins milioane de orăşeni la ţară. Muncitorii au părăsit uzinele, oprite din lipsă de combustibil, şi s-au reîntors la ţară, în căutarea mijloacelor de subzistenţă. Era perioada aşa-zisei „Suharevka*[5] şi a aşa-numiţilor „meşociniki”[6], împotriva cărora autorităţile au încercat zadarnic să lupte, intensificând „vânătoarea” oricărei persoane care purta o traistă „suspectă”.

În faţa rezistenţei corpului social, regimul a sporit măsurile de constrângere şi a încercat să mobilizeze societatea. El a alternat iniţiativele ce simbolizau noul „contract social” cu instituirea faimoaselor sâmbete

---

5•• „împărțirea neagră*, organizație revoluționară narodnică, desprinsă, in 1879, din organizația „Zemli i voii*. Adversari ai metodelor teroriste utilizate de „Zemli i voii* și ai revendicărilor de caracter politic, membrii organizației „Ciornâi peredel' se pronunțau in favoarea împărțirii pământului către țărani (de aici și denumirea organizației). (N. t.)

6 „Purtătorii de sac* (în limba rusa, „meșok* = sac. traista) Erau orâșeni care se duceau in sate, cu un sac pe umeri. în căutare do pline și alte produse alimentare schimbate pe produse adesea turale din uzine șl magazine. în 1919-1920, aproape jumâtate din aprovizionarea orașelor era asigurata de „purtătorii de sac*. (N. a.)

comuniste (*subotnice*), munca „voluntară” în zilele de concediu, iniţiată de membrii de partid şi apoi devenită obligatorie pentru toţi, cu măsuri de constrângere, precum introducerea livretului de muncă (iunie 1919), destinat să limiteze mobilitatea mâinii de lucru, sau „mobilizarea generală la muncă” (aprilie 1919), obligatorie pentru toţi cetăţenii între 16 şi 50 de ani. Încercarea cea mai gravă de înregimentare a muncitorilor a fost proiectul, iniţiat de Troţki. de a transforma Armata Roşie într-o „Armată a muncii” şi de a militariza căile ferate. Încercări – puţin concludente – au fost făcute în câteva regiuni: căile ferate din Ucraina au fost militarizate; orice grevă a fost asimilată aici cu trădarea. După victoria *asupra lui* Kolceak, Armata a 3-a din Ural a devenit (ianuarie 1920) Prima Armată revoluţionară a muncii. Aceste măsuri au desăvârşit o dictatură politică din ce în ce mai apăsătoare.

2. Dictatura politică, militarizarea, teroarea. Anii comunismului de război au fost martorii instaurării unei dictaturi politice, la capătul unui dublu proces care s-a desfăşurat mai mulţi ani:

— Eliminarea sau subordonarea faţă de Partidul bolşevic a instituţiilor autonome apărute în cursul anului 1917 (soviete, comitete de uzină, sindicate);

— Eliminarea partidelor nebolşevice.

Acest dublu proces (completat în 1921 prin interzicerea fracţiunilor în interiorul Partidului bolşevic) s-a desfăşurat în etape, cu ajutorul celor mai diverse mijloace: confiscarea, apoi interzicerea ziarelor nebolşevice, arestarea conducătorilor politici şi scoaterea în afara legii a partidelor de opoziţie, măsuri birocratice de control şi renunţarea la instituţiile autonome, teroarea exercitată de poliţia politică (Ceka).

Sindicatele, dintre care multe nu erau de obedienţă bolşevică (feroviarii, lucrătorii de la poştă, tipografii, funcţionarii etc.), au fost fie dizolvate, fie reduse la rolul de „curele de transmisie[7].

---

7 Membrii Partidului Constituțional-Democrat (forma abreviata, în limba rusă), creat în octombrie 1905. principala forța politică a

În ceea ce priveşte partidele politice, ele au fost progresiv eliminate, în modalităţi diverse. Cadeţir au fost proscrişi ca „duşmani ai poporului”, încă de la 28 noiembrie 1917. Socialiştii-revoluţionari „de dreapta”, prinşi între două focuri – bolşevicii şi contrarevoluţia –, s-au divizat şi s-au destrămat din toamna lui 1918. Socialiştii-revoluţionari de stânga, aliaţii bolşevicilor până în martie 1918, au fost eliminaţi, după ce încercaseră o „lovitură de stat” – râu pregătită şi condusă. În ceea ce-i priveşte pe anarhiştii care, alături de socialiştii-revoluţionari de stânga, fuseseră un timp „tovarăşii de drum” ai bolşevicilor, ei au fost trataţi ca nişte delincvenţi vulgari de „drept comun”. Practicând, în măsura posibilului, o strategie de opoziţie legală, menşevicii, puternic implantaţi în soviete şi în sindicatele muncitoreşti, au rezistat mai mult timp; audienţa lor în cercurile sindicale s-a aflat la apogeu la începutul lui 1921, când bolşevicii au lansat o campanie masivă de arestări (2000 de arestări în februarie – martie 1921), în urma căreia Partidul menşevic a fost decapitat.

Arma principală a represiunii bolşevice a fost Ceka1, instituită la 7 decembrie 1917, în urma propunerii lui F. Dzerjinski, primul ei preşedinte. Efectivele acestei noi poliţii politice nu au încetat să crească: 1.000 de oameni în aprilie 1918, 37.000 în ianuarie 1919, 143.000 de oameni în februarie 1921. Din septembrie 1918, ca „răspuns” la atentatele din 30 august împotriva lui Llriţki, şeful Ceka la Petrograd, şi a lui Lenin, Ceka a declanşat „Teroarea roşie”, care a făcut zeci de mii de victime.[8] Ea experimenta două instrumente de represiune, necunoscute în Rusia prerevoluţionară: sistemul ostaticilor şi cel al lagărelor de muncă, o instituţie ce avea perspectiva unei ample dezvoltări. În cursul *războiului civil, au existat, de* fapt, două sisteme de lagăre: unul. depinzând de NKVD (Comisariatul Poporului pentru Afacerile Interne), în care

burgheziei liberale din Rusia. (N. t.)

8 Comisia Extraordinară pe întreaga Rusie pentru Combaterea Contrarevoluției, Speculei și Sabotajului. (N. a.)

erau deţinuţi cei care fuseseră condamnaţi de un tribunal, celălalt, de resortul Ceka, în care erau reţinuţi „duşmanii de clasă potenţiali”, „elementele străine* * * şi „paraziţii”. arestaţi preventiv, în virtutea unei simple măsuri administrative. Statisticile privind numărul deţinuţilor din aceste lagăre sunt foarte nesigure: ordinul de mărime variază între 150.000 şi 400.000 de persoane.

3. Comunismul de război şi victoria regimului.

Măsurile dictatoriale impuse de politica „comunismului de război” au contribuit decisiv la victoria unui regim căruia Marile Puteri nu-i dădeau, în 1918, nici cea mai mică şansă de supravieţuire. Graţie unei organizări riguros centralizate, militarizării integrale a economiei şi terorii, bolşevicii au izbutit să pună pe picioare două arme redutabile: Armata Roşie şi Ceka. În pofida unei rate încă foarte ridicate de dezertări, Armata Roşie, reorganizată pe baza recrutării generale (decretul din 9 iunie 1918),[9] încadrată cu ofiţeri de carieră, raliaţi noului regim, reprezenta o forţă considerabilă (800.000 de oameni în 1918, 5, 5 milioane în 1920), care beneficia de toate prioritătile economice, cât şi de poziţia sa strategică în centrul ţării, în singurele regiuni dispunând de o reţea relativ densă de căi ferate şi de drumuri ce permiteau deplasarea trupelor în orice zonă a frontierei pentru a obţine acolo un avantaj temporar, dar decisiv.

Bolşevicii au dovedit, de asemeni, o rară măiestrie în arta propagandei, care a îmbrăcat formele cele mai neaşteptate: cursuri de alfabetizare politică, folosirea cinematografiei, trenuri de propagandă ce străbăteau întreaga ţară, editarea de afişe propagandistice, manifeste, broşuri, ziare în milioane de exemplare, toate punând în lumină credinţa leninistă în cuvânt.

Forţa cea mai mare a bolşevicilor s-a dovedit însă a fi capacitatea de a asocia problema socială şi cea naţională. Ei au izbutit, în ciuda impopularităţii politicii lor de

---

9 Timp de câteva luni (ianuarie - iunie 1918), Armata Roșie, „armată de tip nou", a fost compusă din voluntari, recrutați adesea prin intermediul sindicalelor și al „Gărzilor roșii*. (N. a.)

rechiziţii, să se prezinte, deopotrivă, ca garanţi ai reformei agrare şi ca apărători ai Patriei-Mame, ameninţată de intervenţioniştii străini, aliaţi cu Albii. Pe aceste două terenuri – *hotărâtoare –, adversarii lor. divizaţi de ambiţii personale*, buni militari, dar slabi politicieni, au săvârşit greşeli politice care le-au fost fatale. Kolceak, asemenea lui Denikin, a abolit decretul bolşevic asupra pământului, înstrăinându-şi astfel masa ţărănimii. Ei s-au arătat intransigenţi faţă de orice opoziţie democratică sau socialist-moderată, nemulţumind straturi largi ale populaţiei urbane, care nu erau totuşi dispuse să-i urmeze pe bolşevici. În sfârşit, refuzând orice aspiraţie naţională şi afişând, adesea, un antisemitism făţiş, Albii au pierdut sprijinul popoarelor alogene ale fostului Imperiu rus.

Într-un singur punct, totuşi, bolşevicii, învingătorii Albilor, au fost constrânşi să bată în retragere: opoziţia maselor ţărăneşti faţă de politica de rechiziţii.

IV. Criza. comunismului de război şi cotitura din martie 1921

1. Răscoale ţărăneşti, regresiune economică, arhalzare socială. Odată înfrântă ultima armată albă, regimul a fost confruntat (toamna lui 1920 – vara lui 1921) cu o nouă izbucnire a răscoalelor ţărăneşti. Menţinerea politicii de rechiziţii a provocat nemulţumiri şi revolte. Zeci de „armate ţărăneşti insurecţionale” s-au constituit în Siberia occidentală şi în provinciile Tambov şi Voronej. Condusă de A.S. Antonov, armata ţărănească din Tambov număra, în *ianuarie 1921*, *aproape 50.000 de combatanţi*, *împotriva* cărora guvernul bolşevic a lansat adevărate operaţii militare, conduse de generalul Tuhacevski, care nu a şovăit să deporteze populaţia a sute de sate.

Pe „frontul rural”, regimul a mai fost confruntat şi de un alt flagel: foametea, care, în anul 1921, a făcut ravagii în provinciile Volgâi. O mare secetă, endemică în aceste regiuni, a agravat lipsurile provocate de rechiziţii. În pofida creării – tardive – a unui comitet pe întreaga Rusie de ajutorare a înfometaţilor şi a apelului – şi mai tardiv – la ajutorul internaţional (coordonat de „American Relief

Administration”), peste 6 milioane de persoane au murit ca urmare a acestei teribile foamete. Victimelor ei li s-au adăugat 2 milioane de persoane moarte în anii 1918 – 1921, în cursul epidemiei de tifos exantematic, şi alţi 2, 5 milioane de oameni ucişi în timpul primului război mondial, precum şi 2 milioane de victime ale războiului civil.

În oraşe, situaţia la începutul lui 1921 nu era mai puţin gravă. Aprovizionarea era prost asigurată, productivitatea muncii scăzuse cu 80%. În lipsa combustibilului şi a materiilor prime, cele mai multe uzine erau închise. Producţia industrială nu mai reprezenta decât 12% din cea antebelică. În general, populaţia urbană (care. În 1921, nu constituia decât 18% din populaţie) se redusese simţitor, în 1921, Moscova *a* pierdut jumătate din muncitorii ei. iar Retrogradul două treimi. „Clasa victorioasă a revoluţiei număra mai puţin de 1 milion de membri activi. Fracţiunea cea mai „europenizată” a societăţii ruse – 2 milioane de orăşeni aparţinând, în majoritate, claselor avute ale Vechiului Regim, liber-profesioniştilor şi intelectualităţii – a emigrat. Societatea rusă a ajuns să fie, în urma războiului civil, mai arhaică, mai militarizată şi mai ţărănească.

2. Schimbări în Partid şi criza acestuia. Partidul bolşevic a trebuit să facă faţă, în 1919 – 1920, concomitent, unei crize de identitate şi unor presiuni interne. Din octombrie 1917, Partidul cunoscuse o creştere foarte rapidă (200.000 de membri la începutul lui 1918.450.000 în martie 1919, 750.000 în martie 1921), datorită, în principal, afluxului de neproletari, mici funcţionari, mici angajaţi, preocupaţi, în primul rând, să-şi găsească un loc în noul aparat de stat. Congresul al VINea al Partidului (martie 1919) a hotărât să treacă la o primă mare „epurare”, în urma căreia aproape 150.000 de comunişti (o treime din numărul membrilor) au fost excluşi, cel mai adesea pentru „carierism** sau „pasivitate politică”. În pofida acestei epurări, fluxul de neproletari a continuat; în 1921, „vechea gardă” bolşevică (militanţi

care aderaseră înainte de februarie 1917) nu mai reprezenta decât 2% din comunişti. La noi militanţi, un nou „stil de conducere”, influenţat de mediul militar: războiul civil a contribuit la militarizarea durabilă a culturii politice bolşevice, care avea să se bazeze de acum înainte pe „campanii” şi „mobilizări”.

Partidul a cunoscut, de asemeni, în 1919 – 1921, prima sa criză internă, în cursul căreia s-au constituit mai multe fracţiuni şi grupuri de opoziţie („Opoziţia muncitorească”, animată de conducători sindicali, precum A. Ştiapnikov, unul din puţinii conducători bolşevici de origine muncitorească, L. Lutovinov şi L. Kiselev; „Centraliştii democratici”, conduşi de T. Sapronov, N. Obolenski, V. Smirnov), care criticau autoritarismul în gestiunea economică şi administrativă, încercările de „militarizare a muncii” şi „excesele birocratice” ale conducerii de partid.

3. Insurecţia de la Kronstadt (februarie – martie 1921). În timp ce militanţii bolşevici dezbăteau cele opt platforme politice propuse „pentru discuţii”, înainte de deschiderea Congresului al X-lea (prevăzută pentru 8 martie 1921), s-a produs un eveniment major: revolta marinarilor şi muncitorilor din Kronstadt. Marinarii şi muncitorii din această bază navală, situată în imediata vecinătate a Retrogradului, fuseseră, din vara lui 1917, elementele cele mai turbulente şi cele mai radicale ale Partidului bolşevic. Adepţi ai „terorii”, ei se apropiaseră ulterior de anarhişti, criticând „dictatura comisarilor bolşevici”. Revolta a început, la 28 februarie 1921. prin răscoala echipajului de pe crucişătorul „Petropavlovsk”. Reuniţi în adunare generală, râsculaţii au votat o lungă rezoluţie, cerând: realegerea sovietelor prin scrutin secret şi, în final, alegeri libere; libertatea cuvântului şi a presei pentru toate forţele socialiste; egalitatea raţiilor; suprimarea rechiziţiilor şi restabilirea pieţii libere. Guvernul bolşevic s-a grăbit să califice insurecţia drept „conspiraţie contrarevoluţionară. La 2 martie, insurgenţii au format un Comitet revoluţionar provizoriu şi au lansat

un apel către proletariatul din Petrograd, cerându-i să-i „alunge pe uzurpatori... şi să pună capăt regimului comisarilor”. Conştient de gravitatea situaţiei, într-un moment când grevele muncitoreşti se înmulţeau, iar ţăranii revoltaţi, conduşi de Mahno şi Antonov, ţineau piept Armatei Roşii, guvernul l-a însărcinat pe generalul Tuhacevski să lichideze insurecţia împreună cu trupele speciale ale Ceka. După zece zile de lupte înverşunate, Kronstadtul a căzut la 18 martie 1921.

4. Congresul al X-lea; o cotitură decisivă. În chiar momentul în care trupele conduse de Tuhacevski începeau operaţiile militare împotriva insurgenţilor, s-au deschis, la Moscova, lucrările Congresului al X-lea al Partidului. Acest congres a votat două hotărâri fundamentale: una privind interzicerea fracţiunilor în interiorul Partidului, regulă care avea să influenţeze decisiv viaţa politică sovietică; cealaltă, privind înlocuirea rechiziţiilor impuse de trei ani ţăranilor printr-un impozit în natură, a inaugurat „o nouă politică economică* – NEP-ul. Câteva zile după congres, rezoluţia despre impozitul în natură a fost completată de alte două serii de măsuri economice: una legaliza libertatea comerţului exterior, cealaltă acorda concesii întreprinzătorilor privaţi. În iulie 1921, întreprinderile care foloseau mai puţin de 21 de persoane au fost reprivatizate. Statul a conservat, totuşi, controlul exclusiv al „înălţimilor dominante* – mari întreprinderi, bănci, bogăţiile subsolului, monopolul comerţului exterior.

Pentru Lenin, noua politică economică nu era decât o măsură de conjunctură, temporară. „Transformarea psihologiei ţărăneşti – a explicat el la Congresul al X-lea – „va necesita generaţii. * Nu se putea ajunge acolo, după opinia lui, decât prin „alianţa muncitoresc-ţârânească.

După patru ani de revoluţie şi de război civil, Lenin a ajuns la opinii foarte apropiate de cele profesate, în 1917, de aproape toţi marxiştii care îl combăteau, şi anume că trecerea la socialism va cere mult timp.

Liberalizarea economică nu a fost însoţită de o democratizare politică. Dimpotrivă: Congresul al X-lea a

fost urmat de o reluare sub control a Partidului, tradusă imediat printr-o nouă epurare (în urma căreia un sfert din numărul comuniştilor a fost exclus), de o codificare foarte strictă a regulilor de adeziune (cu perioade de „probă*, diferenţiate după originea socială a postulantului) şi de o creştere a puterilor şi competenţelor organismelor restrânse ale aparatului, mai ales Biroul Organizatoric – Orghirou (însărcinat cu toate problemele de organizare), Biroul Politic – Politbirou (emanaţie a Comitetului Central) şi Secretariatul Comitetului Central. În martie 1922, Stalin a fost numit secretar general, cu Molotov şi Kuibîşev ca adjuncţi. Acest post, în aparenţă tehnic, va permite, în fapt, lui Stalin, înconjurat de un număr de fideli din „diaspora caucaziană* (Ordjonikidze, Nazaretian, Beria, Kirov), să controleze numirile de cadre şi să-şi asigure puncte solide de sprijin în aparat. Creşterea puterilor organelor birocratice de control şi de numiri, precum Secretariatul CC, a fost dublată de supravegherea poliţienească a membrilor fracţiunilor condamnate la Congresul al X-lea, care au fost constrânse să se adreseze (prin „Declaraţia celor 22. februarie 1922) Internaţionalei Comuniste pentru a denunţa „dictatura aparatului.

Astfel, la începutul lui 1922 a fost desăvârşită „instituţionalizarea bolşevismului (M. Ferro), a unui bolşevism militarizat, birocratizat şi plebeizat, transformat profund şi marcat de experienţa celor patru ani de război civil şi de „comunism de război.

Capitolul n

AMI MEP-ULUI (1921 – 1928)

Între două cataclisme – războiul civil şi colectivizarea agriculturii – anii NEP-ului apar ca o pauză, ca un armistiţiu. Este timpul alternativelor, al dezbaterilor asupra federalismului, asupra căilor de dezvoltare a ţării, asupra viitorului Partidului şi Revoluţiei. Ţara se reconstruieşte, ţăranii reîncep să mănânce pe săturate, muncitorii – cel puţin cei care au de muncă – se bucură de o reală protecţie socială. Această reconstrucţie, desfăşurată pe fondul arhaizării sociale şi al autarchiei. nu

a urmat căile dorite de bolşevici pentru progresul ţării. Dictatura politică şi voluntarismul stalinist nu puteau să se acomodeze mult timp cu o evoluţie economică şi socială care le scăpa.

I. Dezbaterea asupra federalismului şi formarea URSS

La începutul lui 1922, puterea bolşevică a încheiat recucerirea teritoriilor care. În cursul anilor precedenţi, îşi proclamaseră independenţa sau autonomia (Ucraina, Caucaz, Turkestan). Rămânea să fie definit cadrul federal. Această problemă a constituit obiectul unei confruntări majore între Lenin şi Stalin, comisarul poporului pentru Naţionalităţi.

La 10 august 1922, o comisie, prezidată de Stalin, a fost constituită pentru a elabora un proiect de stat federal.

Prezentat la 10 septembrie, acest proiect prevedea absorbirea republicilor în RSFSR, al cărei guvern avea să devină cel al federaţiei. Acceptat de Armenia, Azerbaidjan şi Bielorusia, acest text a fost respins de ucraineni şi georgieni. Bolnav, Lenin nu a luat cunoştinţă de proiect şi de controversele pe care le declanşase decât la sfârşitul lui septembrie. El a schiţat atunci o versiune total diferită a proiectului, în care federaţia urma să unească republici egale, fără a fi dominate de Rusia. Stalin a trebuit să refacă textul, potrivit instrucţiunilor lui Lenin. Acest nou text a fost aprobat de Comitetul Central la 6 octombrie 1922, apoi de partidele comuniste din republici. Între timp, întrucât conducătorii georgieni (Mdivani, Maharadze) ceruseră ca ţara lor să intre direct în Uniune şi nu prin intermediul federaţiei transcaucaziene, Stalin şi reprezentantul său la Tiflis, Ordjonikidze, s-au încăpăţânat să impună brutal Georgiei intrarea indirectă în Uniune. Scandalizat de atitudinea lui Stalin şi Ordjonikidze, Lenin a redactat. la 30 decembrie 1922, o lungă[10] scrisoare către comuniştii georgieni, în care „declară război şovinismului velicorus”. Câteva zile înainte de a fi îndepărtat definitiv din viaţa politică de boala sa. Lenin a trimis o scrisoare lui

10 Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă. (N. t.)

Troţki (5 martie 1923), în care îi cerea „să ia viguros apărarea Georgiei în Comitetul Central.

Între timp, Biroul Politic şi Comitetul Central trecuseră peste rezistenţa georgiană. La 30 decembrie 1922, Congresul I al sovietelor din URSS a confirmat tratatul şi declaraţia de unire, semnate de cele patru republici (RSFSR*, Ucraina, Bielorusia, Transcaucazia). Fiecare republică îşi avea deja propria constituţie, dar crearea Uniunii a făcut necesară adoptarea unui text comun, ratificat la 31 ianuarie 1924 de Congresul al II-lea al sovietelor URSS.

Constituţia din 1924 a consacrat, din punct de vedere formal, uniunea naţiunilor egale în drepturi şi suverane. Ele proclamau dreptul republicilor la secesiune, precum şi posibilitatea aderării de noi republici socialiste. În cursul anilor ’20, au avut loc numeroase schimbări şi decupări teritoriale, în urma cărora s-au format mai multe republici autonome şi trei noi republici unionale (Turkmenistan şi Uzbekistan, integrate până atunci în RSFSR, apoi, în 1929. Tadjikistan, desprins din Uzbekistan). Republicile delegau competenţe considerabile – reprezentare internaţională, apărare, securitate internă, comerţ exterior, planificare, buget, monedă şi credit – organelor unionale. Acestea erau:

— Congresul sovietelor Uniunii, ales prin vot restrâns şi indirect. Convocat o dată la doi ani. Congresul delega puterile sale.

— Comitetul Executiv Central, format din două adunări legislative: Sovietul Uniunii (circa 400 de membri, reprezentând republicile unionale, proporţional cu populaţia lor) şi Sovietul Naţionalităţilor (circa 130 de membri, câte 5 pentru fiecare republică unională şi 1 pentru un teritoriu autonom). Reunindu-se de trei ori pe an, îşi delega, la rândul său, puterile celor două organe paralele şi permanente: Prezidiul Comitetului Executiv Central şi Consiliul Comisarilor Poporului.[11]

---

11 Paragrafele care sunt culese In ediția origina'â in limba franceză cu un corp de literă mai mic sunt marcate tn versiunea în limba română

În ciuda prevederilor sale federale. Constituţia din 1924 favoriza centralizarea deciziilor şi controlul centrului asupra autorităţilor periferice. Sistemul federal instituit prin această Constituţie a fost gândit ca o construcţie provizorie, „o pedagogie, o şcoală a internaţionalismului (H. Carrère d'Encausse). Concesie temporară făcută „rămânerii în urmă* a conştiinţei sociale, federalismul sovietic era considerat capabil de a crea condiţiile propriei sale depăşiri.

n. „Alianţa muncitoresoţârânească": dezbateri teoretice şi realităţi economice

1. Premisele teoretice şi dezbaterile privind căile de dezvoltare. În concepţia lui Lenin, NEP-ul, instaurat „temeinic şi pentru mult timp* („dar nu pentru totdeauna*, după cum gândeau majoritatea conducătorilor bolşevici), trebuia să se bazeze pe o „alianţă muncitoresc-ţârânească. Spre deosebire de politica industrială dusă, începând cu Witte, de regimul ţarist şi cea, incomparabil mai brutală, pusă în practică de Stalin în anii '30, NEP-ul era conceput ca o politică de dezvoltare echilibrată, în care industria şi agricultura trebuiau să se sprijine reciproc. Nu trebuia, mai ales, insista Lenin în ultimele sale scrieri (*Mai bine mai puţin, dar mai bine. Despre cooperaţie*), „să fie bruscate lucrurile*, să se încerce „printr-o propagandă brutală impunerea ideilor comuniste la sate. Dimpotrivă, doar o „revoluţie culturală* de lungă durată putea să învingă „ignoranţa semiasiatică* a maselor ţărăneşti şi să deschidă calea, în viitor, socialismului.

De-a lungul anilor '20, problemele ridicate de punerea în aplicare a acestui program complex, ambiţios şi, în mare parte, utopic, a provocat dezbateri foarte vii în sânul Partidului. S-au confruntat două linii: o linie, zisă „de stânga*, apărată în chipul cel mai constant de Troţki, Preobrajenski şi Piatakov, şi o linie, zisă „de dreapta*, al cărei teoretician principal a fost Buharin. Din 1923, Troţki a pus accentul pe necesitatea de a privilegia dezvoltarea industriei. „Criza foarfecilor" (diferenţa între preţurile

---

prin retragerea textului. (N. t.)

industriale ridicate şi preţurile agricole scăzute) punând în lumină slăbiciunea unei industrii incapabile să furnizeze produse ieftine, prioritățile trebuiau să fie: scăderea preţului de cost al producţiei, creşterea productivităţii, sfârşitul „sărăciei de mărfuri”, care bloca dezvoltarea pieţei interne şi îl îndepărta pe ţăran de la piaţă. Problema productivităţii industriale punea accent pe cea a finanţării investiţiilor, adică a „acumulării primitive socialiste”: pentru Troţki, ca şi pentru Preobrajenski (Noua economie), capitalurile necesare industrializării nu puteau fi obţinute decât prin „pomparea” de capitaluri din sectorul privat (în esenţă, agricultura) în sectorul socialist. Acest „transfer” trebuia să se facă prin intermediul unui sistem fiscal care penaliza ţărănimea (mai ales pe cea înstărită) şi prin inegalitatea termenilor de schimb.

După Buharin, o astfel de politică nu putea decât „să omoare găina cu ouă de aur. Trebuia, dimpotrivă, să fie satisfăcute, cu prioritate, nevoile ţărănimii, aceasta să fie încurajată să producă mai mult, folosindu-se din plin atuul economiei de piaţă. Acesta a fost sensul celebrului său discurs din 17 aprilie 1925. În care a făcut apel la ţărani „să se îmbogăţească, fără a se teme de vreo constrângere”, şi să înainteze, graţie cooperativelor, „în pas de broască ţestoasă” spre o economie socialistă. Până la sfârşitul lui 1927, Stalin s-a ferit să adopte o poziţie clară în problema crucială a căilor de dezvoltare economică a ţării. El se manifesta în funcţie de strategia politică adoptată la un moment dat, poza în mediator imparţial între unii şi alţii, înainte de a aplica, în chip caricatural, brutal şi extrem, odată victoria sa politică asigurată, principiul „acumulării primitive socialiste”, scump adversarilor săi „de stânga.

2. Ambiguitatea şi Incoerenţa MEP-ului

a) *NEP-ul în Industrie*. Dacă se iau în considerare numai cifrele privind producţia, bilanţul industrial al NEP utul poate apărea îndeajuns de satisfăcător. Cu toate acestea, pe fondul dezbaterilor evocate mai sus, politica industrială a rămas incoerentă, reflectând conflictele care îi opuneau pe conducătorii Consiliului Suprem al

Economiei Naţionale. Piatakov. administrator de talent, dar slab economist, era partizanul unei industrializări planificate şi centralizate, care să dea prioritate industriei şi să ia trusturilor din industria uşoară puţina lor autonomie financiară. Dzerjinski, care a prezidat Consiliul Suprem al Economiei Naţionale din 1924 până la moartea sa (iulie 1926), preconiza. dimpotrivă, „adevărul preţurilor”, dezvoltarea industriei uşoare care avea avantajul de a procura rapid statului beneficii pe termen scurt, sub formă de impozite, şi de a răspunde parţial cererii ţărăneşti.

Incoerenţa politicii industriale cobora, în adâncime, la o ambiguitate fundamentală: acceptând – reticenţi, cu excepţia lui N. Buharin – NEP-ul, conducătorii bolşevici nu recunoşteau legile pieţei şi considerau că prioritatea trebuie dată factorului politic în reglarea economiei. Astfel, întreprinderile industriei grele, adesea nerentabile, au fost menţinute în activitate, în numele gestului revoluţionar; într-o conjunctură de penurie, trusturile din industria uşoară, organizate în carteluri, au profitat de situaţia lor de oligopoli pentru a impune preţuri foarte ridicate, care nu puteau decât să-l nemulţumească pe consumator, mai ales pe cel rural; băncile naţionalizate şi statul dictau legea lor unui sector privat căruia îi împiedicau dezvoltarea; monopolul de stat asupra comerţului exterior, care permitea fixarea preţurilor la export fără a se ţine seama de preţurile interne, a deconectat economia sovietică de la economia mondială.

Aşa cum a scris R. Van Regemorter, „termenul de economie de piaţă aplicat NEP-ului nu este. aşadar, valabil decât cu condiţia de a confunda «bazar» (piaţă în sens concret) cu «rânok» (piaţă în sens abstract)”. La o caricatură de piaţă, o caricatură de burghezie – într-o conjunctură nesigură, „nepmenii” se îngrijeau mai mult de profituri (de altminteri, foarte modeste) imediate decât de investiţii pe termen lung.

Ritmul modest al creşterii industriale a antrenat persistenţa, apoi creşterea şomajului (cel puţin 2 milioane

de şomeri orăşeni, înregistraţi în 1927), ceea ce a apăsat tot mai greu asupra climatului social şi moral în mediul urban, mai ales cel muncitoresc. Starea de tensiune socială s-a exprimat, de asemeni, prin creşterea corupţiei, „dezordine morală” şi îngustarea căilor de promovare într-un sistem unde se făcea simţită în fiecare zi o disparitate crescândă între societatea pură şi dură la care visaseră bolşevicii şi realitatea frustrantă a unei ţări marcate de o subdezvoltare generalizată.

b) *NEP-ul în agricultură*. Producţia agricolă din anii 1925 – 1927 a regăsit, pe plan global, nivelul său din 1913. Dincolo de cifrele globale, o cifră-cheie dă, totuşi, măsura problemei agriculturii sovietice în timpul NEP-ului: în 1926, cantitatea de cereale disponibilă pe piaţă era de două ori mai mică decât cea din 1913. Nu numai că ţara, care, în anii 1905 – 1914, exportase, în medie, 11 milioane de tone de cereale pe an, nu mai exporta, dar aprovizionarea oraşelor era. În fiecare an, repusă sub semnul întrebării de o ţărănime recalcitrantă când era vorba să-şi vândă statului producţia ei. Această situaţie era rezultatul atât al slăbiciunilor structurale ale agriculturii, aşa cum ea ieşise din cei şapte ani de război şi revoluţie, cât şi al gravelor greşeli săvârşite de guvern în politica sa economică.

Revoluţia la sate a însemnat o nivelare economică; dispariţia marilor proprietari funciari şi slăbirea considerabilă a păturii de ţărani înstăriţi (culacii/chiaburii) au limitat cantitatea de cereale disponibilă pentru vânzare în afara circuitului sătesc: aceste două categorii de producători furnizau, înainte de război, 70% din cerealele comercializate.

Revoluţia la sate a mai avut o consecinţă: „arhaizarea” societăţii rurale. Această „arhaizare” a fost marcată de o puternică scădere a productivităţii muncii (ea însăşi urmare a degradării continue a mijloacelor de producţie agricolă), de închiderea în sine a societăţii rurale, de blocajul circuitului de mobilitate rurală şi de reîntoarcerea la economia naturală. Anii ’20 au fost

martorii apogeului obştii săteşti, adevărată autoadministram rurală; după ce a reuşit să înfăptuiască, în spiritul ancestralului egalitarism ţărănesc, „împărţirea neagră” atât de aşteptată, după ce i-a îngenuncheat pe ţăranii care o părăsiseră în urma reformelor lui Stolîpin, obştea sătească a triumfat şi i-a descurajat pe cei mai întreprinzători de a se instala independent pe loturile primite în proprietate deplină. Solidaritatea sătească a acţionat însă din plin când a fost vorba de strângerea rândurilor de către ţărani împotriva intruşilor de la oraş, împotriva reprezentanţilor unei puteri îndepărtate şi privite cu ură.

Politica preţurilor dusă de guvern în anii ’20 nu putea satisface masele ţărănimii: produsele industriale erau rare şi scumpe; preţurile plătite de organismele cooperative de colectări sau de stat pentru produsele agricole erau foarte mici. În faţa acestei situaţii, ţăranii au adoptat singura atitudine coerentă din punct de vedere economic: au con sumat ei înşişi produsele lor (NEP-ul a reprezentat, din această perspectivă, un răgaz între două perioade de foamete; ţăranul rus a mâncat. În sfârşit, pe săturate). Această atitudine a fost dictată, de asemeni, de experienţa traumatizantă a „comunismului de război şi de amintirea rechiziţiilor; ţăranul a înţeles că nu trebuie să arate, mai ales autorităţilor, un cât de mic început de bunăstare, care ar fi atras teribila acuzaţie de a aparţine păturii „culacilor* (chiaburilor) [12]. Între cele două campanii împotriva culacilor, lozinca lui Buharin – „îmbogăţii-vă!” – suna fals.

m. Luptele politice pentru putere (1922 – 1927)

1… Ultima bătăile a lut Lenin (1922 – 1923). La 25 mai 1922, Lenin a suferit primul atac cerebral. Înainte de a

---

12 în cursul anilor 1920. teoreticienii Partidului au discutat îndelung asupra definiției caro trebuia dată acestor „capitaliști rurali*. Criteriile reținute pentru a defini un „culac* erau: fie angajarea unui lucrător agricol; fie posesia unei mașini agricole, puțin mai perfecționată decât un plug; fie posesia a doi cai și/sau patru vaci. în funcție de aceste criterii, s-a putut considera câ 3 până la 4% din gospodăriile agricole, adică circa 750.000 - 1 milion de familii, aparțin păturii „culacilor*. (N. a.)

fi lovit de un nou atac, la 16 decembrie, apoi îndepărtat definitiv din orice activitate politică, în urma unei a treia crize, la 10 martie 1923, Lenin a redactat un şir de texte importante, în care îşi exprima dezacordul său cu Stalin în mai multe puncte fundamentale, precum şi temerile sale faţă de evoluţia Partidului.

O primă controversă l-a opus pe Lenin lui Stalin în privinţa abandonării monopolului comerţului exterior, avută în vedere de Stalin. O a doua, mult mai gravă, privea problema naţională. În timpul bolii sale, Lenin a dictat mai multe note şi articole despre problema succesiunii sale, reorganizarea aparatului de partid şi viitorul NEP-ului. În trei note (23 – 31 decembrie 1922, 4 ianuarie 1923), impropriu numite „Testament”, Lenin evaluează pe şase din tovarăşii săi cei mai importanţi. După el, pericolul principal pentru stabilitatea şi coeziunea conducerii Partidului rezidă în rivalitatea dintre Troţki şi Stalin. Dacă Troţki este criticat pentru „siguranţa excesivă şi pentru atenţia exagerată arătată laturii pur administrative a lucrurilor”, Stalin este considerat „prea brutal”, chiar periculos, „întrucât a concentrat o putere nelimitată”, de care Lenin nu era sigur că „va şti să se servească întotdeauna cu prudenţa cuvenită”. În nota sa din 4 ianuarie 1923, Lenin scrie, fără ocolişuri: „Propun tovarăşilor să studieze un mijloc pentru a-l înlocui pe Stalin din postul său/

O altă temă a ultimelor scrieri ale lui Lenin a fost problema birocraţiei Partidului şi a ponderii crescânde a instituţiilor restrânse precum Secretariatul. Biroul Organizatoric şi Biroul Politic. Lenin propunea să se redea mai multă greutate Comitetului Central, să fie aleasă o nouă Comisie de Control şi să se reducă imensul aparat, condus de Stalin din 1919, al Inspecţiei muncitoreşti-ţărăneşti (Rabkrin). Aceste propuneri se dovedeau prea tardive pentru a sfărâma imensa putere dobândită de Secretariat şi, îndeosebi, de secretarul general.

Ultima mare temă abordată: viitorul însuşi al revoluţiei bolşevice, înfăptuită, împotriva oricărei logici

marxiste, într-o ţară înapoiată economic, aflată la jumătatea drumului între Occidentul capitalist şi Asia, o ţară „lipsită de cultură pentru a trece direct la socialism”. Lenin recunoştea că bolşevicii au luat puterea după principiul lui Napoleon

(„Te angajezi… şi apoi vezi”), în absenţa structurilor economice şi sociale adecvate, şi că au impus „dictatura proletariatului” atunci când, practic, nu mai exista proletariat, restabilind parţial capitalismul după o revoluţie zisă „socialistă”. Din cauza acestor premise false, două primejdii majore riscau să fie fatale revoluţiei: ruptura unităţii Partidului şi ruptura „alianţei muncitoreşti-ţărăneşti”. Pe această notă de dezamăgire, pesimistă chiar, se încheie reflexia politică a lui Lenin.

2. Primele lupte pentru putere (1923 – Ianuarie 1924). Congresul al XII-lea al Partidului, care s-a ţinut câteva săptămâni după ultimul atac cerebral a lui Lenin (martie 1923), a fost un Congres al aşteptării. Cu toate notele transmise de Lenin şi în care el critica viguros politica lui Stalin, Dzerjinski şi Ordjonikidze în Georgia, Troţki nu a intervenit în discuţia asupra problemei naţionale, unde poziţia lui Stalin era foarte fragilă. La rândul său, Stalin, care a prezentat Raportul de activitate la Congres, a acceptat, ca un discipol respectuos, sugestiile lui Lenin privind lărgirea Comitetului Central şi absorbirea Inspecţiei muncitoreşti-ţărăneşti de către noua Comisie de Control, pusă sub conducerea lui Kuibîşev, un apropiat al lui Stalin.

Unitatea de suprafaţă, manifestată la Congresul al XII-lea, nu a durat. Plenara Comitetului Central din septembrie 1923 s-a despărţit în privinţa a doua probleme: cea a „foarfecilor” – o mică majoritate s-a pronunţat în favoarea scăderii preţurilor industriale – şi cea a „disciplinei de partid. Propunerea lui Dzerjinski ca membrii de partid să transmită poliţiei politice orice informaţie în posesia lor despre existenţa „fracţiunilor” sau a „devierilor” a suscitat o vie reacţie: la 15 octombrie, 46 de veterani ai Revoluţiei, conduşi de Troţki, Preobrajenski,

Serebriakov, Piatakov, Muralov, Antonov-Ovseenko, au adresat Comitetului Central o „Declaraţie. denunţând „dictatura aparatului”. Biroul Politic a făcut ca „Declaraţia” să fie condamnată, cu o mare majoritate a Comitetului Central, drept o „platformă fracţionistă”. În acelaşi timp, Biroul Politic a lansat o vastă „discuţie” (bine supravegheată şi încheiată autoritar la 5 decembrie) despre „democratizarea” Partidului. Criticând această parodie de discuţie, Troţki a publicat, în „Pravda” din 11 decembrie 1923, un articol intitulat *Noul curs*. Nicio democratizare, explică el, nu poate să se facă „de sus”; aparatul de partid nu trebuie să fie decât un simplu executant al „voinţei colective”.

Ţinută în absenţa lui Troţki, bolnav. Conferinţa a XIII-a (16 – 13 ianuarie 1924) a condamnat tezele opoziţiei troţkiste, acuzată de „revizionism antibolşevic” şi de „deviere antilenimistă”, a respins orientările „industrialiste” ale lui Troţki şi a ameninţat cu excluderea pe toţi comuniştii care „ar răspândi zvonuri nefondate şi documente interzise”. O aluzie la „Testamentul lui Lenin”, al cărui text nu fusese prezentat oficial.

3. Moartea lui Lenin, începuturile cultului, însuşirea moştenirii (1924). Lenin a murit la 21 ianuarie 1924. În câteva săptămâni, în toată ţara s-a instaurat un adevărat cult al lui Lenin, care a debutat prin crearea unei „Comisii pentru imortalizarea memoriei lui V.I. Ulianov-Lenin”, însărcinată. În primul rând, cu îmbălsămarea corpului lui Lenin şi cu ridicarea unui mausoleu. În lunile următoare, acest cult a continuat să se manifeste prin înmulţirea monumentelor dedicate gloriei lui Lenin, deschiderea de numeroase „colţuri roşii” până şi în instituţiile cele mai modeste şi printr-un fluviu de publicaţii.

Foarte repede, Stalin a izbutit să preia moştenirea leninistă, prezentându-se ca exegetul autorizat al gândirii acestuia. Din martie 1924, el a ţinut la Universitatea comunistă „Sverdlov” o serie de conferinţe care aveau să fie editate într-un volum intitulat *Bazele leninismului*. Stalin a reţinut doar câteva idei simple din leninism, cu

prioritate necesitatea disciplinei şi a unităţii Partidului, avangarda maselor. Lucrare de popularizare, *Bazele leninismului* avea să fie prima lectură „teoretică” a celor circa 200.000 de noi membri de partid ai „promoţiei Lenin*, masă puţin politizată, recrutată masiv, uneori ateliere întregi, dintre tinerii muncitori. Congresul al XIII-lea (23 – 31 martie 1924) a fost marcat de o unitate de faţadă. Delegaţii au confirmat menţinerea unei politici economice întemeiate pe voinţa de a menaja ţărănimea; Comitetul Central a fost din nou sporit (de la 57 la 87 membri) în beneficiul aparatului provincial, depinzând, îndeosebi pentru promovarea sa, de Secretariat.

4. A doua înfrângere a lui Troţki şi ruptura „trolkăl (1924 – 1925). Imediat după Congresul al XIII-lea, alianţa tactică, pecetluită la începutul lui 1923, între Stalin. Zinoviev şi Kamenev – cei trei având ca unic scop eliminarea opoziţiei troţkiste – a început să se fisureze. Ea s-a menţinut, totuşi, în cursul anului 1924, fiind marcată, pe planul luptelor interne, de polemica declanşată de lucrarea lui Troţki *Lecţiile lui Octombrie* (octombrie 1924). Acest text dezvoltă, printr-o serie de analogii critice, ceea ce avea să devină principala temă a gândirii troţkiste în anii următori, şi anume trădarea Revoluţiei de către forţele „thermidoriene”. În această dezbatere, lupta era inegală: în timp ce *Lecţiile lui Octombrie* au dispărut din circulaţie, întreaga maşină de propagandă a Partidului a fost mobilizată pentru a critica mici fragmente – detaşate din context – ale textului incriminat. Acuzat zilnic de presă, condamnat prin sute de rezoluţii adoptate de „adunările de partid”, blamat de plenara Comitetului Central din ianuarie 1925, Troţki a fost constrâns să abandoneze postul său de comisar al poporului la Război în favoarea lui Frunze, înfrângerea lui Troţki a pecetluit soarta „troikâi”. Anul 1925 înregistrează polemica – tot mai acerbă – dintre Stalin, susţinut de Buharin, şi Zinoviev, susţinut de Kamenev. Sokolnikov şi de văduva lui Lenin, N. Krupskaia. Dezbaterea, axată pe problemele cruciale ale căilor de dezvoltare, natura NEP-ului (retragere strategică sau nu),

politica faţă de ţărănime[13], a dus la un conflict între autorităţile centrale şi organizaţia de partid din Leningrad (condusă de Zinoviev). După ce şi-a prezentat vederile teoretice într-o lucrare (*Leninismul*) care constituia o nouă exegeză a gândirii lui Lenin, Zinoviev a dezvoltat ideea potrivit căreia organizaţia „autentic proletară* de la Leningrad era cea mai în măsură să transmită moştenirea leninistă. Conferinţele pregătitoare pentru desemnarea delegaţilor la Congresul al Xtv-lea au fost furtunoase; în fruntea secretariatului, Stalin a dezvăluit talentele sale de manipulator al oamenilor şi al mandatelor. La Congresul al XIV-lea al Partidului (18 – 31 decembrie 1925), el s-a prezentat ca un mediator imparţial între Zinoviev şi Buharin. Într-o atmosferă foarte încordată, faţă de acuzaţiile lansate de Kamenev împotriva „gestiunii dictatoriale a secretarului general”, Stalin a folosit eschiva şi retorica

(„doar o conducere colectivă poate conduce Partidul spre telul său”), dar a promovat în Biroul Politic pe aliaţii săi fideli (Molotov, Voroşilov, Kalinin). La încheierea Congresului, raportul de activitate al lui Stalin a fost aprobat cu 559 voturi contra 65 (voturile opoziţiei din Leningrad).

Imediat după Congres. Biroul Politic a însărcinat o comisie, prezidată de Molotov, de a „face ordine” în organizaţia din Leningrad. *„Prelucrând” organizaţiile locale* şi deplasând responsabilii, comisia a izbutit, într-o lună, să obţină un vot cvasiunanim al membrilor de partid din Leningrad în favoarea liniei adoptate la Congresul al XIV-lea. Zinoviev a fost destituit din postul său şi înlocuit de Kirov, un apropiat al lui Stalin.

5. „Opoziţia unificată şi înfrângerea politică a lui Troţki (1926 – 1927). Ruptura „troikâr a antrenat formarea unei noi opoziţii, foarte eterogenă, regrupându-i pe Zinoviev, Kamenev, Troţki şi amicii lor (Radek.

---

13 Zinoviev condamna politica buharinistâ de „concesii către culaci* Slalin susținea opiniile lui Buharin, care chema pe țârani „sâ se îmbogățească*. (N. a.)

Preobrajenski, Piatakov, Antonov-Ovseenko, Serebriakov etc.) şi militanţii grupului „Opoziţiei muncitoreşti” (aduşi de ştiapnikov). Această regrupare eteroclită a rămas foarte fragilă, aceşti oameni pierzând cea mai mare parte a responsabilităţilor lor şi chiar toate atuurile ideologice.[14] Date fiind multiplele „filtre” şi controale care blocau orice difuzare a gândirii „neortodoxe” şi teama patologică de „fracţiuni” sădită în organizaţiile de bază, ideile „opoziţiei” nu au avut nicio şansă de a ajunge la masa membrilor de partid. În aceste condiţii, opozanţilor nu le mai rămânea decât să încerce să se organizeze clandestin şi să intervină în şedinţele celulelor din întreprinderi şi universităţi, mai ales la Moscova şi Leningrad. În faţa unei opoziţii care nu mai număra decât câteva mii de militanţi, grupul stalinist, consolidat după plenara Comitetului Central din iulie 1926 (cu intrarea în Biroul Politic, în locul lui Zinoviev şi al lui Dzerjinski, doborât de o criză cardiacă, a lui Rudzutak, Mikoian, Andreev, Kaganovici, Ordjonikidze şi Kirov), dispunea de *aparatul de partid şi de* poliţia politică, care urmărea îndeaproape activitatea opozanţilor. Forţa grupului stalinist stătea nu numai în stăpânirea mecanismelor şi structurilor de autoritate din partid (dobândită graţie locului strategic deţinut de Secretariat şi unui simţ ascuţit al clientelismului), dar şi în identificarea sa cu linia „centristă”, considerată corectă, a Comitetului Central, marea simplicitate a acesteia („Socialismul într-o singură ţară”) şi extremul ei schematism făcând-o accesibilă majorităţii membrilor de partid, puţin educaţi şi cu o cultură politică redusă.[15]

---

14 De pildă, Troțki se lipsea (spre sfârșitul anului 1925) de o armă ideologică esențială împotriva lui Stalin, negând, public, autenticitatea „Testamentului" lui Lenin, publicat in Statele Unite de Max Eastman. (N a)

15 în 1927, Partidul, care cunoscuse o foarte mare creștere, număra 1.300 000 de membri și candidați. în timp ce numărul bolșevicilor originari înceta sâ scadă (nu mai erau decât 8.000 care aderaseră la partid înainte de Revoluția din februarie 1917), se produce un fenomen de plebeizare a Partidului, doar 1% din aderenți având încheiate studiile superioare. (N a.)

Temându-se să nu fie depăşiţi de „extremiştii” din „Opoziţia muncitorească”, şase personalităţi, cele mai influente, ale opoziţiei – Troţki, Zinoviev, Kamenev, Sokolnikov. Evdokimov, Piatakov – au publicat, în 16 octombrie 1926, o veritabilă declaraţie de culpabilitate, în care dezavuau activităţile lor „fracţioniste”. Plenara Comitetului Central, care s-a reunit câteva zile mai târziu, i-a sancţionat sever pe opozanţi: Troţki şi Kamenev au fost excluşi din Biroul Politic, iar Zinoviev îndepărtat de la preşedinţia Kominternului (încredinţată lui Buharin). O opoziţie desconsiderată şi slăbită, astfel s-a prezentat ea, fără drept de vot şi fără posibilitatea de a face să circule propunerile sale, în faţa Conferinţei a XV-a a Partidului (27 octombrie – 3 noiembrie

1926).

Opoziţia, înfrântă, nu s-a mai manifestat timp de câteva luni. Zdrobirea comuniştilor chinezi la Shanghai (aprilie

1927) i-a oferit ocazia de a denunţa – într-o declaraţie semnată de 48 de opozanţi (25 mai 1927) – „incapacitatea şi caracterul neproletar ale unui guvern care şi-a păstrat încrederea în Cian Kai-şi” (Jiang Jieshi). Şi totuşi, fără niciun fel de iluzii şi supravegheată îndeaproape de GPU, opoziţia a angajat ultima bătălie în toamna lui 1927. Ea a prezentat, în septembrie, un adevărat program de reforme, cerând, mai ales, viitorului Comitet Central, ales la Congresul al XV-lea al Partidului, să fie „strâns legat de mase” şi „independent de aparatul de partid”. Întrucât Comitetul Central a refuzat difuzarea acestui program, opozanţii au încercat să-l tipărească la o tipografie clandestină. GPU s-a folosit de acest pretext pentru „a distruge reţeaua”. Plenara Comitetului Central (21 – 23 octombrie 1927) i-a exclus pe Troţki şi pe Zinoviev din CC. Două săptămâni mai târziu, Troţki a pregătit public, prin partizani, o ultimă acţiune de anvergură: la 7 noiembrie, cu prilejul celei de a 10-a aniversări a Revoluţiei, manifestanţii, în frunte cu Zinoviev şi Radek la Leningrad, Rakovski la Harkov, Troţki şi Preobrajenski la Moscova, au

desfăşurat, în mijlocul mulţimii, pancarte cu lozincile lor. La 14 noiembrie, Troţki şi Zinoviev au fost excluşi din partid, iar Kamenev şi Rakovski din Comitetul Central; alţi 93 de militanţi de marcă ai opoziţiei au fost excluşi la

Congresul al XV-lea al Partidului (2 – 19 decembrie 1927). Unii (Kamenev. Zinoviev) şi-au făcut autocritica; majoritatea lor (Troţki şi partizanii săi) au refuzat această umilire publică. La 19 ianuarie, „Pravda” a anunţat „plecarea” lui Troţki şi a unui grup de 30 de opozanţi din Moscova Tcu două zile mai devreme, ei fuseseră exilaţi la Alma-Ata.

IV. Sfârşitul NEP-ului (sfârşitul lui 1927 – sfârşitul lui 1929)

1. „Criza colectărilor* din iarna 1927 – 1928. Consacrat, în principal, „ritualului de lichidare” a opoziţiei troţkiste, Congresul al XV-lea al Partidului a dezvăluit divergenţe crescânde între grupul stalinist, care şi-a manifestat ostilitatea faţă de „capitaliştii rurali”, şi grupul condus de Buharin şi Rîkov, ostil unei industrializări exagerate. Scurt timp după congres, regimul a fost confruntat cu o gravă „criză a colectărilor”: în ciuda unei recolte bune, ţăranii nu au dat organismelor de colectare ale statului decât 4, 8 milioane tone de cereale (în loc de 6.8 milioane cât se colectaseră anul precedent). Scăderea preţurilor oferite de stat, scumpirea şi lipsa de produse industriale, diminuarea presiunii fiscale, dezorganizarea agenţiilor de colectare, precum şi zvonurile despre război au concurat pentru ceea ce Stalin avea să califice de îndată drept „greva culacilor”.

În faţa acestei situaţii, grupul stalinist a decis să recurgă la măsurile de urgenţă experimentate deja în timpul „comunismului de război”: trimiterea de „detaşamente muncitoreşti” la ţară, apelul la ţăranii săraci pentru a descoperi „stocurile ascunse”, deschiderea de proceduri penale împotriva „speculanţilor”. Logica ridicării autoritare a grânelor a antrenat închiderea pieţelor, a căror concurenţă devenea de temut. Desigur, pe moment, autorităţile au obţinut un volum de colectări cu puţin mai

mic decât cel din 1927. Pentru anul următor însă, ţăranii şi-au redus însămânţările.

„Criza colectărilor* din iarna 1927 – 1928 a jucat un rol crucial în direcţia luată ulterior de evenimente. Stalin a tras o serie de concluzii despre necesitatea abandonării cooperaţiei, propovăduită de Lenin, şi a creării, în locul ei, a „fortăreţelor socialismului la ţară: colhozuri, sovhozuri gigantice, staţiuni de maşini şi tractoare. În vara lui 1928, Stalin nu mai credea în NEP, chiar dacă el nu se decisese încă pentru colectivizarea totală. Până atunci, lupta politică împotriva opoziţiei „de dreapta* mobiliza întreaga sa energie.

2. Înfrângerea. opoziţiei de dreapta”. Opoziţia faţă de politica de rechiziţii a început să se contureze de la plenara Comitetului Central din aprilie 1928, în cursul căreia a fost anunţată descoperirea unei organizaţii de sabotaj industrial în regiunea Şahti (Donbass). Câteva săptămâni mai târziu, 53 de acuzaţi, toţi „specialişti burghezi*, au compărut în primul proces politic de la procesul socialiştilor-revoluţionari (1922): 11 au fost condamnaţi la moarte şi 5 dintre aceştia executaţi. Acest proces, care trebuia să slujească drept exemplu, a pus în lumină înăsprirea climatului politic şi a ilustrat unul din miturile – cel al „sabotorului aflat în solda străinătăţii*[16] – care vor servi la mobilizarea activiştilor de partid. La plenara din aprilie 1928, majoritatea Comitetului Central nu s-a arătat totuşi gata să-l urmeze pe Stalin; divergenţele dintre partizanii şi adversarii abandonării NEP-ului s-au exprimat deopotrivă în Comitetul Central, în organismele însărcinate cu planificarea economică şi în Biroul Politic (unde Stalin. sprijinit de Kuibîşev, Molotov, Rudzutak şi Voroşilov, dispunea de majoritate faţă de Buharin, Rîkov şi Tomski). Tendinţele s-au înfruntat mai puternic la plenara Comitetului Central din iulie 1928. Stalin a explicat că NEP-ul se afla în impas şi că ţărănimea trebuia să plătească un tribut ridicat pentru necesităţile

16 Alte mituri își făceau atunci apariția, precum cel al „complotului culacilor* sau al „pericolului de dreapta". (N. a.)

industrializării ţârii, devenită urgentă, ca urmare a „încercuirii capitaliste”. Buharin. „Îngrozit” – după propria expresie – de aceste afirmaţii care nu puteau duce decât la teroare, război civil, foamete şi la „exploatarea militaro-feudală a ţărănimii”, a publicat în „Pravda” (30 septembrie 1928) *Notele unui economist*, adevărat program al opoziţiei antistaliniste. El propunea redeschiderea pieţelor, creşterea preţurilor de cumpărare a cerealelor, cea mai mare circumspecţie în crearea colhozurilor şi o industrializare „planificată ştiinţific”, care să ţină seama de posibilităţile de investiţii ale ţării, fără a împovăra ţărănimea.

Articolul lui Buharin, de un înalt nivel teoretic, a avut puţin ecou. În acest timp, Stalin a inventat, dar ferindu-se să dea nume (cine ar fi crezut că Buharin sau Rîkov. preşedintele Consiliului Comisarilor Poporului, erau în fruntea unei „devieri periculoase”), mitul „primejdiei de dreapta”, „deviere periculoasă, al cărei scop ultim era de a crea condiţiile pentru restabilirea capitalismului în URSS”. Reunită din nou în noiembrie 1928, plenara Comitetului Central a condamnat „devierea de dreapta” de care Buharin, Rîkov şi Tomski au considerat prudent să se desolidarizeze. Doritori, încă o dată, să păstreze unitatea Partidului, liderii „de dreapta** au votat, după ce ameninţaseră cu demisiile şi obţinuseră concesii minore, rezoluţii inspirate de Stalin şi contrarii convingerilor lor. Această atitudine a pecetluit înfrângerea lor: condamnând printr-un vot unanim al Biroului Politic şi al Comitetului Central „devierea de dreapta* – rămasă anonimă – şi aprobând noua linie a Partidului, ei nu puteau să-şi mai exprime ideile fără a cădea sub incidenţa dublei acuzaţii de duplicitate şi fracţionism. La 21 ianuarie 1929, ziua expulzării lui Troţki în Turcia şi a celei de a 5-a comemorări a morţii lui Lenin, Buharin a reamintit solemn concepţiile sale într-un articol din „Pravda* (*Testamentul lui Lenin*). El demonstra diferenţa fundamentală dintre planul leninist al cooperaţiei – „paşnic, progresiv şi liber consimţit* – şi proiectul stalinist de colectivizare, întemeiat

pe constrângere. Această strălucită demonstraţie nu a convins majoritatea Comitetului Central, care, la plenara din aprilie 1929, a condamnat tezele lui Buharin. În mai 1929. Buharin a pierdut postul său de redactor şef al „Pravdei”, înainte de fi îndepărtat de la preşedinţia Kominternului. Tomski a fost înlocuit cu Şvernik la conducerea sindicatelor; Rîkov a demisionat din postul de preşedinte al Consiliul Comisarilor Poporului. Comisia Centrală de Control a organizat o vastă epurare în Partid, soldată în câteva zile cu 170.000 de excluderi (11% din efectivele Partidului). Total discreditaţi de o campanie de presă de o rară violenţă, care îi acuza de „cârdăşie cu elementele capitaliste*, opozanţii au fost obligaţi să-şi facă public autocritica la plenara din noiembrie 1929.

3. Fuga înainte (1929). În timp ce, la vârful puterii, se desfăşurau diverse episoade ale luptei între partizanii şi adversarii abandonării NEP-ului, ţara se afunda într-o gravă criză economică. Rezultatele agricole ale anului 1928 – 1929 au fost catastrofale. În pofida recurgerii la un întreg arsenal de măsuri coercitive, campania de colectări din iarna 1928 – 1929 a adus mai puţine cereale decât cea precedentă şi a creat un climat de extremă tensiune la sate. În februarie 1929, cartelele, dispărute din 1922, şi-au făcut reapariţia în oraşe, impuse de o penurie generalizată după închiderea celor mai multe mici magazine şi ateliere meşteşugăreşti. Această penurie a provocat o creştere rapidă şi generală a preţurilor, care s-a repercutat imediat asupra puterii de cumpărare a salariaţilor.

Pentru grupul stalinist, situaţia critică de pe „frontul agrar*, provocată de „ostilitatea capitaliştilor rurali care se pregăteau să submineze regimul sovietic”, nu putea fi soluţionată decât prin colectivizarea rapidă a satelor. Planul cincinal, votat de Congresul sovietelor în aprilie – mai 1929, prevedea că circa 20% din gospodăriile ţărăneşti (5 milioane de locuitori) vor intra, înainte de 1933, în „asociaţiile de exploatare agricolă în comun” (TOZ), în care socializarea bunurilor nu privea decât terenurile arabile, fără abolirea proprietăţii private, şi

punerea în comun a şeptelului. Abia votat, planul cincinal a fost supus unei serii de revizuiri, prin creşterea cifrelor: în septembrie 1929, guvernul a fixat, pentru 1930, un obiectiv de 13 milioane de gospodării colectivizate. Această umflare a obiectivelor se întemeia pe iluzia că lucrurile erau pe punctul de a se schimba la ţară: faptul că un număr de câteva sute de mii de ţârani săraci, sub efectul incitării şi al promisiunilor, se grupaseră „spontan” în TOZ-uri, în speranţa de a-şi îmbunătăţi situaţia, dovedea, potrivit grupului stalinist, existenţa unui „impuls” irezistibil spre colectivizare. Desfăşurată *manu militari de* aproape 150.000 de muncitori, studenţi, activişti ai Partidului şi agenţi ai GPU”, campania de colectări din toamna lui 1929 a permis să se adune. În ciuda unei recolte mediocre, o cantitate de cereale cu 60% mai mare faţă de aceea din anul precedent. Încurajate de aceste rezultate, autorităţile centrale au incitat organizaţiile de partid locale să rivalizeze în ardoare pentru a bate noi recorduri. Zeci de raioane s-au proclamat „raioane colectivizate total”. Presiunile asupra ţăranilor au sporit, în timp ce Moscova era inundată de raporturi triumfaliste. La 31 octombrie, „Pravda” a chemat la „colectivizarea de masă”, fără nicio limită. La 7 noiembrie, Stalin a publicat faimosul său articol intitulat *Marea cotitură*, întemeiat pe o apreciere fundamental greşită, potrivit căreia „ţăranul mijlocaş s-a întors spre colhozuri”. Nu fără anumite rezerve, plenara din noiembrie a Comitetului Central a acceptat postulatul stalinist al schimbării radicale a atitudinii ţărănimii faţă de gospodăriile colective şi a adoptat un plan nerealist de creştere industrială şi de colectivizare accelerată.

* în 1922, Ceka şi-a schimbat denumirea în GPU (Direcţia Politică de Stat), iar din 1923 s-a numit OGPU (Direcţia Politică Unificată de Stat); din 1943. instituţia şi-a schimbat titulatura în NKGB (Comisariatul Poporului pentru Securitatea Statului), pentru ca în 1953 să se unească cu Ministerul Afacerilor Interne (MVD). În martie 1954, avea să fie creat Comitetul pentru Securitatea

Statului (KGB). (N. t.)

Capitolul III

Ann 1930, UM DECENIU HOTĂRÂTOR

I… Marea cotitură (1929 – 1933)

1. Colectivizarea agriculturii. Aşa cum o confirmă arhivele devenite acum accesibile, colectivizarea forţată a agriculturii a fost un adevărat război declarat de statul sovietic împotriva unei întregi naţiuni de mici proprietari rurali. 1.800.000 de ţărani au fost deportaţi, 6 milioane au murit de foame, sute de mii au murit în deportare – aceste câteva cifre dau măsura tragediei umane care a fost acest „mare asalt” împotriva ţărănimii. Departe de a se mărgini la iarna 1929 – 1930, acest război a durat cel puţin până la mijlocul anilor ’30, culminând în cursul anului 1932, marcat de o teribilă foamete, provocată deliberat de autorităţi pentru a zdrobi rezistenţa ţărănimii. Violenţa exercitată împotriva ţăranilor a permis experimentarea metodelor ce aveau să fie aplicate ulterior şi altor grupuri sociale. În acest sens. ea constituie o etapă decisivă în instaurarea Terorii staliniste.

La 27 decembrie 1929, Stalin a anunţat trecerea „de la limitarea tendinţelor exploatatoare ale culacilor la lichidarea culacilor ca clasă”. O comisie, prezidată de Molotov, a împărţit culacii în trei categorii: cei din prima, „angajaţii în activităţi contrarevoluţionare”, aveau să fie arestaţi, apoi unii dintre ei împuşcaţi, iar ceilalţi deportaţi; cei din a doua, calificaţi drept „arhiexploatatori”, aveau să fie, de asemeni, arestaţi sau deportaţi; cei din a treia, calificaţi drept „loiali faţă de regim”, trebuiau arestaţi şi transferaţi „în limitele regiunilor din afara zonelor prevăzute a fi colectivizate, pe soluri necesitând ameliorări”. Întemeiată pe criterii nesigure şi subiective, deschiaburirea, întreprinsă de „activişti” locali ai Partidului şi de funcţionari ai OGPU, „sfătuiţi” pe teren de „ţărani săraci”, s-a desfăşurat într-o dezordine completă şi arbitrar total, transformându-se adesea în reglări de conturi. Cine era culac şi cine nu? Pentru autorităţile locale, singurul lucru care conta era „cifra-indicativ* de

culaci, fixată arbitrar de la „Centru” – între 3 şi 5% din gospodării. În unele raioane, 80 până la 90% din ţăranii „deschiaburiţi” erau ţărani mijlocaşi, calificaţi ca „închiaburindu-se”, întrucât se opuneau colectivizării. Doar în anul 1930, arhivele OGPU au înregistrat 14.000 de revolte, la care au luat parte 3, 5 milioane de ţărani. În 1930 – 1932.1.800.000 de ţărani au fost deportaţi în regiunile neospitaliere din Extremul Orient, în Urali, Siberia sau Kazahstan. În „sate de colonizare”, sub autoritatea OGPU (în exploatări forestiere) sau pe marile şantiere ale primului plan cincinal (cum era cel de la Magnitogorsk), unde barăcile lor se alăturau celor ale lucrătorilor liberi.

În timp ce se continua „lichidarea culacilor ca clasă”, colectivizarea a progresat în chip spectaculos: 7, 3% gospodării colectivizate la 1 octombrie 1929, 20, 1% la 1 ianuarie 1930, 58, 6% la 1 martie. Aceste „victorii în procentaje” nu însemnau însă mare lucru, majoritatea colhozurilor neexistând, în această iarnă, decât pe hârtie. Ele fuseseră înfiinţate cu preţul presiunilor asupra ţăranilor şi al unei dezorganizări totale şi durabile a producţiei: în realitate, înainte de a fi „colectivizaţi”, ţăranii lichidau o mare parte a şeptelului lor. Într-un lung articol, publicat la 2 martie 1930, sub titlul *Ameţeală de pe urma succesului*, Stalin a condamnat „numeroasele încălcări ale principiului aderării de bunăvoie a ţăranilor la colhozuri”, a criticat „excesele deschiaburirii” şi a aruncat toate „abuzurile” pe seama autorităţilor locale. Acest articol a produs confuzie, a sporit dezordinea şi dezorientarea, în timp ce milioane de ţărani părăseau în masă colhozurile. La 1 iulie 1930, procentajul gospodăriilor colectivizate a coborât la 21%.

Încurajat de o bună campanie de colectări, care, graţie unei puncţii puternice asupra producţiei colhozurilor, a adus statului de trei ori mai multe cereale decât în 1928, regimul a reluat. În toamna lui 1930, presiunile asupra ţăranilor: raioanele recalcitrante faţă de colectivizare au fost private de toate produsele industriale

necesare, ţăranii cu gospodării individuale au fost impuşi la mari impozite, au fost lansate noi campanii de deschiaburire. La 1 iulie 1931, procentul gospodăriilor colectivizate revenise la nivelul de la 1 martie 1930 (57, 5%). În toamna lui 1931, faţă de mediocrele rezultate agricole, autorităţile au sporit cotele obligatorii din recolta colhozurilor, lipsite de o bună parte din seminţele necesare viitoarei recolte. Cu acest preţ, statul a obţinut dintr-o recoltă cu totul mediocră (69 milioane tone) o cifră record la colectări (22, 8 milioane tone), ceea ce i-a permis să exporte peste 5 milioane de tone pentru finanţarea achiziţiilor de echipament industrial. Preluarea autoritară a unei treimi din recoltă (mergând, în unele colhozuri, până la 80%) a dezorganizat complet ciclul producţiei. Este suficient să se amintească doar că, în timpul NEP-ului, ţăranii nu vindeau decât circa 15% din recolta lor. Între ţărani, hotărâţi să folosească toate stratagemele pentru a păstra o parte din recolta lor, şi autorităţile locale, obligate să îndeplinească planul de colectări, conflictul era inevitabil. Zeci de mii de colhoznici au fost condamnaţi la pedepse în lagăre, pe baza legii din 7 august 1932, fiind învinuiţi că au tăiat spicele înainte de recoltare. Peste o treime din preşedinţii de colhozuri au fost destituiţi, în cursul lui 1932, pentru că „s-au dedat la activităţi antistatale, de sabotare a colectărilor. Consecinţa acestui ciclu *preluare – rezistenţă – represiune* a fost o teribilă foamete, total trecută sub tăcere, negată de regimul sovietic până în 1986, foamete care a făcut, mai ales în Ucraina. În Caucazul de Nord şi în Kazahstan, circa 6 milioane de victime.

Această tragedie nu a modificat politica statului faţă de colhozuri. Controalele au fost şi mai înăsprite odată cu înfiinţarea unor „departamente politice”, însărcinate să încadreze activitatea staţiunilor de maşini şi tractoare şi să supravegheze administraţiile colhozonice. bănuite mereu de prea multă îngăduinţă. Anul 1934 a înregistrat o vastă ofensivă împotriva celor 5 milioane de gospodării ţărăneşti încă necolectivizate, strivite de impozite şi de livrări

obligatorii nerealiste şi, în cele din urmă. constrânse să adere la colhozuri sau să se autolichideze. La Congresul al II-lea al colhoznicilor fruntaşi (februarie 1935), Stalin a putut să anunţe că 98% din suprafaţa cultivată a ţării devenise proprietate socialistă. În acest an. statul a preluat direct peste 45% din proprietatea agricolă (15% în 1928). În cinci ani, statul a reuşit o formidabilă operaţie de extorcare a producţiei agricole, „cumpărată” la preţuri derizorii de la colhozuri. Şeptelul s-a diminuat însă cu 45% şi producţia cerealieră cu circa 15%, în raport cu ultimii ani ai NEP-ului. Mai grav: faţă de violenţa formidabilă folosită împotriva lor, ţăranii au răspuns lucrând cât mai puţin posibil pe un pământ care nu le mai aparţinea: Statul s-a văzut constrâns să preia responsabilitatea directă a unui evantai tot mai larg de activităţi, agravând astfel caracterul birocratic şi politic al regimului.

2. Primul plan cincinal: Industrializarea, revoluta culturală şi socială. Din ianuarie 1930, obiectivele de mai multe ori revizuite prin creştere ale primului plan cincinal, adoptat de Congresul al V-lea al sovietelor. În mai 1929, au fost din nou majorate: de acum înainte, era vorba să se producă, la sfârşitul cincinalului, 120 – 150 de milioane tone de cărbune (în loc de 75 de milioane prevăzute iniţial), 45 milioane tone de petrol (22 de milioane prevăzute), 17 la 20 de milioane tone de fontă (în loc de 10 milioane), 450.000 de tractoare, construirea a peste 2000 de noi uzine. Congresul al XVI-lea al Partidului (iunie – iulie 1930) a consacrat victoria partizanilor unui ritm tot mai rapid. Obiectivele au devenit „chemări la întrecere* pe care întreprinderile de „avangardă” trebuiau să le primească, prezentând contraplanuri, realizate graţie „întrecerii socialiste” între brigăzile „muncitorilor – udarnici” (de şoc). Sute de şantiere au fost deschise, dar au rămas neterminate din cauza lipsei de materii prime, de echipamente, de mijloace de producţie şi de mână de lucru calificată. La sfârşitul lui 1930, 40% din investiţiile industriale erau îngheţate cu programe neterminate. Gestiunea administrativă pe termen scurt a resurselor –

rezultat al unei totale improvizaţii – tinde să înlocuiască planificarea. Paleativ destinat să reducă consecinţele cele mai apropiate între „planurile” economice şi posibilităţile reale, această gestiune administrativă avea să rămână, timp de decenii, una dintre caracteristicile majore ale „sistemului administrativ de comandă”, specific economiei sovietice.

Instituirea unui astfel de sistem a generat inevitabil tensiuni foarte puternice atât asupra instituţiilor, cât şi asupra indivizilor. Aceste tensiuni s-au tradus printr-o dublă mişcare de eliminare şi de neutralizare a vechilor cadre şi a specialiştilor economici, necomunişti, sceptici în privinţa „Marii cotituri”, şi de promovare a unei „noi intelectualităţi tehnice”, câştigată în favoarea noii politici, a cărei principală beneficiară era.

În cursul anilor 1928 – 1931, în continuarea directă a „afacerii Şahtr, s-a desfăşurat o vastă campanie împotriva „cadrelor burgheze”. Zeci de mii de funcţionari ai Comisiei de Stat a Planificării (Gosplan), Consiliului Suprem al Economiei Naţionale, Comisariatului Poporului pentru Agricultură şi celui pentru Finanţe au fost destituiţi. sub pretextul „devierii de dreapta* sau al apartenenţei la o „clasă socială străină”. În patru ani (1928 – 1931), 1.256.000 de funcţionari au fost supuşi controlului; 138.000 (11%) au fost excluşi din funcţiile politice, dintre care 23.000 au fost clasaţi în categoria I („duşmani ai puterii sovietice”) şi lipsiţi de drepturile lor civice. În cursul iernii 1932 – 1933, o nouă „epurare” a eliminat alţi 153.000 de funcţionari.

În întreprinderi, obsesia sabotajului a făcut foarte precară poziţia cadrelor şi a „specialiştilor burghezi”. În 1930 – 1931, jumătate din cadrele industriale din Donbass au fost destituite. Mai multe mari procese, unele cu uşile închise (procesul „specialiştilor din Consiliul Suprem al Economiei Naţionale”, cel al „Partidului Ţărănesc al Muncii”), altele politice (procesul „Partidului Industrial”) au întreţinut mitul sabotajului.

În paralel, regimul a întreprins, din vara anului 1928,

o vastă operaţie de promovare a comuniştilor (mai ales de origine muncitorească) în posturi de conducere. Câteva cifre dau măsura exactă a acestei politici de promovare, numărând printre scopurile principale pe care le urmărea crearea unui consens social în jurul programului de industrializare accelerată: în patru ani, numărul locurilor în „universităţile muncitoreşti” a crescut de la 50.000 la 285.000. Peste 140.000 de muncitori au fost promovaţi „la grămadă” în posturi de tehnicieni, cadre, directori de întreprinderi. 660.000 de membri de partid au părăsit uzinele pentru un loc în administraţie sau pentru a face studii. Studenţii din şcolile de ingineri formau contingentul cel mai semnificativ al „vădvijenţi” lor, cei promovaţi, care începând din 1936 – 1937. vor asigura „schimbul” reprezentanţilor „vechii gărzi bolşevice”, cu abia 15 ani mai în vârstă decât ei, eliminaţi prin epurare.

Această promovare socială a contribuit la schimbarea profundă a compoziţiei clasei muncitoare, ea însăşi în plină mutaţie. Uzinele s-au golit de muncitorii cei mai experimentaţi, în timp ce atrăgeau milioane de nou-veniţi. În cursul primului plan cincinal, numărul muncitorilor (industrie şi construcţii) a crescut de la 3.7 la 8, 5 milioane, în urma resorbirii şomajului muncitoresc în doi ani, marea majoritate a noilor angajaţi ca muncitori erau ţărani, care fugeau de colectivizare. În 1930 – 1931, 7 milioane dintre ei s-au angajat pe şantiere, pentru munci sezoniere. Intrarea în lumea uzinei a acestei mâini de lucru, însoţită de efortul de a o face să se obişnuiască aici cu noua organizare a muncii, să citească, să respecte autoritatea, să-şi schimbe percepţia timpului – toate acestea au creat o imensă traumă socială şi au generat tensiuni foarte vii între un regim preocupat de eficacitate şi de productivitate şi un subproletariat aruncat într-o lume necunoscută şi ostilă. Adaptarea diferită a acestor „noi proletari” a atras o serie de „fenomene negative” care au dezorganizat durabil producţia: absenteismul, instabilitatea personalului, huliganismul. producţia deficitară, înmulţirea accidentelor de muncă. Guvernul a

reacţionat, sancţionând sever absenteismul (legea din 15 noiembrie 1932), generalizând salariul pe bucată, întemeiat pe randament, instituind (sfârşitul lui 1932) paşaportul interior şi „propiska”, înregistrarea obligatorie la poliţia locală.

La începutul lui 1933, planul cincinal a fost declarat îndeplinit. Fără a intra într-o polemică asupra cifrelor, se pot desprinde câteva elemente de bilanţ:

— Creşterea producţiei de utilaje, de produse semifinite ale industriei grele, a materiilor prime şi a resurselor energetice a fost puternică, dar mult în urma obiectivelor fixate în 1929;

— Creşterea bunurilor de consum a fost neglijată (rata de realizare a obiectivelor: 70%);

— Un enorm efort de investiţii a fost realizat (partea de investiţii în capital fix a crescut, în raport cu PNB, de 3, 5 ori) în detrimentul ameliorării nivelului de trai al populaţiei;

— Industrializarea s-a făcut într-un ritm excesiv, fără a se ţine seama de costuri; ea a fost însoţită de o puternică inflaţie (creşterea preţurilor cu amănuntul la produsele industriale a fost de 250 – 300%) şi de scăderea cu circa 40% a puterii de cumpărare a salariaţilor;

— Regresul cu 8% al productivităţii, care ar fi trebuit să crească, potrivit planului, cu 110%, dovedeşte, singur, dificultăţile primului plan şi rezistenţele faţă de industrializarea accelerată.

Fără măsură, „bahică* (după expresia lui N. Jasny), supusă tot timpul improvizaţiilor, industrializarea accelerată a aruncat ţara într-o stare permanentă de mobilizare generală, de tensiuni, de haos economic şi de dezordine socială.

3. Partidul în faţa „Marii cotituri. După înfrângerea opoziţiei „de dreapta”, la plenara Comitetului Central din noiembrie 1929, „Marea cotitură” a putut să se desfăşoare sub aparenţele unanimităţii. A 50-a aniversare a lui Stalin a marcat începutul cultului secretarului general: pentru prima dată, Stalin a fost calificat drept., Lenin al zilelor

noastre* şi „geniu. În ciuda dezorientării unui foarte mare număr de responsabili de partid de la ţară, în urma articolului lui Stalin din 2 martie 1930, Congresul al XVI-lea al Partidului (iunie 1930) s-a desfăşurat în atmosfera aprobării unanime a „liniei generale. Opoziţia de dreapta a fost din nou condamnată, iar Rîkov şi Tomski constrânşi *la* autocritici şi mai umilitoare. În raportul său politic, Stalin a dezvoltat, pentru prima dată. ideea că diversele „devierr sunt „un reflex al rezistenţei claselor muribunde. Condamnarea solemnă a oricărei devieri, unanimitatea aparentă în jurul grupului stalinist nu au însemnat totuşi sfârşitul oricărei opoziţii faţă de linia stalinistă: în decembrie 1930, Sîrţov, membru supleant al Biroului Politic, şi Lominadze, secretar al partidului în Transcaucazia, au fost excluşi din Comitetul Central. Presa nu a ezitat să vorbească de „complot* şi i-a asociat pe Sîrţov şi Lominadze „sabotorilor din economie. În cursul verii lui 1932 s-a declanşat „cazul Riutin*, în urma descoperirii de către GPU a unui document – redactat de Riutin, fost conducător al opoziţiei „de dreapta* la Moscova – care îl considera pe Stalin personal responsabil de politica dezastruoasă a colectivizării şi cerea „eliminarea* sa. Riutin a fost deportat. Zinoviev şi Kamenev, care luaseră contact cu el. au fost din nou excluşi din partid şi deportaţi.

Aceste încercări ale opoziţiei s-au desfăşurat într-un context social şi economic dramatic (foamete în Ucraina, revolte provocate de foamete în unele centre muncitoreşti, mai ales în regiunea Ivanovo) şi pe fondul unei adevărate „crize de încredere* în rândurile Partidului, care a culminat în toamna anului 1932. Politica stalinistă a fost contestată atunci de un număr tot mai mare de cadre, mai ales din economie, numite de curând, formate „la grămadă* şi promovate de la o zi la alta, pentru funcţii care le depăşeau, prinse între imperativele nerealiste ale ierarhiei şi rezistenţa pasivă a subordonaţilor lor, bănuite, la cea mai mică ocazie, că „sabotează” producţia. În faţa acuzaţiilor ce le erau aduse de grupul stalinist, cadrele din

industrie au beneficiat de sprijinul crescând al ministerului tutelar, Comisariatul Poporului pentru Industria Grea. condus de Sergo Ordjonikidze, partizan al ritmurilor mai moderate de industrializare, şi ale cărui arhive, disponibile astăzi, arată că s-a opus adesea lui Stalin (în ciuda legăturilor personale cu compatriotul său georgian). În general, birocraţia recent creată, lipsită de experienţă şi încă instabilă, nu s-a lăsat cu uşurinţă a fi stăpânită de statul stalinist în gestaţie. Birocraţii dispuneau de tehnici defensive: ei ştiau cum să ascundă realitatea şi rezultatele, cum să păstreze „cercul lor de familie”, reţelele lor şi clientelele lor. În acest context este de înţeles marea „epurare” a Partidului, hotărâtă la plenara Comitetului Central din ianuarie 1933 şi desfăşurată începând din mai 1933. Amploarea epurării, care a durat un an şi jumătate (în loc de cinci luni, prevăzute iniţial), şi la capătul căreia 18% din comunişti au fost excluşi (în timp ce 15% din efective au „dispărut* voluntar) a fost pe măsura crizei traversate de o organizaţie a cărei creştere fusese prea rapidă. Între 1928 şi 1932, efectivele Partidului au crescut de la 1, 5 la 3, 7 milioane. Departe de a fi o organizaţie monolitică, disciplinată, capabilă să stăpânească procesele economice şi sociale, aşa cum o prezenta ideologia. Partidul era în realitate un microcosmos social, din ce în ce mai eterogen, o greoaie maşină haotică, un instrument de putere, rebel şi imperfect, o organizaţie în care tensiunile şi fermenţii diviziunii se acumulau.

n. Ruptura şi complotul (1934 – 1939)

1. De la Congresul al XVII-lea la asasinarea lui Kirov.

La 26 ianuarie 1934, s-a deschis Congresul al XVII-lea al Partidului, chemat să facă bilanţul „Marii cotituri” * şi să aprobe obiectivele celui de al doilea plan cincinal (intrat în vigoare de un an!). Acest „Congres al învingătorilor* (după expresia lui Kirov) părea să marcheze triumful lui Stalin, ridicat în slăvi chiar şi de foştii opozanţi, raliaţi acum liniei sale. În spatele acestei unanimităţi de faţadă, dezbaterile „tehnice” privind definirea obiectivelor au dezvăluit dezacordurile dintre

partizanii liniei de „superindustrializare* (Stalin, Molotov) şi partizanii unei creşteri mai echilibrate şi realiste (Ordjonikidze, Kirov). În cursul acestui congres, Stalin a dezvoltat o argumentare foarte abilă pe tema dificultăţilor întâmpinate în „construirea socialismului. Linia politică fiind justă, problemele încă existente decurg din „ruptura* dintre ceea ce s-a hotărât şi ceea ce s-a făcut. Această „ruptură” se explică prin „slăbiciunile organizării, proasta alegere a cadrelor, absenţa autocriticii, birocraţia, indolenţa criminală a organelor locale, care atenuează, deformează sau ignoră directivele Partidului. Tema rupturii anunţă scenariul complotului. Frontiera rămâne imprecisă între nerealizarea unui obiectiv şi sabotajul deliberat. Scenariile rupturii şi complotului reflectă o formidabilă iluzie politică. Abătându-se de la principiul realităţii, discursul stalinist se angajează pe calea unei ficţionalizări crescânde, care îi dă un conţinut ce tinde spre mit. Explicaţiile prin „ruptură* şi fantasma complotului sunt, totuşi. împărtăşite pe larg de „poporul de rând*, dezorientat de vârtejul „Marii cotituri. Incapabil să pună explicit în discuţie condiţiile obiective ale funcţionării sistemului, acesta atribuia soarta sa unor indivizi bine determinaţi, cadre, funcţionari sau conducători locali cu care aveau de-a face. Astfel, discursul „antibirocratic”, populist *al lui Stalin întâmpina* adeziunea generală a „bazei”.

La 1 decembrie 1934, S.M. Kirov, membru al Biroului Politic şi secretar al organizaţiei de partid din Leningrad, a fost asasinat la Institutul Smolnîi de un tânăr comunist, L. Nikolaev. Guvernul a reacţionat imediat prin măsuri excepţionale: decret autorizând instruirea accelerată a delictelor politice şi aplicarea, fără drept de apel sau recurs, a pedepsei cu moartea; arestarea şi executarea a sute de „alb-gardişti”; expulzarea „elementelor străine social” din Leningrad. La 22 decembrie, presa a comunicat că această „crimă odioasă” (asasinarea lui Kirov) fusese organizată de un „Centru de la Leningrad”, cuprinzând, în afară de Nikolaev. 13 foşti „zinovievişti”, care îşi făcuseră

autocritica. Membrii acestui „centru” au fost judecaţi, cu uşile închise, la 28 decembrie, condamnaţi la moarte şi executaţi. Descoperirea „Centrului din Leningrad” a permis „descoperirea” unui „Centru din Moscova, ai cărui 19 membri, printre care Zinoviev şi Kamenev, acuzaţi de „complicitate ideologică” cu asasinii, au fost condamnaţi la pedepse cu închisoarea.

V. Kriviţki şi A. Orlov, doi agenţi ai serviciilor secrete sovietice refugiaţi în Occident, apoi Hruşciov, în *Raportul secret* (1956), au acreditat – în grade diferite – ideea că Stalin însuşi ar fi ordonat uciderea lui Kirov, rival potenţial, tânăr, strălucitor şi, pe deasupra, şi rus. Această teză, preluată de un mare număr de istorici (R. Conquest, R. Medvedev), este astăzi, în lumina documentelor de arhivă, puternic zdruncinată.[17] Nu este mai puţin adevărat, însă, că asasinarea lui Kirov, act terorist izolat, a materializat în chip strălucit scenariul complotului şi a influenţat în chip hotărâtor climatul politic, făcând posibilă întreţinerea atmosferei de criză şi de tensiune.

2. Creşterea tensiunilor (începutul lui 1935 – septembrie 1936). Anul 1935 a înregistrat întărirea poziţiilor lui Stalin şi ale partizanilor săi (promovarea lui Mikoian în Biroul Politic, numirea lui Jdanov şi Hruşciov la conducerea organizaţiilor de partid din Leningrad şi. respectiv. Moscova, a lui N. Ejov în secretariatul Comitetului Central şi la preşedinţia Comisiei Centrale de Control, a lui Vîşinski ca procuror general), precum şi desfăşurarea unei vaste campanii *populiste şi* antibirocratice împotriva *celor* consideraţi responsabili de „ruptura* între linia partidului şi aplicarea ei.

Îndată după asasinarea lui Kirov, Comitetul Central a adresat tuturor organizaţiilor de partid o circulară secretă, care îi chema pe militanţi să descopere şi să expulzeze din Partid pe toţi „simpatizanţii lui Troţki, Kamenev şi Zinoviev”. Această circulară se înscria. În fapt, în campania de „schimbare a carnetelor de partid”, lansată la

17 Cf. A. Kirillina. L Assassinat de Kirov. Vie et destin d‘ un stalinien, 1888-1934. (Le Seuil, coll. „Archives du Communisme", 1995) (N. a.)

sfârşitul lunii august 1934 pentru a încerca să pună capăt dezordinii de nedescris care domnea în fişierele de partid. Versiunea oficială a asasinării lui Kirov, comisă de un individ deţinând un carnet de partid „fals”, demonstra în chip strălucit „imensa importanţă politică” a campaniei de preschimbare a carnetelor de partid. Cu toate acestea, majoritatea conducătorilor locali au reacţionat „moale” la această campanie: o evidenţă strictă a primirilor în partid, un control centralizat al promovărilor, executarea oricărui ordin venit de la Moscova ar fi restrâns, în fapt, prerogativele şi puterile lor, ar fi ameninţat dominaţia lor asupra unei reţele de protejaţi şi de „clienţi*, ar fi suprimat marja de manevră, care le permitea să menajeze interesele „bazei*, în timp ce prezentau bilanţuri optimiste autorităţilor centrale. Făcând, la 25 decembrie 1935, bilanţul acestei „campanii de verificare*, N. Ejov a afirmat că „acoperirea solidară* a organelor locale ale Partidului constituia un obstacol în calea oricărei acţiuni a Centrului.

Paralel cu această campanie ce urmărea să aducă sub control organele locale de partid, s-a desfăşurat o nouă ofensivă împotriva cadrelor din economie, bănuite de a ascunde capacităţile reale de producţie.

În acest context a apărut, la sfârşitul verii lui 1935, mişcarea stahanovistă. La 31 august 1935, ajutat de o întreagă echipă de pregătire, minerul A. Stahanov a extras 102 tone de cărbune, adică de 14 ori norma. Imediat, această performanţă a fost recuperată de putere, care a văzut în ea prilejul de a lansa o vastă campanie productivistă. În noiembrie 1935, s-a ţinut la Moscova o „Conferinţă a muncitorilor udarnici*, în cursul căreia Stalin a subliniat caracterul „profund revoluţionar al unei mişcări libere de conservatorismul inginerilor, tehnicienilor şi al directorilor de întreprindere. În condiţiile de funcţionare a industriei sovietice, această nouă campanie productivistă a avut efecte dezastruoase asupra producţiei şi a sporit conflictele şi tensiunile în întreprinderi. Primul semestru al anului 1936 (decretat an stahanovist) a fost marcat de serioase dificultăţi

economice. Acestea erau puse pe seama „sabotorilor mişcării stahanoviste*: numeroase cadre de conducere au fost denunţate de către o „bază* preocupată să-şi demonstreze vigilenţa şi lealitatea; arestările şi procesele pentru „sabotaj* s-au înmulţit, în ciuda opoziţiei lui Ordjonikidze, care lua apărarea cadrelor „sale” din Comisariatul Poporului pentru Industria Grea.

În această atmosferă încordată, poliţia politică, condusă de G. lagoda, a montat, din iniţiativa lui Stalin, un mare proces politic public, unde compăreau, într-un amalgam bine gândit, foşti troţkişti, Zinoviev şi Kamenev, câţiva oameni de rang secund şi agenţi provocatori. După pregătirea opiniei publice prin presă, primul proces de la Moscova s-a deschis la 19 august 1936. În cursul celor trei zile de audieri, cei 16 acuzaţi şi-au confirmat mărturisirile – singura bază a acuzaţiei – recunoscând – oricât ar părea de neverosimul – contactele, în străinătate, cu Troţki, participarea la asasinarea lui Kirov, comploturile împotriva lui Stalin şi a altor conducători, implicând, în cele din urmă. şi alţi foşti opozanţi (între care, Buharin, Rîkov, Piatakov) în activităţi „contrarevoluţionare. Toţi acuzaţii au fost condamnaţi la moarte şi executaţi imediat. Acest proces, eveniment-spectacol, a fost ocazia unei excepţionale mobilizări ideologice, populare şi populiste, destinată să reafirme cu strălucire uniunea indefectibilă dintre popor şi conducător. Întrucât a demascat complotul, scenariu esenţial al ideologiei staliniste. acest mare proces politic, care a stupefiat lumea întreagă, a constituit – ca şi celelalte care aveau să-i urmeze – un „formidabil mecanism de profilaxie socială” (A. Kriegel).

3… lyovşcina” (sfârşitul lui 1936 – sfârşitul lui 1938). La 23 septembrie 1936, o serie de explozii au zguduit minele de la Kemenova. din Siberia Occidentală. Această afacere i-a servit drept pretext lui Stalin pentru a reactiva campania împotriva cadrelor din industrie „deghizate în sabotori”. La 25 septembrie, Stalin şi Jdanov au trimis de la Soci o telegramă Biroului Politic, considerând că este „absolut indispensabil ca tovarăşul Ejov să fie numit de

urgenţă la conducerea NKVD, lagoda dovedindu-se, în cele din urmă, incapabil să demaşte blocul troţkisto-zinovievist. „Ejovşcina* avea să dureze aproape doi ani.

La 23 ianuarie 1937 a început al doilea proces de la Moscova. Acuzaţii-vedetă ai acestei parodii judiciare erau ex-trotkişti (Piatakov, Radek, Sokolnikov, Serebriakov), acuzaţi că au format un „centru troţkist anti sovietic”. Acest al doilea proces – la capătul căruia 13 din cei 15 acuzaţi au fost condamnaţi la moarte –, axat pe tema sabotajului economic, dirijat, mai ales. de Piatakov, comisar al poporului-adjunct la Industria Grea, a deschis calea spre eliminarea cadrelor din economie, apoi din Partid. Câteva zile după condamnarea şi execuţia lui Piatakov, S. Ordjonikidze, comisar al poporului la Industria Grea. s-a sinucis. Odată cu el a dispărut ultimul obstacol în calea epurării „sabotorilor industriali. De la 25 februarie la 5 martie 1937, s-a ţinut o plenară importantă a Comitetului Central, în cursul căreia Buharin şi Rîkov au fost arestaţi. Discursurile lui Stalin din 3 şi 5 martie anunţau o recrudescenţă a terorii, nu numai prin apelurile la vigilenţă şi la demascare, dar şi prin caracterizarea vagă dată „duşmanilor mascaţi. Anul care s-a scurs între plenara din februarie – martie 1937 şi al treilea proces de la Moscova (martie 1938) a fost marcat de destituirea şi arestarea a sute de mii de cadre din economie şi din partid, înlocuiţi imediat prin cei „promovaţi de primul plan cincinal (generaţia lui Brejnev, Gromîko, Kosîghin). Din aproape în aproape, întinzându-se în cercuri concentrice, începând de la un nucleu de suspecţi, represiunea a lovit, de asemeni, un mare număr de cetăţeni simpli, ca urmare a auto-întretâierii jocului de denunţuri, mărturisirilor la anchete şi zelului agenţilor

NKVD. La 11 iunie 1937, presa a anunţat că un tribunal militar, deliberând în secret, a condamnat la moarte, pentru trădare şi spionaj, pe mareşalul Tuhacevski, comisaradjunct la Apărare şi principalul artizan al modernizării Armatei Roşii, şi pe alţi şapte generali cu înalte funcţii. În doi ani. epurarea armatei a

făcut să dispară 75 din cei 80 de membri ai Consiliului Militar Suprem, 35.000 din cei 80.000 de ofiţeri. Represiunea a lovit, de asemeni, foarte dur cadrele din republicile neruse. „Ejovşcina* a oprit total mişcarea de indigenizare a partidelor comuniste din republicile unionale, care se manifestase în anii 1920 – 1935, şi a lăsat loc unei noi generaţii de cadre, mai docile faţă de puterea centrală. În acest sens, lupta centru-periferie (şi, mai ales, centru rus-periferiile naţionale) s-a aflat în centrul „Ejovşcinei. Represiunea a lovit cadrele politice Îşi economice la toate nivelele: din Biroul Politic au fost ieliminaţi Ciubăr, Eihe, Kossior, Rudzutak, Postâşev; din icei 139 de membri ai Comitetului Central. 98 au fost arestaţi (şi aproape toţi executaţi). Personalul comisariatelor poporului a fost reînnoit în întregime. Dacă represiunea a lovit, în primul rând, cadrele economice şi politice, ea nu a cruţat alte categorii sociale, îndeosebi intelectualitatea; Acuzaţi de a apăra puncte de vedere „străine* sau „ostile* marxismului, de a se îndepărta de normele „realismului socialist*, un mare număr de savanţi, istorici, scriitori, publicişti, oameni de teatru au fost arestaţi şi deportaţi; printre cei mai celebri s-au aflat biologul Vavilov, regizorul Meyerhold, scriitorii Mandelstam. Pâlniak şi Babei, ziaristul Kolţo. Au mai fost greu loviţi militanţii comunişti străini din serviciul Kominternului, a căror majoritate a dispărut în cursul acestor ani. Bilanţul represiunii este dificil de fixat în cifre. Din arhivele Gulagului, reiese că populaţia acestuia a crescut cu 700.000 de persoane numai în cursul anului 1937. Această cifră nu ţine seama însă de morţii din perioada „de transfer”, nici de cei executaţi, al căror număr, încă obiect de controversă şi greu de stabilit, ar fi cel puţin de ordinul 500.000 – 600.000 pentru anii 1937 – 1938. Documentele de arhivă recent date la iveală dezvăluie, de asemeni, agravarea progresivă a unei represiuni al cărei control era pierdut adesea de Centru, în faţa „zelului” manifestat de „activiştii” locali ai NKVD, care depăşeau adesea „planul” de arestări, fixat de autorităţile

centrale. Acestea au fost constrânse (plenara din ianuarie 1938 a Comitetului Central) să „rectifice tirul”, pentru a evita un haos total, şi să adopte o rezoluţie asupra „greşelilor organizaţiilor de partid în excluderea comuniştilor”. Această „rectificare” nu a avut însă niciun efect, într-un moment când se derula, cu o mare publicitate, al treilea proces de la Moscova (2 – 13 martie 1938). Buharin a apărut aici ca acuzatul-vedetă, alături de Rîkov şi Krestiński, toţi trei membri ai Biroului Politic. În timpul lui Lenin, şi lagoda, fostul şef al NKVD. Acuzaţii şi-au mărturisit crimele cele mai inimaginabile, între care atentatul împotriva lui Lenin din august 1918! Această mare înscenare juridică. În finalul căreia 18 acuzaţi au fost executaţi, a avut, în primul rând, drept obiectiv condamnarea pe cât de teatrală, pe atât de solemnă a ceea ce fusese, la sfârşitul anilor ’20, alternativa cea mai probabilă la stalinism, buharinismul. Condamnarea lui Buharin şi a curentului reprezentat de el trebuia să legitimeze, în faţa Istoriei, opera lui Stalin şi să determine recunoaşterea acestuia ca unicul moştenitor al lui Lenin.

4. Congresul al XVIII-lea: începutul unei destinderi?

Epurarea nu a luat sfârşit brusc după al treilea proces de la Moscova. Cu toate acestea, semnele unei relative destinderi s-au înmulţit în anul 1938; ritmul arestărilor a scăzut, recrutarea în partid s-a accelerat, câţiva deţinuţi, arestaţi pe nedrept, şi-au redobândit libertatea. În august 1938, Ejov a fost numit şi comisar al poporului la Navigaţia Internă, prima fază în îndepărtarea lui. La 8 decembrie 1938, „Pravda” a anunţat înlocuirea lui cu L. Beria la NKVD[18]. Această tendinţă spre destindere s-a confirmat la Congresul al XVIII-lea al Partidului (10 – 21 martie 1939). Fără să facă cea mai mică aluzie la „Ejovşcina”, Stalin a anunţat că nu mai erau necesare noi „epurări” în Partid, în timp ce Jdanov a făcut organele locale responsabile de „excese” comise în cursul „ultimilor ani”. Cea mai mare parte a lucrărilor a fost consacrată adoptării noului statut al Partidului, mai „democratic”.

18 N. I. Ejov avea sâ fie executat la 4 februarie 1940. (N. t.)

Centralizarea Partidului a fost întărită, Biroul Politic consolidându-şi preeminenţa asupra tuturor celorlalte instanţe de conducere, în timp ce Direcţia de cadre, încredinţată lui Malenkov, a întărit controlul asupra numirilor. Reînnoirea masivă a cadrelor politice, promovate în urma epurărilor, pare a fi fost garanţia cea mai sigură a executării directivelor venite de la Centru. Se poate conchide, din toate acestea, că Marea Teroare a permis, în sfârşit, construirea unui stat modern, bazat pe o birocraţie gata să execute ordinele primite?

III. Bilanţul unul deceniu decisiv

1. Crearea unul model de dezvoltare. În cursul anilor ’30 s-a format un model economic de dezvoltare, un mare număr din trăsăturile sale persistând până la începutul anilor ’80. Cu câteva mici nuanţe, planurile cincinale al II-lea şi al III-lea au reconfirmat practicile şi priorităţile inaugurate de primul cincinal: adoptarea de obiective nerealiste, care nu corespundeau posibilităţilor reale ale unei dezvoltări economice echilibrate; gestionarea administrativă pe termen scurt a resurselor; instalarea, într-o conjunctură de penurii endemice, a unui sistem de priorităţi ce dezechilibra diversele ramuri ale economiei; creşterea extensivă, însoţită de o puternică inflaţie; un foarte mare efort de investiţii, realizat în detrimentul ameliorării nivelului de trai al populaţiei; prioritatea acordată producţiei de bunuri de echipament şi de surse de energie faţă de producţia de bunuri de consum; creşterea productivităţii, obţinută ca urmare a unei foarte puternice presiuni productiviste cu caracter represiv. Progresele din unele ramuri ale industriei grele nu au putut masca deficienţele industriei bunurilor de consum şi nici rezultatele foarte slabe din domeniul agriculturii: producţia de cereale a stagnat, în ciuda mecanizării şi creşterii însămânţărilor cu 17% faţă de nivelul din 1913. După distrugerea a aproape jumătate din şeptelul ţării în cursul colectivizării, nivelul din 1927 – 1928 nu a fost atins din nou decât la începutul anilor ’50.

2. O societate destructurată. „Revoluţia de sus” (R.

Tucker), impusă, în 1929 – 1930, de stat societăţii, a generat un şir de fenomene caracteristice ale stalinismului. Printre cele mai semnificative: expansiunea aparatelor birocratice, însărcinate să controleze aplicarea, în toate domeniile şi la toate nivelele, a iniţiativelor Partidului; proliferarea poliţiei politice; rolul fundamental al muncii forţate a milioane de excluşi, eliminaţi din corpul social; omniprezenţa terorii de stat, sub toate formele sale.

Anii ’30 au fost ani de forţate răsturnări sociale. Ele au fost marcate de imense fluxuri migratoare, o mare mobilitate socială (descrescândă, dar şi ascendentă), mai multe „războaie de clasă”, care au destructurat profund societatea, transformând-o într-o „societate cu nisipuri mişcătoare” (M. Lewin).

Zdrobind până la rădăcină structurile sociale şi modurile de viaţă, colectivizarea, continuată de industrializarea forţată, a generat o formidabilă migraţie spre oraşe: din 1926 până în 1939, populaţia urbană a crescut cu 30 de milioane de locuitori, din care 25 de milioane erau ţărani care îşi părăsiseră satele. Creşterea nemăsurată, anarhică, neprevăzută a oraşelor, cât şi „ruralizarea” lor au avut consecinţe care au marcat pentru mult timp universul sovietic. Reînnoirea masivă a clasei muncitoare, care a cunoscut în anii „30 o triplare a efectivelor, a zguduit puternic coeziunea, deja fragilă, a lumii muncitoreşti. Afluxul mâinii de lucru, puţin calificată, venită de la ţară. s-a aflat la originea unui lanţ incontrolabil de „fenomene negative”: prăbuşirea disciplinei muncii, degradarea calităţii producţiei, instabilitatea mâinii de lucru. Aceste fenomene, asupra cărora autorităţilor le convenea să stăruie, au servit drept pretext la o penalizare – fără precedent – a relaţiilor de muncă, penalizare culminând cu introducerea cărţii de muncă, asimilarea oricărei întârzieri la lucru mai mare de douăzeci de minute cu o „absenţă nemotivată”, sancţionată prin munci corecţionale.[19] De altminteri, mutaţiile

19 Decretele din 20 decembrie 1938. din 8 ianuarie 1939, din 26 iunie 1940. Acest ultim decret, printre altele, a prelungit durata muncii

tehnologice şi, mai mult, o politică de diferenţiere a salariilor şi de stratificare socială, în funcţie de rezultatele obţinute de fiecare în lupta pentru creşterea productivităţii, au dus ia o profundă diferenţiere în rândurile clasei muncitoare, care a împiedicat orice acţiune concertată a lumii muncii în faţa degradării globale a condiţiilor ei de viaţă şi de muncă. Pentru a exprima numeroasele sale nemulţumiri, proletariatului nu i-a mai rămas decât să denunţe pe „specialiştii burghezi”, să-şi schimbe cât mai des locul de muncă şi să lucreze cât mai puţin posibil. Această ultimă atitudine a fost adoptată şi de colhoznici. Considerându-se exploataţi, înlănţuiţi, înşelaţi, ei au ripostat sustrăgându-se muncii în colectiv. Pentru munca la câmp. Ţăranul era plătit în funcţie de numărul de zile-muncă (*trudni*), din ceea ce rămânea din recolta colhozului după înmagazinare şi achitarea cotelor către stat. Acest venit era şi nesigur, şi cu totul insuficient (2 la 5 chintale de cereale pentru lucrătorul adult, pe an, în caz de „recoltă bună”). În realitate, colhoznicul nu a supravieţuit decât graţie micului lot individual (mai mare de jumătate de hectar) pe care, din 1933, statul l-a autorizat să-l conserve. În 1938, aceste loturi (3, 9% din suprafaţa însămânţată a ţării) furnizau 45% din producţia agricolă totală. În ciuda acestor concesii, colhoznicul se simţea de două ori înşelat şi maltratat, atât în calitate de producător, care îşi pierduse orice independenţă economică, cât şi în calitate de cetăţean, lipsit de drepturile cele mai elementare. Supus la numeroase corvezi de stat, colhoznicul, lipsit de paşaportul intern, nu avea nici măcar dreptul de a se deplasa fără un contract cu întreprinderea unde avea să lucreze, contract ratificat, cu forme în regulă, de către administraţie (legea din 17 martie 1933). Din punct de vedere juridic, el era legat de colhoz, aşa cum şerbul fusese legat de moşia nobilului. Această situaţie nu era decât una din multiplele forme ale discriminării şi excluderii sociale care caracterizează societatea sovietică în perioada stalinistă. Formele de

(săptămâna de 48 de ore, în loc de 42 de ore). (N. a.)

excludere mergeau de la privarea de drepturi civice, pierderea locului de muncă şi confiscarea bunurilor, până la deportare. Închisoare, lagăr şi – „măsura supremă de apărare socială* – pedeapsa cu moartea. În lupta dusă de stat pentru a încerca transformarea societăţii pot fi distinse trei „ofensive. Prima (1928 – 1938) a atins mai întâi ţărănimea: 1.8 milioane de ţărani au fost deportaţi. Persecuţia a lovit însă şi clerul, pe toţi cei care în timpul NEP-ului activaseră în sectorul privat – comercianţi, meşteşugari, membri ai profesiunilor libere precum şi „elementele străine*, „declasate* sau „leneşe”, lipsite de drepturile lor civile, înainte de a fi, în momentul instaurării paşaportului intern şi al înregistrării obligatorii (sfârşitul lui 1932), expulzaţi din marile oraşe şi deportaţi. Printre celelalte victime figurează „specialiştii burghezi*, suspectaţi după. Afacerea Şahti* (1928). Un al doilea val de represiune a lovit, mai ales, oamenii de rând, muncitori şi colhoznici, care refuzau să se supună disciplinei de uzină sau celei din gospodăria colectivă. La sate. ea a atins punctul culminant în 1932 – 1933, iar în industrie în 1938 – 1940. Al treilea val a atacat (în 1936 – 1938) cadrele economice, politice, militare, administrative şi ştiinţifice, aparţinând, cel mai adesea. Partidului.

Arhivele astăzi disponibile permit să se precizeze numărul. mult timp controversat, al victimelor represiunii staliniste în anii ’30. El se cifrează la milioane. 6 milioane de morţi în timpul foametei din 1932 – 1933; aproape 2, 5 milioane de „deportaţi specialr (îndeosebi culaci). Între 1932 şi 1940, populaţia lagărelor a crescut de la 300.000 la aproape 2 milioane de deţinuţi, cu o cifră de intrare de circa 6 milioane de persoane. În ceea ce priveşte numărul persoanelor executate sau moarte în deportare şi în lagăre. Încă nestabilit cu certitudine, el depăşeşte 1 milion (500.000 la 600.000 doar pentru „Ejovşcina”).

3. Stalinismul. Cuprinzând aceste răsturnări economice şi sociale, proiectul stalinist pune istoricului un mare număr de probleme: cele ale naturii statului stalinist, ale „substanţei sociale* a stalinismului. ale raporturilor

dintre o societate în profundă prefacere – şi, în multe privinţe, în regres (foamete, abandonarea copiilor, creşterea criminalităţii etc.) – şi un stat angajat în procesul accelerat de modernizare a propriilor sale structuri şi ale ţării, în general. Până în prezent, politologii şi istoricii s-au aplecat, mai ales, asupra studiului „formării ideologiei staliniste*, considerată a oferi cheile de înţelegere a stalinismului: o ideologie îndepărtată, în multe privinţe, de postulatele leniniste, întemeiată pe „fetişismul statului”, naţionalism, cultul conducătorului, amestec bizar, care desemnează contururile unui „naţional-bolşevism rus” (R. Tucker). Dar oare acest stalinism, gândit de Stalin, coincide cu „stalinismul real. Analizând traiectoria deciziilor politice, un număr crescând de istorici, confruntaţi de puţin timp cu arhivele, în sfârşit, accesibile, văd în ea nu aplicarea eficace şi fidelă a ordinelor de la Centru, aşa cum poate fi imaginată într-un sistem totalitar, ci, dimpotrivă, inadecvarea permanentă între obiectivul proclamat şi realizarea lui, devierile, derapajele, luptele haotice şi violente, reglările de conturi. Că a fost vorba de colectivizare, de epurări, de „Marea Teroare”, dezvoltarea acestor evenimente este departe de a fi urmat un „plan prestabilit” de Centru, îndeosebi de Stalin. Procesele au evoluat fără control, reflectând conflicte sociale ocultate, rivalităţi personale. Societatea nu a fost numai câmpul de aplicare a constrângerii de stat; oricât de dezorientată, oricât de destructurată ar fi fost, ea nu a încetat să fixeze limite şi să impună constrângeri. Etapă de formare a „sistemului sovietic”, stalinismul n-ar putea fi înţeles fără a lua în considerare durata lungă a istoriei ruse. Proiectul stalinist aminteşte într-adevăr, în unele privinţe, de cel al lui Petru cel Mare. În linia despotismului petrin, stalinismul s-a bazat pe o industrializare forţată prin iniţiativa statului, pe „domesticireaţărănimii, pe crearea unei clase de serviciu, alcătuită din „şefuleţi –, pe rolul exacerbat al noului aparat represiv. Despotism, naţionalism, dogmatism – nu sunt ele. În ultimă analiză, aşa cum a remarcat corect M. Lewin, o versiune remaniată

a faimoasei devize: „Autocraţie, naţionalitate. ortodoxie?

Capitolul IV

URSS ÎN RELAŢIILE INTERNAŢIONALE (1921 – 1941)

De la început, odată cu „Decretul asupra păcii”, regimul bolşevic a revoluţionat codul şi regulile relaţiilor internaţionale. După terminarea războiului civil şi a intervenţiei străine, Marile Puteri, luând act de vitalitatea noului regim, iar bolşevicii trecând pe al doilea plan ideea unei revoluţii mondiale, URSS a „normalizat” progresiv relaţiile internaţionale şi a reintegrat comunitatea naţiunilor, dar cu condiţiile sale proprii, fără a plăti datoriile statului ţarist şi fără a renunţa la rolul de centru al revoluţiei mondiale.

Prin dualitatea sa, politica externă a URSS rămâne fără precedent în analele diplomaţiei. Pe de o parte. URSS întreţinea raporturi diplomatice şi comerciale „normale* cu alte puteri. Pe de altă parte, ea controla – din ce în ce mai viguros, prin intermediul Kominternului – activitatea partidelor comuniste naţionale, al căror scop ultim era de a destabiliza guvernele existente, cu care URSS întreţinea relaţii „normale.

La începutul anilor ’20, această dualitate trimitea la o dilemă fundamentală: pe de o parte, URSS, ca stat, avea nevoie de pace şi de stabilitate; pe de altă parte, orice stabilizare internaţională diminua şansele revoluţiei mondiale şi împiedica URSS să se folosească de „contradicţiile interimperialiste. Această dilemă fundamentală – prioritate acordată intereselor de stat ale URSS sau prioritate acordată dezvoltării forţelor revoluţionare din întreaga lume, dat fiind că interesele unora şi ale altora puteau să nu coincidă – avea implicaţii directe asupra dezbaterii de politică internă din URSS: ea opunea, în anii ’20, pe Stalin, teoretician al „construcţiei socialismului într-o singură ţară”, lui Troţki. teoreticianul „revoluţiei permanente”. Fiecare eşec, fiecare ocazie pierduta (răscoala eşuată a comuniştilor germani din 1923, raporturile dintre comuniştii chinezi şi

Kuomintang/Gomindan în 1926 – 1927) au dus la înverşunate conflicte politice, acuzaţii de aventurism sau, dimpotrivă, de trădare a idealurilor internaţionale.

La sfârşitul anilor ’20, Stalin a rezolvat dilema politicii externe sovietice prin subordonarea intereselor fiecărui partid comunist naţional exclusiv intereselor statului sovietic. La încheierea Congresului al VI-lea (iulie – septembrie 1928), Kominternul, unde se distinseseră oameni cu idei îndepărtate, adesea, de cele ale lui Stalin (Radek, Sokolnikov, Zinoviev, Buharin), a fost preluat sub control de stalinişti, ca Manuilski, omul-cheie al Kominternului în anii „30. Personalul Comisariatului Poporului pentru Afacerile Străine a fost schimbat în mare măsură, prin înlocuirea lui Cicerin cu Litvinov şi plecarea – sau trimiterea într-o ambasadă îndepărtată – a unui mare număr de diplomaţi apropiaţi de Troţki (A. Ioffe, L. Karahan, Krestiński, Sokolnikov, Rakovski). Pe planul relaţiilor internaţionale, anii 1928 – 1929 au fost, de asemeni, cei ai unei „Mari cotituri”. Abandonând, de acum înainte, orice principiu în afară de cel al unui naţionalism exacerbat şi îndreptându-se spre făgaşul unui expansionism de mare putere, într-o Europă devenită pradă a agravării tensiunilor internaţionale şi a militarismului fascist, diplomaţia sovietică era gata, zece ani mai târziu, pentru o nouă cotitură, care va ului opinia publică: cea a pactului germano-sovietic din 23 august 1939.

I. Martie orientări ale politicii externe sovietice în timpul NEP-ului

1. Germania, un partener privilegiat în Europa.

Până în 1934, principalul acord internaţional semnat de URSS a rămas cel încheiat cu Germania, la 16 aprilie 1922, la Rapallo. Primele contacte, comerciale şi militare, între cele două ţâri au început în aprilie 1921, într-un moment când învinşii primului război mondial şi bolşevicii, proscrişii naţiunilor, rămâneau foarte izolaţi pe plan internaţional. Normalizarea relaţiilor URSS cu principalele puteri europene s-a lovit de problema majoră a

rambursării datoriilor Imperiului rus. Conferinţa internaţională de la Genova (10 aprilie – 19 mai 1922) nu a izbutit să rezolve problema datoriilor ruse, comisarul poporului pentru Afacerile Străine, Cicerin, ridicând problema indemnizaţiilor pentru pagubele produse de intervenţia străină în timpul războiului civil. În acest context. sovieticii, care veniseră la Genova în scopul de a rupe izolarea lor diplomatică, economică şi comercială, şi germanii, veniţi pentru a încerca să reducă cuantumul reparaţiilor, au semnat. În timpul conferinţei, tratatul de la Rapallo (16 aprilie 1922). Prin acest acord, cele două părţi îşi anulau reciproc datoriile şi restabileau relaţiile diplomatice. Înţelegerea a fost completată cu un protocol secret, care permitea Reichswehrului să dispună, în URSS, de centre de instrucţie şi de fabricare a armamentului, interzise prin tratatul de la Versailles. Colaborarea dintre militariştii germani şi sovietici va dura până în 1933.

În ciuda începutului promiţător, relaţiile sovieto-germane au cunoscut mai multe faze de tensiune în anii ’20, pe de o parte din cauza legăturilor privilegiate dintre

Komintern şi Partidul Comunist German1, pe de alta din cauza obsesiei sovietice de a vedea constituindu-se un front antisovietic al statelor capitaliste, de îndată ce Germania schiţa o apropiere de Franţa sau de Marea Britanie.

2. Relaţii dificile cu Marea Britanie şi Franţa. Luând act de stabilitatea statului sovietic, după moartea întemeietorului său (ianuarie 1924), numeroase state europene – mai ales guvernul laburist britanic al lui R. MacDonald şi guvernul francez condus de E. Herriot – au recunoscut, în cursul anului 1924, *de jure* URSS. Ameliorarea relaţiilor anglo-sovietice a fost însă de scurtă durată. Reveniţi la putere în urma unei campanii electorale axate pe *„pericolul roşu”*, conservatorii britanici au refuzat să ratifice acordul comercial anglo-sovietic semnat, la 8 august 1924, de laburişti. Întrucât sindicatele sovietice au transmis o importantă sumă de bani greviştilor englezi, în timpul grevei generale din 1926, guvernul britanic i-a

acuzat pe sovietici de amestec în afacerile interne ale Regatului Unit, a anulat toate acordurile de comerţ şi a rupt relaţiile diplomatice cu URSS (mai 1927). Acestea nu au fost reluate decât în octombrie 1929.

În raporturile cu Franţa, cele două principale subiecte de fricţiune au fost problema datoriilor fostului Imperiu rus, pe care guvernul sovietic refuza să le onoreze, şi

Kominternul (unde K. Radek se ocupa, mai ales, de problemele germane) i-a încurajat. În august 1923, pe comuniştii germani să se revolte împotriva guvernului social-democrat. Nehotărâţi. divizaţi, nesiguri în privinţa gradului de angajare a sovieticilor în această acţiune, comuniştii germani s-au mărginit la o insurecţie la Hamburg, al cărei eşec a suscitat aspre controverse între Stalin şi Troţki. (N. a.)

politica franceză în Europa de Est (alianţele încheiate între Franţa, Polonia şi România erau considerate de URSS ca fiind împotriva intereselor sale).

Cu toate aceste tensiuni, diplomaţia sovietică a continuat să joace cartea integrării URSS în comunitatea internaţională. Deşi URSS nu era membră a Societăţii Naţiunilor, ea participa, din 1926, la comisia pregătitoare a Comisiei de Dezarmare. În august 1928, ea a acceptat să se asocieze pactului Briand-Kellog de „renunţare generală la război[20].

3. China, un partener privilegiat în Asia. Până în 1928, China a fost percepută de regimul sovietic drept o ţară susceptibilă de a bascula, în viitorul apropiat, în lagărul socialist. După începuturi încurajatoare, politica sovietică în China, desfăşurată, deopotrivă, prin canalele diplomatice tradiţionale şi prin cele ale Kominternului. s-a soldat, în 1927, printr-un eşec răsunător, în 1922 – 1924, diplomaţia sovietică, foarte activă, a negociat concomitent cu guvernul „oficial* al Republicii Chineze, stabilit la Pekin/Beijing, un tratat de recunoaştere reciprocă (31 mai

20 Potrivii acestui tratat. URSS menținea controlul asupra căii ferate din Manciuria și protectoratul asupra Mongoliei exterioare. (N. a.)

1924), foarte favorabil URSS1, şi cu Kuomintangul/Gomindanul, instalat la Canton. Trimisul Kominternului în China, M. Borodin, a jucat un rol cheie în infiltrarea comuniştilor chinezi în Kuomintang/ Gomindan. Instituirea controlului lui Cian Kai-şi după moartea lui Sun-Yat-sen (martie 1925), precum şi jocul politic primejdios al lui M. Borodin, urmărind „exploatarea contradicţiilor din Kuomintang/Gomindan* şi încurajarea formării unui „Kuomintang/Gomindan de stânga”, au precipitat criza.

La 12 aprilie 1927, Cian Kai-şi a ordonat arestarea şi masacrarea a mii de comunişti la Shanghai. Câteva luni mai târziu, la ordinul Moscovei, comuniştii chinezi au declanşat o insurecţie la Canton (decembrie 1927), zdrobită rapid. În cursul anului 1927, „problema chineză” s-a aflat în centrul dezbaterii politice din URSS, iar „masacrele de la Shanghai” – imputate iresponsabilităţii lui Stalin – au devenit unul din punctele forte ale argumentării opoziţiei troţkiste, care, din 1926, preconizase necesitatea de a duce în China o politică prudentă şi de a „întreţine relaţii loiale cu toate forţele politice chineze”. Eşecul „revoluţiei chineze” l-a constrâns pe Stalin, angajat atunci în lupta decisivă împotriva opoziţiilor „de stânga” (Troţki) şi „de dreapta” (Buharin), să definească noi strategii politice pe plan internaţional.

II. Lupta împotriva „socialfascismului” şi «agravarea contradicţiilor interimperiallste.

(1928 – 1933)

1. Congresul al VI-lea al Kominternului: o cotitură meţioia. Inspirate direct de Stalin, strategiile politice definite la Congresul al VI-lea al Kominternului (iulie – septembrie 1928) permit înţelegerea principalelor orientări ale politicii externe sovietice între 1928 şi 1933. împotriva lui Buharin, pe atunci preşedinte al Kominternului, care preconiza privilegierea unităţii de luptă a clasei muncitoare, Stalin, afirmând că ţările capitaliste avansate erau în ajunul unei grave crize economice şi al unor insurecţii revoluţionare, a impus Congi /sului „trei exigenţe tactice”:

— Refuzul oricărei colaborări cu social-democraţia, calificată drept „duşmanul principal” al clasei muncitoare;

— Lupta împotriva influenţei reformiste asupra clasei muncitoare;

— Epurarea partidelor comuniste de toate elementele şovăielnice, îndeosebi de „deviaţionişţii de dreapta.

După dezavuarea lui Buharin, Stalin a pus un fidel, Manuilski, la conducerea Kominternului. Partidelor comuniste din străinătate le-a fost impusă o disciplină severă, mai ales Partidului Comunist German, obligat să-l accepte pe E. Thälman ca secretar general. De acum înainte, este proclamată fără ocolişuri subordonarea totală a intereselor fiecărui partid comunist celor ale Partidului bolşevic. „Este un adevărat revoluţionar cel care e gata să protejeze şi să apere Uniunea Sovietică fără rezerve, deschis şi necondiţionat”. (Stalin)

2. Mitul „agravării contradicţiilor Interimperialiste. În aprilie 1929, Plenara a X-a a Comitetului Executiv al Kominternului a împins până la capăt logica orientărilor adoptate cu un an mai înainte; social-democraţia devine „social-fascism”. Până la sfârşitul lui 1933, diplomaţia sovietică şi Kominternul au neglijat primejdia fascismului german, aflat în plină expansiune. Dimpotrivă. Întărirea Germaniei era prezentată ca un „element pozitiv” pentru URSS, în măsura în care ea va determina, în faţa „militarismului franco-britanic*, o „agravare a contradicţiilor interimperialiste”. Din 1929 până în 1933, Partidul Comunist German a aplicat cu fidelitate tactica luptei prioritare împotriva social-democraţiei, contribuind astfel masiv la paralizarea instituţiilor politice ale Republicii de la Weimar. Luarea puterii de către Hitler, scoaterea Partidului Comunist în afara legii, în urma incendierii Reichstagului, nu au modificat, în perioada imediat următoare, tactica Kominternului, carea, refuzat orice autocritică. În aprilie 1933, guvernul sovietic a negociat cu noul regim nazist un protocol de reînnoire a tratatului de la Berlin din 1926.

3. Spre o diversificare a relaţiilor diplomatice. Paralel

cu politica sa de raporturi privilegiate cu Germania şi cu strategia „clasă contra clasă”, promovată de Komintern. diplomaţia sovietică s-a străduit să diversifice relaţiile sale cu alte ţări, să dezvolte schimburile comerciale indispensabile realizării ambiţioaselor sale proiecte economice, să asigure securitatea ţării. La începutul lui 1929, URSS a semnat cu Letonia. Estonia, Polonia şi România un acord numit „Protocolul Litvinov”, care condamna recurgerea la forţă pentru reglementarea diferendelor dintre statele semnatare, începând cu 1931, diplomaţia sovietică este solicitată *de* Puterile semnatare ale tratatului de la Versailles, neliniştite de ascensiunea naţionalismului în Germania: guvernul francez, condus de E. Herriot, a semnat, la 29 noiembrie 1932, un acord franco-sovietic de neagresiune.

La începutul lui 1933, dorinţele formulate de diplomaţia sovietică încă din 1919 – 1920 par a fi pe punctul de a se îndeplini: ordinea europeană, născută din tratatul de la Versailles, „impus de tâlharii imperialişti”, era batjocorită, odată cu reînarmarea fâţişă a Germaniei; Societatea Naţiunilor şi-a dezvăluit neputinţa; o criză economică de o amploare încă neegalată zguduia lumea capitalistă; sporirea tensiunilor internaţionale părea să confirme teoria „agravării contradicţiilor interimperialiste”. Or, aceste evoluţii atât de aşteptate se dovedesc, în cele din urmă, primejdioase pentru URSS. în loc să favorizeze răspândirea comunismului, criza a generat

9 I

fascismul; în ceea ce priveşte „agravarea contradicţiilor interimperialiste”, acestea s-au tradus, înainte de toate, prin dezvoltarea ideologiilor militariste, revanşarde şi naţionaliste, în Germania şi în Japonia, două ţâri care apar, de acum înainte, ca inamici potenţiali ai URSS.

III. URSS În jocul „securităţii colective* (1934 – 1939)

1. „Noul cure al diplomaţiei sovietice. Degradarea

relaţiilor sovieto-germane în vara anului 1933 a constituit primul semn al schimbării de orientare a politicii externe sovietice. În iunie, URSS a comunicat Germaniei că raporturile militare, care se continuau de zece ani. trebuiau să înceteze din septembrie.

În decembrie 1933, M. Litvinov a expus marile orientări ale „noului curs luat de diplomaţia sovietică:

— Neintervenţie şi neutralitate în orice conflict;

— Politică de conciliere faţă de Japonia şi Germania, în ciuda orientării de acum deschis antisovietice a acestor două ţări;

— Deschidere – fără iluzii excesive – spre democraţiile occidentale;

— Participare – critică – la politica de securitate colectivă, în cadrul Societăţii Naţiunilor

Timp de doi ani (sfârşitul lui 1933 – începutul lui 1936), acest „nou curs” a obţinut unele succese. În 1934, SUA, Cehoslovacia şi România au stabilit relaţii diplomatice cu URSS. în septembrie 1934, URSS a fost admisă în Societatea Naţiunilor şi a devenit imediat membru permanent al Consiliului. La 2 mai 1935, a fost semnat, la Paris, un pact franco-sovietic de asistenţă mutuală. Acest angajament (care nu a fost ratificat de Parlamentul francez decât la 28 februarie 1936, după foarte vii reticenţe din partea dreptei[21], rămânea cu toate acestea puţin operativ; spre deosebire de alianţa franco-rusă din 1891, el nu era însoţit de nicio convenţie militară.

Semnarea pactului franco-sovietic a fost însoţită de oficializarea solemnă a noii strategii a Kominternului, cea a fronturilor populare. Cu ocazia vizitei lui P. Laval la Moscova (13 – 15 mai 1935). Stalin declară public că „aprobă pe deplin politica de apărare naţională a Franţei pentru a menţine forţele sale ai mate la nivelul securităţii ei”. Această declaraţie a atras după sine o schimbare

---

21 Cităm douâ reacții la acest pact: Am cumpărat neantul-. (P. Gaxotte); „întinzând mâna Moscovei, am întins-o comunismului... Am făcut să intre comunismul in cercul doctrinelor convenabile, vom avea probabil ocazia s-o regretăm." (Pdtain) (N a.)

completă a politicii interne a Partidului Comunist din Franţa, preludiu la constituirea, două luni mai târziu, a alianţei politice dintre comunişti, socialişti şi radicali.

Congresul al VII-lea al Kominternului (vara lui 1935) a aprobat strategia „fronturilor populare –, a reafirmat şi teoretizat subordonarea generală a politicii diverselor partide comuniste naţionale faţă de politica Uniunii Sovietice. Cu toate acestea, neputinţa Societăţii Naţiunilor de a reacţiona eficace la loviturile de forţă precum agresiunea italiană în Etiopia şi, încă mai grav, lipsa de reacţie a Franţei şi Marii Britanii la remilitarizarea Renaniei (martie 1936) au arătat conducătorilor sovietici extrema precaritate a echilibrului european şi necesitatea de a lăsa deschise, pentru a-şi asigura securitatea lor, toate opţiunile.

2. URSS şi războiul din Spania. Războiul civil spaniol. care a izbucnit în iulie 1936, a complicat şi mai mult jocul diplomaţiei sovietice. Într-o primă perioadă, URSS a încercat să-şi limiteze angajarea, aderând la politica de neintervenţie preconizată de Franţa şi Marea Britanie. Guvernul sovietic a aşteptat până la 4 octombrie înainte de a-şi exprima public sprijinul pentru cauza republicii spaniole. Internaţionalizarea războiului civil din Spania, cu angajarea crescândă a regimurilor fasciste din Italia şi *Germania* alături de autorii loviturii de stat, i-a pus pe sovietici în faţa unei dileme: a nu se angaja însemna a se expune propagandei troţkiste, care acuza guvernul stalinist de trădare, şi a risca dezvoltarea. mai ales în Catalonia, a primului centru al ereziei troţkiste, sub conducerea Partidului Muncitoresc de Unificare Marxistă (PMUM), aliat cu anarhiştii. Pe de altă parte, a se angaja direct însemna a risca să dea imaginea unei ţări doritoare „să exporte revoluţia”, ceea ce ar fi compromis orice încercare de apropiere de democraţiile occidentale.

Aceste considerente complexe explică particularităţile intervenţiei sovietice în Spania: o intervenţie graduală şi limitată (în schimbul unei foarte importante livrări de aur, sovieticii au trimis material

militar, adesea de calitate mediocră, şi *2000 de „specialişti”*, *atât cadre* NKVD, cât şi militari); o intervenţie destinată, mai ales, să lupte contra tuturor elementelor „neortodoxe”, nestaliniste, ale stângii spaniole: anarhişti, partizani ai PMUM, troţkişti reali sau bănuiţi. În acest spirit, „consilierii” sovietici, infiltraţi în aparatul de stat spaniol, au înmulţit provocările, apoi au determinat arestarea (în iunie 1937) a principalilor conducători PMUM. Încercând zadarnic să smulgă „mărturisiri*” publice pentru a

„Confirma** „veracitatea* proceselor de la Moscova.

3. Falimentul „securităţii colective. Procesele, precum şi epurarea care au lovit atunci (vara – toamna lui 1937) Armata Roşie au slăbit şi mai mult credibilitatea regimului sovietic atât în percepţia democraţiilor occidentale, cât şi în cea a regimurilor fasciste. La rândul său, pasivitatea occidentalilor faţă de Anschluss, apoi faţă de München a accentuat neîncrederea sovieticilor în democraţii şi i-a făcut să-şi piardă ultimele iluzii în ceea ce priveşte eficacitatea politicii de „securitate colectivă. Acordul de neagresiune, semnat la 6 decembrie 1938, de G. Bonnet şi Ribbentrop, la Paris, a fost interpretat la Moscova ca fiind un semn că lui Hitler i se dădea, mai mult sau mai puţin, mână liberă în Est.

La sfârşitul *lui* 1938, poziţia diplomatică a URSS apărea ca foarte precară, iar pericolul, atât de temut, al unui „front imperialist* cu totul real. Din noiembrie 1936. ameninţarea încercuirii se precizase odată cu semnarea de către Japonia şi Germania a „Pactului anti-Komintern* (căruia i s-au alăturat ulterior Italia şi Spania). În faţa acestei situaţii, URSS s-a reconciliat cu Cian Kai-şi (tratatul de neagresiune chino-sovietic din august 1937) şi a semnat un armistiţiu (septembrie 1939), apoi un tratat de neagresiune (aprilie 1941) cu Japonia, după violente lupte ruso-japoneze la frontiera siberiana. Situaţia rămânând foarte încordată, sovieticii, preocupaţi, înainte de toate, să evite un conflict pe două fronturi, au decis, din primăvara lui 1939, să înmulţească deschiderile spre

Germania, continuând însă negocierile cu democraţiile occidentale.

— IV. Pactul germano-sovletic şi expansionismul sovietic

1. Pactul germano-sovletic. În cursul primăverii şi verii lui 1939, diplomaţia sovietică, condusă de acum înainte de Molotov, preşedintele Consiliului Comisarilor Poporului[22], a încercat să joace pe două tablouri: ea negocia cu Franţa şi Marea Britanie o alianţă sovieto-franco-britanică, însoţită de o garanţie referitoare la întreaga Europă Orientală, schiţând, în acelaşi timp, o apropiere de Germania. Fiecare negociază cu gânduri ascunse: occidentalii, doritori, înainte de toate, să împiedice o apropiere germano-sovietică, fac să se prelungească discuţiile şi eludează problema de fond: cea a unei adevărate convenţii militare. Cât priveşte pe sovietici, informaţi de intenţiile germane asupra Poloniei, sunt, înainte de toate, preocupaţi de soarta statelor baltice, pe care doresc să le „recupereze” înainte ca ele să cadă în mâna germanilor. În cursul verii lui 1939, neîncrederea sovieticilor, neliniştiţi de perspectiva încheierii unui nou München pe seama polonezilor. a crescut. Trimiterea unor misiuni, franceză şi britanică, la Moscova, la începutul lui august, nu a risipit temerea; trimişii occidentali, cu rang subaltern, erau purtătorii unui mandat foarte vag, care excludea din negocieri problemele esenţiale (eventuala trecere a trupelor sovietice prin Polonia sau prin statele baltice, angajament precis şi numeric privind forţele mobilizate de fiecare din părţi, în cazul unei agresiuni germane). La 21 august, delegaţia sovietică a amânat negocierile cu occidentalii. La acea dată, guvernul sovietic decisese încheierea unui acord cu

Germania. Într-adevăr, de la sfârşitul lui iulie, germanii înmulţiseră contactele şi propunerile avantajoase pentru URSS. La 14 august, Ribbentrop a propus să vină la Moscova pentru a semna un veritabil acord politic. La 19

22 Care a succedat, la 30 aprilie 1939, lui Litvinov, asociat cu politica de „securitate colectivă". (N. a.)

august, guvernul german a semnat un acord comercial – în curs de negociere de la sfârşitul lui 1938 – foarte favorabil URSS şi a propus delimitarea unor largi „sfere de interes* sovietice în Europa Orientală. La 23 august, Ribbentrop a venit la Moscova. La 24 august, tratatul de neagresiune, semnat în cursul nopţii, a fost dat publicităţii. Valabil pe zece ani. el intra în vigoare imediat. Acordului îi era anexat un protocol secret, a cărui existenţă a fost negată de autorităţile sovietice până în 1989. Textul delimita sferele de influenţă ale celor două ţâri în Europa de Est: Germaniei îi revenea Lituania: Uniunii Sovietice – Letonia, Finlanda, Basarabia şi. după intervenţia militară împotriva Poloniei, „teritoriile bieloruse şi ucrainene* încorporate de Polonia prin tratatul de la Riga (1920), precum şi „teritorii istorice poloneze.

2… Protocolul secret* În aplicare. Şaptesprezece zile după atacul nazist împotriva Poloniei, Armata Roşie a invadat şi ea această ţară. Sporind confuzia polonezilor, prinşi între două focuri, intervenţia sovietică a întâlnit o slabă rezistenţă; sovieticii au făcut 230.000 de prizonieri (între care 15.000 de ofiţeri). împărţirea Poloniei a fost pecetluită la 28 septembrie, cu prilejul celei de a doua vizite a lui Ribbentrop la Moscova. În schimbul unei retrageri spre est a frontierei germano-sovietice (până la Bug şi nu până *la* Vistula, cum fusese prevăzut în „protocolul secret*), Germania a acceptat includerea Lituaniei în sfera sovietică de interese.

Îndată după ocuparea fostelor teritorii poloneze, URSS a impus statelor baltice „pacte de asistenţă mutuală[23], în virtutea cărora aceste ţâri „au acordat” baze militare URSS.

La 31 octombrie 1939, guvernul sovietic a prezentat revendicări teritoriale Finlandei; demilitarizarea frontierei, deplasată *la 70 km de Leningrad, cedarea unei baze la*

---

23 1 940. Dezmembrata teritorial (nordul și sudul ei au intrat în componența RSS Ucrainene), Basarabia a devenit, la 2 august 1940. Republică Socialistă Sovietică (unională); nordul Bucovinei și ținutul Herța au (ost încorporate RSS Ucrainene. (N. t.)

Hanko. Faţă de refuzul finlandez. URSS a deschis ostilităţile la 30 noiembrie. Ocuparea oraşului Vîborg a constrâns guvernul finlandez să înceapă tratative de pace. Prin tratatul din 12 martie 1940, URSS a primit istmul aretietr-cu Vîborg. Războiul a demonstrat Germaniei starea de nepregătire şi slăbiciunea Armatei Roşii.

Începând din iunie 1940, guvernul sovietic şi-a manifestat intenţia de a concretiza toate clauzele „protocolului secret” din 23 august 1939. Statele baltice, acuzate de a fi violat „pactele de asistenţă mutuală” care le legau de Moscova, au fost somate să formeze „guverne de coaliţie”, controlate de „comisari politici” sovietici. După crearea acestor guverne, au fost organizate „alegeri[24], în urma cărora noile parlamente au solicitat încorporarea ţărilor lor la Uniunea Sovietică, cerere „satisfăcută”, la începutul lui august 1940, de către Sovietul Suprem. În aceeaşi lună, provinciile româneşti Bucovina şi Basarabia au fost, de asemeni, anexate.*

Într-un an (septembrie 1939 – august 1940), graţie pactului germano-sovietic, 23 de milioane de locuitori au devenit cetăţeni sovietici şi patru noi „republici socialiste sovietice” s-au alăturat URSS.

3. Degradarea relaţiilor germano-sovietice. Garanţia acordată de Germania României după anexarea de către URSS a teritoriilor româneşti a răcit relaţiile dintre Berlin şi Moscova. De fapt. Hitler ordonase deja (sfârşitul lui iulie 1940) statului său major să studieze, pentru primăvara lui 1941, modalităţile unei ofensive-fulger împotriva URSS. în ciuda invaziei germane în Iugoslavia, apoi în Grecia[25][26], şi a transferurilor masive de trupe la frontiera germano-sovietică, guvernul sovietic a refuzat să creadă în iminenţa unui atac german, a neglijat numeroase informaţii privind

---

24 Basarabia și nordul Bucovinei au fosl anexate de URSS la 28 iunie

25* în urma dictatului de la Viena. Germania și Italia au acordat, la 30 august 1940, o garanție României. (N. t.)

26 Aceste operații au avut drept rezultat amânarea, până la 22 iunie 1941, a aplicării planului „Barbarossa*. prevăzut inițial pentru 15 mai. (N. a.)

acest atac, a trimis – foarte scrupulos – produse agricole, petrol şi materii prime în Germania şi a refuzat să adopte măsuri de precauţie la frontierele sale.

Capitolul V

URSS ÎN RĂZBOI (1941 – 1945)

I. Invazia nazistă

1. Hanul „Barbarossa, succesul şi Urnitele „Blitzkrleg-ului. împotriva URSS, Germania nazistă a concentrat 70% din forţele sale militare, sporite de diviziile aliate (române, finlandeze, ungare), adică aproape 5 milioane de oameni: 190 de divizii, din care 30 de blindate, sprijinite de 5.000 de avioane şi 4.000 de tancuri. Faţă de trupele sovietice, răspândite pe un imens teritoriu, superioritatea atacatorilor era de 1, 8 în efective, 1, 5 în tancuri şi 3, 2 în avioane moderne.

Planul „Barbarossa” a fost declanşat în zorii zilei de 22 iunie 1941. Luftwaffe domină spaţiul aerian sovietic: în 24 de ore, ea a distrus 1.200 de avioane (800 la sol). La capătul a trei săptămâni de lupte, armatele germane au înaintat cu 300 – 600 km în teritoriul sovietic. Ele au ocupat Letonia, Lituania, Bielorusia, Ucraina de pe malul drept al Niprului şi Basarabia. Cu toate acestea, între 16 iulie şi 15 august. Armata Roşie a reuşit să-i oprească pe germani în regiunea Smolensk. Bătălia Smolenskului a însemnat doar o oprire temporară a Blitzkrieg-ului, dar ea a avut urmări importante pe plan strategic şi psihologic. La 23 august, Hitler a fixat armatelor sale două obiective: Moscova şi resursele economice ale Ucrainei şi ale Caucazului. În timp ce, la centrul frontului, ofensiva germană bate pasul pe loc, ea progresează rapid în nord-vest (începutul blocadei Leningradului, 9 septembrie) şi în sud-vest (ocuparea Kievului, 10 octombrie). La centru, după căderea Smolenskului, von Bock a lansat, la 24 septembrie, operaţiunea „Taifun –, având ca obiectiv Moscova. La 5 octombrie, a fost străpunsă prima linie sovietică de apărare între Rjev şi Viazma, apoi o a doua, la Mojaisk, în ziua de 10 octombrie. După ocuparea oraşelor Kaluga (12 octombrie) şi Kalinin (14 octombrie),

autorităţile au început evacuarea din Moscova la Kuibîşev a principalelor servicii administrative şi diplomatice. La 16 octombrie, o adevărată panică a pus stăpânire pe sute de mii de moscoviţi, care au încercat să fugă din capitală. În timp ce toată populaţia era mobilizată pentru o „ridicare în masă –, care amintea de orele eroice din 1812, armata germană a ajuns până în suburbiile Moscovei. La 6 decembrie, însă, Armata Roşie a declanşat o contraofensivă în faţa trupelor germane cu căi de comunicaţie întinse excesiv, insuficient aprovizionate, prost protejate împotriva frigului. Spre sud, trupele sovietice au recucerit Kaluga şi Orei; spre nord, Kalinin, înaintarea a durat două luni (150 – 200 km), dar, în februarie 1942, ofensiva şi-a pierdut forţa, în parte din lipsă de materiale. Cu toate acestea, în primăvara lui 1942, situaţia rămânea alarmantă: prăbuşirea militară din primele cinci luni de război se soldase cu ocuparea de către inamic a unor regiuni vitale, grupând aproape 40% din populaţia sovietică, care dădeau, în timpuri normale, două treimi din cărbunele, oţelul şi *aluminiul ţării*, *precum şi 84% din* zahăr şi 40% din producţia cerealieră.

2. «Armata Roşie asasinata’. Arhivele disponibile astăzi confirmă ceea ce a scris. În anii ’60, istoricul sovietic A. Nekrici (*Armata roşie asasinată*). responsabilitatea zdrobitoare a conducerii de partid şi a lui Stalin, îndeosebi, în dezastrul militar sovietic din 1941. Această responsabilitate se situează la patru nivele:

— Concepţii militare total inadaptate la situaţie: după Stalin, armata trebuia să fie pregătită pentru un război ofensiv; în cazul ipotetic al unei agresiuni, aceasta trebuia să fie imediat contracarată printr-o ridicare generală a proletariatului occidental;

— O eroare globală de apreciere a ameninţării naziste în iunie 1941: Stalin nu a ţinut seamă de foarte numeroasele informaţii, care de la începutul lui 1941, anunţau o apropiată invadare a URSS de către forţele naziste. Până în ultima clipă, Stalin a refuzat să ordone măsuri de alarmare, de mobilizare şi de transferare a

trupelor, măsuri care fuseseră cerute de şefii militari. În seara zilei de 22 iunie, când trupele germane trecuseră Niemenul, asediau Brestul şi înaintau spre Lvov, înaltul Comandament sovietic dădea armatei directiva sinucigaşă de „a trece la ofensivă”;

— O politică de înzestrare a armatei prea tardivă şi incompletă; în ciuda progreselor indiscutabile, realizate în anii ’30, înzestrarea cu tehnică militară a Armatei Roşii suferea de absenţa unei planificări coerente. Intervenţia permanentă a lui Stalin în alegerea materialului s-a dovedit. adesea, dezastruoasă. Până la sfârşitul lui 1940, s-a dat prioritate fabricării, în mari cantităţi, a materialului tradiţional, „planificat* cu mulţi ani înainte. Producţia noilor modele (Mig – 3, tancul mijlociu T – 34, tancul greu KV) nu a fost stimulată, sub impulsul generalului Jukov şi al lui Şapoşnikov (comisar-adjunct la Apărare), decât în urma campaniei dezastruoase din Finlanda;

— O profundă dezorganizare a corpului ofiţeresc, în urma epurărilor din anii 1937 – 1938; aceste epurări au eliminat cea mai mare parte a conducătorilor şi ofiţerilor experimentaţi. La începutul războiului, mai puţin de 10% din ofiţeri absolviseră cursuri militare superioare, în vreme ce 75% din ofiţerii şi comisarii politici deţineau funcţiile lor de mai puţin de un an.

3. Evacuare, reconveraiune şi solidaritate aliată. Catastrofa militară din 1941 şi ocuparea de către inamic a unor imense teritorii au pus de la început problema evacuării potenţialului industrial şi a oamenilor, precum şi a reconversiunii. La 24 iunie a fost creat un Consiliu al Evacuării (prezidat de L. Kaganovici), care a organizat, în cinci luni, deplasarea a 1.530 de mari întreprinderi din regiunile occidentale spre Volga, Ural, Kazahstan şi Siberia. Peste 11 milioane de persoane au fost evacuate (vara 1941 – vara 1942) de pe teatrul de operaţii şi din zonele limitrofe. Întreaga populaţie adultă deplasată (în majoritate femei) a fost de îndată integrată în producţie şi constrânsă să lucreze în condiţii foarte dure (ziua de muncă de 12 – 14 ore, locuinţe improvizate, aprovizionare

precară). Această forţă de muncă a contribuit, totuşi, în chip decisiv, la reluarea spectaculoasă a producţiei industriale.

Întocmai ca ansamblul instituţiilor şi organismelor existente (comisariate ale poporului, armata şi chiar Partidul), Consiliul de Evacuare era coordonat de un organism excepţional, puternic centralizat şi înzestrat cu o putere absolută: Comitetul de Stat al Apărării, creat la 30 iunie şi prezidat de Stalin. Acesta concentra de acum înainte toate puterile, autodesemnându-se comisar la Apărare (19 iulie) şi Comandant Suprem al armatei (8 august).

Din primele zile ale războiului, calculele lui Hitler privind izolarea politică a Uniunii Sovietice s-au dovedit greşite. Negocierile dintre URSS şi Marea Britanie au dus la un acord de cooperare, semnat la 12 iulie 1941, urmat, la 16 august, de un acord economic de comerţ şi de credit. În urma misiunii consilierului său, Hopkins, la Moscova, preşedintele Roosevelt a acceptat să acorde URSS un prim împrumut de 1 miliard de dolari fără dobândă, în virtutea legii de lend-lease. La 1 octombrie 1941. Harriman, Beaverbrook şi Molotov au semnat la Moscova un acord tripartit privind furnizarea către URSS de armament, echipament militar şi materii prime strategice.

II. Cotitura în război (vara 1942 – vara 1943)

1. Înfrângerile sovietice din vara lui 1942. Din aprilie până în octombrie 1942, Armata Roşie a suferit o nouă serie de înfrângeri. În aprilie – iunie, sovieticii au eşuat în încercarea lor de a despresura Leningradul; în mai, ofensiva germană la Kerci. În Crimeea, *a dus* la un dezastru al sovieticilor. La 2 iulie a căzut Sevastopolul. În aceeaşi zi, germanii au străpuns apărarea sovietică la joncţiunea fronturilor Briansk şi de sud-vest, ceea ce le-a permis să ocupe Voronejul (12 iulie), apoi Voroşilovgradul (19 iulie). La 15 iulie, o altă linie de apărare sovietică a fost străpunsă pe Don; la 24 iulie. Armata Roşie a abandonat Rostovul. Aceste înfrângeri au fost însoţite de scăderea brutală a disciplinei în rândurile trupelor

sovietice, pe care Comandamentul a încercat să o stăvilească prin faimosul ordin de zi nr. 227, semnat de Stalin: „Niciun pas înapoi! 1*

Ameţit de victorii, Hitler a comis încă o dată aceeaşi greşeală ca şi în cazul ofensivei asupra Moscovei, fixând armatelor sale două axe de atac simultane: spre

Stalingrad, pe de o parte, spre Marea Caspică şi Caucaz, pe de alta. În august, germanii s-au îndreptat spre Caucaz, fără a întâlni rezistenţă, trecând peste Kuban. Continuând ofensiva, avangărzile germane au atins marele masiv al Caucazului.

2. Stalingrad şi Kursk: două victorii sovietice decisive. Efortul principal al germanilor s-a îndreptat însă spre Volga şi, mai ales, spre Stalingrad. La 23 august 1942, Armata a VI-a a lui Paulus a atins Volga dinspre nord-vest, ţinând astfel sub foc Stalingradul. Jukov, numit comandant suprem adjunct[27], a fost trimis la Stalingrad pentru a coordona şi conduce operaţiile. La 12 septembrie, germanii au lansat ceea ce ei credeau a fi asaltul final. Luptele s-au desfăşurat aproape cinci luni, uzină cu uzină, casă cu casă. La 15 octombrie, germanii au atins Volga dinspre sud, dar epuizaţi, cu liniile de aprovizionare întinse excesiv şi pierzând 70.000 de oameni, precum şi superioritatea în blindate şi avioane. Planul pus la punct de Jukov („Planul Uranus*) ţinea cont de fragilitatea poziţiilor germane între Don şi Volga şi prevedea o manevră de încercuire a inamicului. Lansată la 19 noiembrie, ofensiva sovietică a obţinut efectul de surpriză scontat. În câteva zile, străpungerea a reuşit. Armata a VI-a şi o parte a Armatei a IV-a blindate (în total 330.000 de oameni) au fost încercuite. La 2 februarie 1943, trecând peste interdicţia lui Hitler. Paulus capitulează. Luată în ansamblu, bătălia de la Stalingrad a dus la dispariţia, în şase luni, a 800.000 de oameni din forţele Axei.

Această cotitură în desfăşurarea războiului a fost amplificată de o înaintare generală a Armatei Roşii pe un

---

27 Pentru prima dată, in regimul sovietic, un militar devenea al doilea personaj in stat. (N. a.)

front imens, de la Leningrad la Caucaz. Pentru a evita să fie încercuite la rândul lor. armatele germane din Caucaz s-au retras cu 600 km, până la vest de Rostov, eliberat la 14 februarie 1943. În februarie-martie 1943, Voronej, Kursk, Harkov şi cea mai mare parte a Donbassului au fost recucerite de sovietici; Armata Roşie a izbutit să degajeze un culoar de 10 km, slăbind astfel blocada Leningradului, în cursul căreia 900.000 de oameni au murit, cei mai mulţi din cauza foametei şi a epuzării. În ciuda gravelor înfrângeri ale armatei sale, înaltul Comandament german a decis, în mai 1943, să reia iniţiativa şi să reducă „ieşindul** de la Kursk („Operaţia Citadela”). Pregătirea ofensivei germane prelungindu-se mult timp. Armata Roşie a avut timp să-şi regrupeze forţele, care le depăşeau acum cu mult pe cele ale inamicului. De la 10 la 20 iulie s-a desfăşurat la Prohorovka, în apropiere de Kursk, cea mai mare bătălie de tancuri din cel de al doilea război mondial. Blindatele germane au fost zdrobite şi, la 3 august, sovieticii au contraatacat pe linia Orel – Kursk – Belgorod. Bătălia de la Kursk, în cursul căreia au fost înfrânte cele mai bune divizii blindate germane, echipate cu ultimele modele de tancuri, a marcat, şase luni după Stalingrad, a doua cotitură a războiului pe frontul rus.

III. Pentru a înţelege revirimentul sovietic

1. Reconveralunea economiei sovietice şi consecinţele sale. Nu se pot înţelege victoriile sovietice de la sfârşitul lui 1942 şi din vara lui 1943 fără a evoca formidabila reconversiune a economiei, orientată în întregime spre efortul militar. Pentru a remedia lipsa mâinii de lucru (11 milioane de oameni erau sub drapel), guvernul a decretat (februarie 1942) „mobilizarea pentru lucru* a populaţiei urbane, apoi (noiembrie 1942) a celei rurale. În 1942, 3 milioane de persoane au fost trecute, din dispoziţia autorităţilor, în industrie: Gulagul (de unde 1 milion de deţinuţi au fost eliberaţi pentru a fi trimişi pe front) a sporit „contractele* cu întreprinderile, şcolile profesionale au accelerat formarea elevilor. S-a produs o puternică feminizare a mâinii de lucru, precum şi o

reînnoire importantă a clasei muncitoare. În patru ani, productivitatea în industrie, revelatoare pentru amploarea efortului uman, a crescut cu 40%.

La sfârşitul lui 1942, producţia de material militar sovietic a depăşit simţitor producţia germană în cantitate şi, uneori, în calitate. Mâna de lucru a deţinuţilor din lagăre a contribuit incontestabil la avântul producţiei militare.

2. Rolul ajutorului aliat Sovieticii au avut întotdeauna tendinţa de a subevalua importanţa livrărilor aliate de care au beneficiat în virtutea acordurilor de împrumut şi închiriere. Acestea, subliniază ei, nu au reprezentat decât 4% din producţia totală de război a URSS. Problema livrărilor a dat naştere, la cel mai înalt nivel, la o corespondenţă abundentă, cu o nuanţă de nemulţumire. Aliaţii îi acuzau pe sovietici de., ingratitudine*, în timp ce aceştia din urmă îi bănuiau pe Aliaţi că vor să înlocuiască, prin acest aport material, deschiderea, atât de des cerută de Moscova, de la sfârşitul lui 1941, a „celui de al doilea front.

În realitate, livrările pe baza legii de împrumut şi închiriere au jucat un rol economic important, permiţând economiei sovietice să reducă dezechilibrele şi să se specializeze în producţia militară, fără a se teme de ruptura circuitelor economice prin abandonarea tuturor celorlalte obiective ale unei creşteri echilibrate.

3. Barbaria nazistă şi eşecul „Ostpolitik-ului. Un alt factor care a contribuit la răsturnarea situaţiei în favoarea URSS, în vara lui 1943: barbaria nazistă a provocat o puternică descurajare în toate teritoriile ocupate, excluzând orice veleitate de colaborare, în rândurile unei populaţii – mai ales rurale – care suferise atât de mult sub regimul sovietic.

În viziunea hitleristă a viitorului Germaniei, invadarea URSS răspundea unui anumit număr de obiective precise: lichidarea bolşevismului (fenomen deopotrivă „velicorus* şi evreiesc, două calificative, deopotrivă, vrednice de ură), distrugerea statului sovietic,

cucerirea de spaţiu vital în Est, pentru a pune astfel definitiv capăt conflictului dintre elementul german şi cel slav. Atitudinea relativ favorabilă a primelor populaţii cucerite (în zonele de la frontierele de vest, încorporate la URSS în 1939 – 1940). capturarea a milioane de oameni, descumpăniţi de condiţiile în care se desfăşuraseră primele lupte, i-au confirmat pe conducătorii naziști în convingerile lor, potrivit cărora Estul era populat de suboameni, obişnuiţi să se supună violenţei învingătorului. Aceasta s-a manifestat prin exterminarea masivă a evreilor1 şi a comuniştilor[28][29]. În ceea ce priveşte prizonierii de război sovietici (2 milioane la sfârşitul lui 1942; 5, 75 milioane la 1 mai 1944), aceştia au fost victimele unui tratament neomenos. În cursul războiului, 3, 3 milioane au pierit, masacraţi în masă, înfometaţi, trimişi în lagăre cu un regim deosebit de riguros.

Organizarea teritoriilor ocupate pune în lumină refuzul lui Hitler de a lua în consideraţie altă soluţie decât aceea a „colonialismului integral”. Teritoriile ocupate au fost organizate în trei modalităţi: alipirea la alte state, administraţie civilă, administraţie militară. Prelungirea războiului a încurajat (vara lui 1942 – începutul lui 1944) pe partizanii „Ostpolitik-ului teoreticianului nazist A. Rosenberg – întemeiată pe dezagregarea etnică a URSS – să schiţeze o „politică selectivă* de colaborare cu unele popoare din Uniunea Sovietică. Germanii au sprijinit, astfel, aspiraţiile la autonomie ale karaciaevilor, kabarzilor, balkarilor, cecenilor şi au înlesnit crearea unui Comitet central musulman la Simferopol.1 Balticii au beneficat. de asemeni, de un statut privilegiat, cu propriile lor guverne naţionale, desigur progermane, dar care, fiind intermediari

---

28 Evreii ucraineni, bieloruși și ruși. sistematic executați fie pe loc (Babyi Iar, in apropiere de Kiev), fie în lagărele de concentrare din Polonia și Germania, au constitui! unul din principalele contingente (1,1 milioane) ale celor 6 milioane exterminate de naziști. (N. a.)

29. 1 Cu toate acestea, naziștii nu au acordat niciodată tătarilor din Crimeea autonomia de care beneficiau locuitorii regiunilor de munte din Caucaz. de teamă să nu renască mișcarea panturanicâ. zdrobită de puterea sovietică la începutul anilor '20. (N. a.)

între localnici şi ocupant, s-au bucurat de sprijinul populaţiei. Pentru teoreticienii „Ostpolitik-ului, Ucraina trebuia să joace un rol fundamental în dezagregarea naţională a URSS. Totuşi, considerând această regiune ca vitală pentru interesele economice ale Reichului, Hitter a refuzat să facă din ea un câmp de experienţă pentru teoriile naţionale ale lui Rosenberg. Aici. ca şi în Rusia, regimul de ocupaţie a fost de o extremă brutalitate, şi germanii au pierdut repede orice credit într-o regiune care, cel puţin în partea ei occidentală, făcuse, iniţial, o primire mai degrabă favorabilă trupelor germane.

Incoerentă, sfâşiată între mai multe orientări, neţinând niciodată seama de interesele populaţiei locale, „Ostpolitik* s-a soldat cu un eşec.

În teritoriile ocupate, rezistenţa s-a organizat, iar mişcarea de partizani s-a întărit. Până la 30 mai 1942, dată la care înaltul Comandament sovietic a creat un stat major central al partizanilor, condus de la Moscova, mişcarea a rămas – în mare parte – în afara oricărui control, nu numai militar, ci şi politic. Barbaria nazistă şi rechiziţiile brutale de muncitori pentru Germania (peste 4.2 milioane între 1942 – 1944) au stimulat rezistenţa care, începând din toamna lui 1942, controla „adâncul ţării într-un număr de regiuni ocupate – sudul Bielorusiei, provinciile Briansk, Smolensk, Orel). Începând de la sfârşitul lui 1942, întinderea excesivă a legăturilor germane a conferit partizanilor o însemnătate sporită. În 1943, grupurile de partizani au executat aproape 3.000 de acte de sabotaj pe căile ferate, încetinind transportul de material militar german spre front, dar atrăgând represalii teribile ale trupelor SS împotriva populaţiei civile (mai multe mii de sate au fost arse numai în Bielorusia). Cu toate acestea. În ciuda unui aport militar de netăgăduit, a unei forţe care reţinea 10% din efectivele germane de pe frontul de est, comandamentul Armatei Roşii s-a manifestat tot timpul reticent faţă de o mişcare scăpată – pentru un timp – oricărui control şi care fusese martora vidului politic din vara lui 1941.

4. Patriotism, slăbirea controalelor şi consens social. În faţa dezastrelor militare din primele luni ale războiului, regimul a făcut apel la valorile ruse, naţionale şi patriotice. Discursul radiodifuzat al lui Stalin, din 3 iulie 1941. a evocat „marea primejdie care ameninţă Patria* şi s-a referit la „marea naţiune rusă a lui Plehanov, Lenin… a lui Puşkin, Tolstoi, Ceaikovski, Cehov, Suvorov şi Kutuzov”, care trebuia apărată în acest „război sfânt”, botezat curând „Marele război de apărare a Patriei”. Această orientare a fost confirmată de restaurarea valorilor, a gradelor şi codurilor tradiţionale în armată, prin suprimarea corpului comisarilor politici în beneficiul unui comandament unic.

Apropierea de Biserica ortodoxă, legată indisolubil de trecutul naţional, constituie al doilea aspect al evoluţiei ideologice a regimului în timpul războiului. Biserica ortodoxă a contribuit ea însăşi la facilitarea acestei schimbări, încă de la 22 iunie 1941, mitropolitul Serghei a dat, într-o scrisoare pastorală, binecuvântarea Bisericii pentru „apărarea frontierelor sfinte ale Patriei*”. În cursul anului 1942, mitropoliţii Alexei şi Nicolae au fost invitaţi să participe la lucrările Comisiei de anchetă asupra crimelor germane. La 4 septembrie 1943, cei trei mai înalţi ierarhi ai Bisericii ortodoxe ruse au fost primiţi de Stalin la Kremlin. Stalin a autorizat alegerea unui nou patriarh în scaunul rămas vacant din 1924. În octombrie 1943, guvernul a creat un Consiliu pentru problemele Bisericii ortodoxe şi a permis redeschiderea unui număr de biserici închise în anii ’30.

A treia evoluţie ideologică, destinată să regrupeze naţiunea în jurul valorilor tradiţionale şi patriotice, a fost personalizarea, tot mai accentuată, a puterii supreme şi identificarea lui Stalin cu Cauza sfântă, aceea a Patriei. Concentrând, pentru prima dată din 1917, puterile Partidului şi ale statului, tradiţional disociate, Stalin a luat locul lui Molotov la preşedinţia Consiliului Comisarilor Poporului, a preluat conducerea Comitetului de Stat pentru Apărare, a Marelui Cartier General, a

Comisariatului

Poporului pentru Apărare, înainte de a se numi pe sine mareşal şi, apoi, generalissim.

Aceste evoluţii convergente – şi care aveau să devină elemente stabile ale ideologiei în perioada postbelică (noile relaţii dintre stat şi Biserică, accentul pus pe coeziunea naţională, axată pe ideea de patrie sovietică, moştenitoarea marii naţiuni ruse, personalizarea crescândă a puterii) – coexistau cu unele relaxări de scurtă durată, care nu s-au prelungit mai mult decât războiul: o anumită slăbire a controlului economic asupra ţărănimii şi a controlului ideologic asupra intelectualităţii. Pentru a compensa predarea – la preţuri scandalos de scăzute – a cvasitotalităţii recoltei colective, autorităţile locale, de altminteri foarte slăbite, au trebuit să lase colhoznicilor o mai mare libertate pentru a-şi vinde produsele personale. În cursul războiului, piaţa colhoznică (piaţa liberă) s-a dezvoltat, furnizând 50% din cumpărăturile alimentare ale orăşenilor, faţă de 20% înainte de război.

În sfera culturală, controlul ideologic a fost atenuat. Relaxarea – relativă – a controalelor politice şi ideologice s-a manifestat, de asemenea. În recrutarea masivă, hotărâtă în august 1941, ca membri de partid a „tuturor celor care se distinseseră pe câmpul de luptă. În cursul războiului, 4 milioane de sovietici, în mare majoritate militari sub drapel, au intrat în Partid, pentru valori ce exaltau patriotismul şi măreţia naţională.

Exacerbat de atrocităţile naziste, sentimentul patriotic a consolidat consensul social, care a fost arma principală de supravieţuire a URSS. Este de netăgăduit că, în 1944, mecanismele sociale funcţionau mult mai puţin haotic decât în 1937 – 1938.

IV. Spre victorie (vara 1943 – mal 1945)

1. Conferinţa de la Teheran. La sfârşitul anului 1943, după cotitura de la Kursk pe frontul rus. debarcarea anglo-americană în Italia şi răsturnarea regimului mussolinian, victoria se întrevedea, mai mult sau mai puţin apropiată, dar sigură. Aliaţii au hotărât să-şi coordoneze acţiunile şi

să-şi definească proiectele postbelice. De la 28 noiembrie la 1 decembrie 1943, conferinţa de la Teheran a reunit, pentru prima dată, pe Churchill, Roosevelt şi Stalin. Exploatând, cu abilitate, sentimentul de culpabilitate al occidentalilor pentru nedeschiderea unui veritabil al doilea front, promis de mult timp şi mereu amânat, şi divergenţele dintre Statele Unite şi Marea Britanie, Stalin a obţinut satisfacţie în mai multe puncte fundamentale:

— Promisiunea unei debarcări în Franţa, cel mai târziu în mai 1944;

— Deplasarea frontierelor Poloniei spre vest şi, în consecinţă. recunoaşterea, pentru moment neoficială, de către occidentali, a „liniei Curzon* ca viitoare frontieră orientală a Poloniei;

— Recunoaştera pretenţiilor sovietice asupra Königsberg-ulu;

— *Anexarea statelor baltice ca fiind* „conformă voinţei populaţiei.

În schimbul acestor câştiguri majore. URSS a acceptat să declare război Japoniei cel mai târziu la trei luni după încheierea războiului în Europa.

2. Ofensiva sovietică în anul 1944. După acest succes diplomatic, sovieticii, ale căror forţe surclasau acum, în toate domeniile, pe cele ale germanilor, au lansat, în ianuarie 1944, o nouă ofensivă, în urma căreia a luat definitiv sfârşit (27 ianuarie) blocada Leningradului, după 870 zile de asediu. În aprilie-mai, Ucraina de pe malul apusean al Niprului, precum şi Crimeea au fost eliberate. La 5 iulie, Armata Roşie a trecut vechea frontieră (dinainte de 1939) a Poloniei. După o înaintare de 600 de km, în cinci săptămâni, Armata Roşie a ajuns, la 1 august 1944, până în suburbiile Varşoviei, pe malul drept al Vistulei. În urma descoperirii, în februarie 1943, a gropilor comune de la Katyn1, relaţiile dintre URSS şi guvernul polonez în exil de la Londra au fost suspendate. După intrarea Armatei Roşii în Polonia, URSS a înlesnit crearea, la Lublin, a unui Comitet Naţional de Eliberare, condus de comunistul B. Bierut. Pentru a-şi afirma legitimitatea şi a primi trupele

sovietice în calitate de „gazdă”, guvernul polonez în exil a ordonat o insurecţie generală la Varşovia (1 august). Pretextând întinderea excesivă a legăturilor sale şi oboseala oamenilor, înaltul Comandament sovietic a refuzat trecerea Vistulei de către Armata Roşie pentru a-i ajuta pe insurgenţi. După 62 de zile de rezistenţă eroică, Armia Krajowa a capitulat. Varşovia a fost rasă de germani, elita poloneză decimată.

În toamna lui 1944, înaltul Comandament sovietic a îndreptat o parte importantă a trupelor sale spre Balcani, Ungaria şi Austria, pentru a o lua înainte anglo-americanilor în această parte a Europei. La sfârşitul lui august, Armata Roşie a invadat România; la 12 septembrie, românii au semnat un armistiţiu, prin care România primea Transilvania (anexată de unguri) [30], dar ceda Uniunii Sovietice Basarabia şi Bucovina de Nord. În octombrie, Armata Roşie a ocupat Debrecen (Debreţin) şi a instalat aici un guvern provizoriu ungar. Budapesta, apărată de trupe germane, nu a căzut, totuşi, decât la 11 februarie 1945. După vizita lui Tito la Moscova (începutul lui septembrie 1944), trupele sovietice au intrat în Iugoslavia. Astfel, din octombrie 1944, o mare parte a Europei Orientale a trecut sub control sovietic. Venind la Moscova, Churchill a luat act de aceste realităţi. El a acceptat traseul frontierelor poloneze, impus de Stalin (linia Oder-Neisse la vest, linia Curzon la est), precum şi formarea unui guvern polonez de „uniune naţională. El a recunoscut preponderenţa sovietică în România, Bulgaria şi Ungaria. Stalin, în schimb, a abandonat orice pretenţie asupra Greciei şi, în consecinţă, nu a mai acordat niciun sprijin comuniştilor din ELAS[31]. În privinţa regimului din Iugoslavia, soarta acestuia a rămas în suspensie.

3. Conferinţa de la Ialta şi victoria. Conferinţa de la

---

30 Convenția de armistițiu cu România (12 septembrie 1944) declara nul „arbitrajul** de la Viena și prevedea că „Transilvania (sau cea mai mare parte a ei)** revine României. (N. t.)

31 Armata populară de eliberare a Greciei, aflată sub controlul partidului Comunist din Grecia. (N. t.)

Ialta (4 – 11 februarie 1945) a avut drept obiectiv modalităţile de organizare a lumii postbelice. Folosind cu abilitate, ca şi la Teheran, divergenţele dintre britanici şi americani şi încrederea pe care i-o arăta Roosevelt, foarte grav bolnav, Stalin şi-a sporit avantajul şi a obţinut, mai ales, satisfacţie în următoarele puncte:

— Trei locuri (Rusia. Ucraina, *Bielorusia*) *la Conferinţa* de constituire a ONU, care urma să se deschidă la San Francisco, în ziua de 25 aprilie:

— Confirmarea frontierelor occidentale şi orientale ale Poloniei după dorinţele URSS;

— Legitimitatea Comitetului de la Lublin, care avea să constituie, „cu aliaţi conducători democratici polonezi, nucleul viitorului guvern polonez;

— Cedarea insulelor Kurile, a părţii meridionale a Sahalinului, cedarea prin închiriere a Port Arthur-ului, exploatarea complexului feroviar din Manciuria, în schimbul intervenţiei sovietice împotriva Japoniei, în trei luni după capitularea Germaniei;

— Recunoaşterea temeiniciei cererilor de reparaţii formulate de sovietici: 10 miliarde de dolari (adică jumătate din reparaţiile totale cerute Germaniei).

Trei săptămâni înainte de deschiderea conferinţei de la Ialta. Armata Roşie lansase ofensiva finală, venind astfel în ajutorul occidentalilor, surprinşi de contraofensiva germană din Ardeni. La 10 martie, trupele sovietice au trecut Oderul. Acoperit dinspre nord de Rokossovski şi dinspre sud de Koniev. Jukov a aruncat, la 12 aprilie, 2 milioane de oameni împotriva Berlinului, devenit o fortăreaţă. La 5 aprilie, armata sovietică a făcut joncţiunea cu armata americană pe Elba. La 2 mai, generalul Ciuikov a primit capitularea garnizoanei din Berlin. Ultimele lupte importante s-au desfăşurat în Boemia; la 9 mai, Armata Roşie a intrat în Fraga. Câteva ore mai înainte, Keitel semnase actul de capitualare fără condiţii a Germaniei.

Capitolul VI

STALINISMUL DESĂVÂRŞIT (1945 – 1953)

Perioadă încă puţin cunoscută, anii 1945 – 1953

marchează desăvârşirea unei logici economice şi politice instalate la sfârşitul NEP-ului. De o mare coerenţă, contrastând cu prima fază a stalinismului – cea a anilor ’30. fază *paroxistică*, *caracterizată prin excese şi* lipsă de măsură, anii de după război conturează un stalinism desăvârşit, naţionalist, apăsător şi conservator.

I. Revenirea la modelul antebelic şi întărirea controalelor

1. Revenirea la modelul antebelic. Revenirea la pace implica necesitatea de a reconstrui o ţară devastată de război – 26 de milioane de morţi, 25 de milioane de persoane fără adăpost, distrugeri evaluate la aproape 7.000 milioane de ruble, adică de cinci ori şi jumătate venitul naţional din 1940 –, dar şi de a alege căile acestei reconstrucţii. Avea să fie încurajată, sistematizată chiar acea. orientare spre gestiunea prin consens* (J. Sapir). care constituise, alături de naţionalism şi de patriotism, unul din elementele majore ale consensului naţional din timpul războiului, sau avea să se revină la modelul de dezvoltare din anii ’30? Această întrebare capitală pare a fi făcut obiectul unor vii dezbateri în iarna 1945 – 1946.

Adoptat de Sovietul Suprem în martie 1946, al IV-lea Plan cincinal, numit „Planul reconstrucţiei*, fixa obiective ambiţioase creşterii economice, dar, la prima vedere, mai puţin nerealiste şi mai echilibrate decât cele ale planurilor antebelice. Cu toate acestea, în faţa „pasivităţii” mâinii de lucru, epuizate şi înfometate, regimul a recurs la discursul productivist şi la arsenalul represiv. Primăvara lui 1946 a fost marcată de o mare campanie productivistă şi de o serie de decrete destinate să fixeze muncitorii de locul de muncă. Întocmai ca în 1936 – 1937, a avut loc o reluare a mişcării stahanoviste: Stahanovul celui de al IV-lea Plan cincinal a fost A. Filipov. un „puitor de cărămizi” angajat în „întrecerea socialistă” pentru reconstrucţia oraşelor-martir. Anii 1947 – 1953 au fost martori ai reproducerii aceloraşi fenomene economice şi sociale, ai aceluiaşi ciclu ca şi în anii ’30:

— O creşterea puternică a investiţiilor pentru

şantiere, adesea neterminate, însoţită de fenomene inflaţioniste, determinate de penurii şi de dificultăţi de aprovizionare;

— O foarte mare nevoie de mână de lucru din partea întreprinderilor, preocupate, mai mult, să obţină maximum de muncitori şi de utilaj, decât să creeze condiţii pentru creşterea productivităţii;

— Un puternic aflux (7 milioane) de lucrători neexperimentaţi, veniţi de la ţară, ceea ce a generat „fenomene negative”, precum recrudescenţa absenteismului, instabilitatea persistentă a mâinii de lucru, producţia defectuoasă, probleme de disciplină a muncii;

— Persistenţa unui nivel de viaţă foarte coborât: analiza consumului dezvăluie că, în oraşe, nivelul din 1928 (abia7 echivalent celui din 1913) nu a fost atins decât în 1954, nivelul din 1940 (inferior celui din 1928) fiind atins în 1951.

Ca şi în anii ’30, dificultăţile cele mai grave s-au manifestat pe „frontul agricol”. În discursul său din 9 februarie 1946, Stalin anunţase încheierea raţionalizării produselor pentru toamna lui 1946. Câteva luni mai târziu, aceste promisiuni nefondate au fost amânate *sine die* din cauza unei „întărizeri în campania de colectare. Acest eufemism ascundea o adevărată foamete (care a lovit, mai ales, regiunile Kursk, Voronej, Tambov, Orel) provocată, în parte de secetă, dar, mai ales, de voinţa statului de a exporta produse agricole, indiferent de consecinţe. Ca şi foametea din 1932, cea din 1946 (500.000 de victime) a fost trecută cu totul sub tăcere. Punând problemele agricole pe seama „poftei de câştig de pe loturile individuale*, guvernul a lansat o vastă campanie pentru „lichidarea violărilor statutului colhoznic. În 1946 – 1948, administraţia a recuperat peste zece milioane de hectare „însuşite ilegal. Legislaţia represivă din 4 august 1932 a fost „reactualizată* printr-un decret din 7 iunie 1947, stipulând că orice „atingere adusă proprietăţii de stat sau colhoznice* este pasibilă de o pedeapsă între cinci şi douăzeci şi cinci de ani de muncă silnică. În timp ce cotele

livrărilor obligatorii erau reevaluate anual, prin creştere, preţurile plătite de stat colhoznicilor pentru produsele agricole rămâneau, în 1952, inferioare preţurilor plătite în 1940. La începutul anilor ’50, degradarea economică şi financiară a colhozurilor a atins un nivel care ameninţa echilibrul economic în ansamblu.

Contrastul dintre penuria cotidiană şi megalomania stalinistă pentru „marile proiecte* nu a fost niciodată atât de mare; aceşti ani au înregistrat o adevărată „proliferare* a tot felul de planuri: planuri de dezvoltare a centralelor electrice gigantice, „planul stalinist de transformare a naturii*, care, prin abaterea cursurilor fluviilor siberiene şi prin lucrări gigantice de împădurire şi irigare, pretindea să transforme climatul regiunilor aride din sudul ţării, proiectul de „agro-oraşe” (lansat de N.S. Hruşciov, mare „specialist** şi responsabil cu agricultura la Comitetul Central) considerate „că pot suprima deosebirea dintre muncitorul rural şi muncitorul urban”.

2. Întărirea controalelor şi represiunea. Derapajul hipervoluntarist al economiei a mers în acelaşi pas cu întărirea controalelor şi a represiunii.

Felul în care au fost trataţi, la sfârşitul războiului, prizonierii de război sovietici repatriaţi din Germania pune în lumină voinţa autorităţilor de a relua controlul asupra gândirii oamenilor. Din 2, 3 milioane de prizonieri repatriaţi. doar o minoritate a fost autorizată să revină acasă; majoritatea celor repatriaţi au fost fie condamnaţi la pedepse în lagăre, fie deportaţi, fie constrânşi la lucrări obligatorii de reconstrucţie.

Un decret, publicat în „Izvestiia” din 26 iunie 1946, anunţă deportarea pentru crime de „trădare colectivă*” a cecenilor, inguşeţilor şi tătarilor din Crimeea. În realitate, deportarea în Siberia, Kazahstan şi Asia Centrală a acestor popoare (şi a altora, nemenţionate, precum karaciaevii, balkarii, calmucii, în total 600.000 de oameni) avusese loc între octombrie 1943 şi iunie 1944. Câţiva ani mai înainte, prin decretul din 28 august 1941, 1 milion de germani de pe Volga fuseseră deportaţi în condiţii asemănătoare. O

altă categorie care a furnizat sistemului concentraţionist lotul său de noi recruţi au fost diversele „naţionalităţi” – mai ales ucraineni, baltici, moldoveni – care s-au opus. cu armele în mâini, sovietizării Ucrainei apusene, Basarabiei şi ţărilor baltice. Până în 1949 – 1950, insurgenţii din URA (Armata insurgenţilor ucraineni) controlau „zonele din adânc”, în jurul Lvovului; „pacificarea* Ucrainei apusene s-a făcut cu preţul deportării şi arestării a sute de mii de oameni. În statele baltice, autorităţile sovietice au deportat, mai întâi, elementele „claselor ostile[32], au confiscat pământurile marilor proprietari, au reprimat grupurile armate de partizani, care rezistau anexării (1945 – 1948), înainte de a se lansa în politica de colectivizare şi „deschiaburire” (1949 – 1950), care a fost însoţită de deportarea mai multor sute de mii de baltici.

Anii 1945 – 1953 au cunoscut expansiunea maximă a organelor de represiune poliţienească şi apogeul sistemului concentraţionar.

Aşa cum arată arhivele, recent date la iveală, ale Gulagului, anii 1945 – 1953 au înregistrat o creştere puternică a numărului deţinuţilor din lagărele şi coloniile de muncă (al căror număr a crescut de la 1, 2 la 2, 5 milioane între 1944 şi 1950) şi a numărului „deplasaţilor speciali”, în „sate de colonizare” (1, 7 milioane în 1943; 2.7 milioane în 1953). Deţinuţii, veniţi în Gulag începând din 1945. au reprezentat, în mare parte, categorii noi. mai „dure” şi mai hotărâte decât „duşmanii poporului” din anii ’30, foste cadre de partid, mult timp convinse că internarea lor era rezultatul unei teribile erori. Pedepsele aplicate erau din ce în ce mai lungi; prin cumulul de pedepse, un număr crescând de deţinuţi nu mai avea speranţa de eliberare înainte de 20 – 25 de ani. Din această cauză au „sporit infracţiunile disciplinare”, de la refuzul de a munci până la răscoale, mai ales, în „lagărele

32 AnH 1948-1954 au fost marcați de un șir de răscoale în lagăre, reprimate cu duritate. Printre cele mai cunoscute sunt cele din lagărele de la Peoiora (1948), Salekhard (1950), Ekibastuz (1952), Vorkuta și Norilsk (1953). Kimguir (1954). (N. a)

speciale” (create în 1948) şi rezervate deţinuţilor celor mai duri.1 începând din 1948, administraţia penitenciarelor a încercat să exploateze deţinuţii într-o manieră mai „economică” şi mai „rentabilă”: în scopul stimulării productivităţii, au fost introduse prime şi „salarii”, raţiile alimentare au fost sporite pentru cei care reuşeau să realizeze normele, mortalitatea (care atinsese cota cea mai înaltă – 17, 5% pe an – în 1942 – 1943) a scăzut. Acest „program” s-a lovit însă de realităţile lumii concentraţionare: infrastructurille de producţie erau învechite; imensele unităţi penitenciare, grupând zeci de mii de deţinuţi, se dovedeau a fi structuri greoaie, dificil reformabile; modicitatea „salariului” acordat deţinuţilor (de 15 – 20 de ori mai mic decât salariul mediu al muncitorului liber) nu constituia un stimulent, într-un moment când un număr crescând de deţinuţi se organizau în bande rivale, ceea ce impunea o supraveghere sporită, din ce în ce mai costisitoare. Numeroasele inspecţii, efectuate în 1951 – 1952, în principalele ansamble de penitenciare, au fost expresia neliniştii administraţiei în faţa scăderii rapide a rentabilităţii sistemului concentraţionar. Ele aruncă o nouă lumină asupra motivelor valului de amnistii din anii 1953 – 1957: acestea nu mai apar acum ca exclusiv politice. Motivarea lor economică nu ar trebui neglijată.

Unul din aspectele cele mai remarcate ale înăspririi regimului stalinist în anii postbelici a fost accentul pus pe constrângerile ideologice. Sub conducerea lui Jdanov, s-a desfăşurat o vastă ofensivă împotriva oricărei creaţii spirituale ce prezenta aşa-zise influenţe din străinătate, „decadentism occidental”, „aspiraţii metafizice”, „individualism mic-burghez”, „formalism”. În aceste condiţii, puţini au fost creatorii care n-au făcut obiectul uneia dintre aceste acuzaţii.

La 14 august 1946, o rezoluţie a Comitetului Central denunţa revistele „Leningrad” şi „Zvezda” de a fi oferit cititorilor lor „ideologii străine de spiritul partinic”, publicând scrieri ale poete! A. Ahmatova şi ale umoristului

M. Zoşcenko. La 4 septembrie, o nouă rezoluţie condamnă producţia de filme „lipsite de idei”; printre filmele vizate figura a doua parte din „Ivan cel Groaznic” al lui

S. Eisenstein. Celebrul realizator era criticat pentru că a prezentat o imagine eronată (cea a „unui fel de Hamlet”) a unui ţar care figura de acum înainte printre marii făuritori ai statului rus. Câteva luni mai târziu, „Jdanovşcina” a lovit un alt sector până atunci cruţat, muzica; la 10 februarie 1948, o rezoluţie a Comitetului Central privind „Tendinţele decadente în muzica sovietică” a criticat „formalismul antipopular şi antinaţional* al lui Prokofiev, Şostakovici şi Haciaturian, precum şi al altor compozitori care „au uitat imensul rol social al muzicii pentru a satisface gusturile degenerate ale unui pumn de individualişti estetizanţi”.

De la sfârşitul lui 1948, denunţarea tendinţelor „formaliste* a fost eclipsată de descoperirea unei noi devieri, „cosmopolitismul”. Contactele şi căsătoriile între sovietici şi străini au fost interzise. Denunţarea cosmopolitismului a luat rapid o turnură din ce în ce mai mult făţiş antisemită. Animatorul teatrului evreiesc, M. Mihoels, a fost asasinat; „Comitetul antifacist evreiesc” a fost dizolvat; sute de intelectuali evrei au fost arestaţi şi deportaţi. Campania antisemită a culminat, la începutul lui 1953, cu descoperirea „complotului halatelor albe”.

Controlul ideologic a cuprins toate domeniile creaţiei spirituale. În biologie au avut însă loc excesele cele mai vizibile. Stalin a impus aici, împotriva opiniei savanţilor din această disciplină, „teoriile” unui impostor, Lîsenko; acesta a împins până la caricatură concepţiile deterministe şi utilizarea legilor ştiinţifice pentru transformarea naturii, susţinând că legile lui Mendel erau false şi proclamând ereditatea caracterelor dobândite.

n. URSS în relaţiile Internaţionale postbelice

Situaţia internaţională a URSS, la încheierea unui război din care ea a ieşit devastată, dar victorioasă, era paradoxală. Pe de o parte, ea se manifesta ca o Mare Putere, a cărei armată era, numeric, cea mai puternică din

lume şi ocupa jumătate din Europa; pe de altă parte, ea era mult surclasată în tehnologia militară de Statele Unite, care experimentaseră tocmai arma atomică. Pentru conducătorii sovietici, acest paradox era o sursă de tensiuni. În faţa acestei situaţii, trebuia să fie păstrată „Marea Alianţă” constituită în timpul războiului şi obţinut astfel răgazul necesar pentru reconstrucţia unei economii devastate sau să fie luate rapid „gajuri de securitate”, prin extinderea influenţei sovietice?

În lunile care au urmat conferinţei de la Ialta, s-a impus a doua opţiune.

1. Noul climat din Europa: de la Postdam la conferinţa de la Paris (iulie 1945 – Iulie 1947). La conferinţa de la Postdam (17 iulie – 2 august 1945), occidentalii, puşi de sovietici în faţa mai multor „fapte împlinite” – în Polonia, „polonezii de la Londra” nu au obţinut decât câteva ministere secundare; în România, regele Mihai a fost constrâns să numească un guvern dominat de comunişti au fost surprinşi să-i vadă pe sovietici formulând noi revendicări: revizuirea convenţiei de la Montreux privind Strâmtorile, recuperarea de către URSS a provinciilor turce Kars şi Ardagan, obţinerea unei baze navale în Marea Egee.

Conferinţele de la Londra (septembrie 1945) şi Moscova (decembrie 1945), cu participarea miniştrilor Afacerilor Externe ai celor trei „Mari”, au dezvăluit noi subiecte de dezacord: contestarea de către occidentali a rezultatelor alegerilor din România’ şi Bulgaria; protestul occidental împotriva încercării sovietice de a stabili un „protectorat” asupra nordului Iranului (sub acoperirea unei „Republici Populare Kurde”).

În momentul când criza iraniană a atins punctul culminant (începutul lui martie 1946), Churchill a rostit la Fulton (Missouri, în prezenţa preşedintelui Truman, celebrul său discurs despre „cortina de fier”, discurs care marchează o etapă importantă în conştientizarea de către occidentali a realităţii primejdiei reprezentate de expansionismul sovietic.

Conferinţa de Pace (Paris, iulie – octombrie 1946) nu a permis nicio apropiere între poziţiile occidentale şi cele sovietice. Dacă sovieticii se declarau de acord cu principiul reunificării unei Germanii democratice şi demilitarizate, politica dusă în zona lor de ocupaţie („denazificarea”, reforma agrară, naţionalizările, crearea de întreprinderi „mixte” sovieto-germane. lucrând exclusiv pentru URSS) făcea această perspectivă tot mai iluzorie. După eşecul Conferinţei de Pace, relaţiile dintre occidentali şi sovietici s-au degradat şi mai mult ca urmare a ajutorului direct acordat de Iugoslavia. Bulgaria şi Albania gherilelor comuniste din Grecia şi a presiunii sovietice asupra Turciei. Crizele greacă şi turcă s-au aflat la originea „doctrinei Truman”, care a constituit o nouă etapă în angajarea americană în Europa. Pentru a încerca să reglementeze numeroasele probleme rămase în suspensie la Conferinţa

Conferinţa miniştrilor Afacerilor Externe ai SUA. URSS şi Marii Britanii (Moscova, decembrie 1945) a hotărât, printre altele, includerea în guvernul Groza a câte unui reprezentant al PNŢ şi al PNL, hotărâre pusă în aplicare în ianuarie 1946. La 19 noiembrie 1946 au avut loc alegeri parlamentare în România, ale căror rezultate, favorabile PNŢ, au fost falsificate de guvernul Groza. (N. t.)

de Pace, o nouă conferinţă s-a reunit la Moscova, în ziua de 10 martie 1947, în ajunul expunerii de către Truman, în faţa Congresului, a doctrinei sale de asistenţă economică pentru „popoarele libere. La Moscova, discuţiile au ajuns din nou în impas în problema germană. Molotov a refuzat propunerea americană de tratat privind neutralitatea Germaniei. Generalul Marshall a respins o nouă cerere sovietică privitoare la reparaţiile datorate de Germania. Nu s-a ajuns la niciun acord în privinţa structurii viitorului stat german.

La 5 iunie 1947, Marshall a definit, la Harvard, liniile mari ale unui plan de reconstrucţie economică a Europei. O conferinţă, deschisă tuturor ţărilor interesate, inclusiv

URSS, a fost convocată la Paris pentru luna iulie. împotriva tuturor aşteptărilor, Molotov a venit, în fruntea unei delegaţii numeroase, dar numai pentru a condamna şi mai viguros şi printr-un gest spectaculos – părăsind conferinţa după trei zile – proiectul american, acuzat de „a pune sub control ţările europene. Sub presiunea sovietică, polonezii, apoi cehii, care îşi anunţaseră sosirea, s-au decomandat (10 iulie); au fost urmaţi, de a doua zi, de români, unguri, finlandezi, albanezi. Iulie 1947 a consacrat împărţirea Europei.

2. Bipolarizarea şi Războiul rece. Climatul internaţional a continuat să se degradeze în tot cursul anului 1947, prin transformarea ţârilor est-europene în sateliţi ai URSS. La sfârşitul lui 1947, doar Cehoslovacia, care tocmai cedase presiunilor sovietice în problema planului Marshall, părea să scape încă unui control complet al comuniştilor asupra statului. Procesul de constituire a „blocurilor* a făcut un nou pas în septembrie 1947, odată cu crearea Kominformului, „biroul informativ* al partidelor comuniste europene[33]. Comunicatul publicat la încheierea întâlnirii de la Szklarska Poreba (Polonia), desfăşurată sub conducerea lui Jdanov, a aprobat teza despre împărţirea lumii în două lagăre: „lagărul imperialist şi antidemocratic... şi lagărul antiimperialist şi democratic, al cărui obiectiv esenţial era de a submina imperialismul, de a întări democraţia şi de a lichida resturile fascismului”. „Teoria celor două lagăre* a pus definitiv capăt încercărilor lui Beneš şi Masaryk de a rămâne în termeni buni şi cu unii, şi cu alţii. La 25 februarie 1948 a avut loc „lovitura de la Praga”. La 10 martie. Masaryk s-a sinucis. La 30 mai, alegerile organizate după sistemul listei unice au confirmat trecerea Cehoslovaciei în „lagărul antiimperialist.

Confruntarea sovieto-occidentală a atins o nouă treaptă în cursul verii lui 1948, odată cu blocada

---

33 Kominformul cuprindea partidele comuniste (muncitorești) din URSS. Bulgaria, Cehoslovacia, Iugoslavia, România. Ungaria. Franța și Italia. (N. t.)

Berlinului. La 24 iunie, sovieticii au decretat o blocadă totală a zonelor occidentale ale Berlinului. Occidentalii au fost obligaţi să organizeze un „pod aerian”, destinat să aprovizioneze oraşul aproape un an, până la 12 mai 1949, când blocada a fost, în cele din urmă, lichidată. Ca răspuns la crearea Republicii Federale Germania (23 mai 1949), un „Congres al Poporului”, întrunit în Berlinul de Est, a adoptat o constituţie pentru o „Germanie democratică indivizibilă”. La 7 octombrie 1949, a luat fiinţă Republica Democrată Germană. împărţirea Germaniei a fost astfel instituţionalizată.

3. Ruptura sovleto-lugoslavă şi consecinţele el. Într-o lume care părea să evolueze spre constituirea de „blocuri”, neaşteptata ruptură sovieto-iugoslavă, făcută publică în primăvara lui 1948, demonstra existenţa unor puternice tensiuni şi interese divergente în interiorul „lagărului socialist. Foarte strânsă la sfârşitul războiului, înţelegerea sovieto-iugoslavă s-a degradat la sfârşitul lui 1947. Spiritul de independenţă al lui Tito, ambiţia lui de a deveni – prin intermediul unei federaţii balcanice, incluzând, iniţial, Iugoslavia şi Bulgaria – liderul politic al Europei balcanice, nu puteau să nu deranjeze obiectivele hegemonice ale URSS. La 28 iunie 1948, Kominformul. reunit la Bucureşti, a aruncat anatema asupra „clicii lui Tito. acuzat de a fi „alunecat pe panta revizionismului, antisovietismului şi deviaţionismului. Blocada economică impusă Iugoslaviei de Moscova şi de ţările satelit, ruperea relaţiilor diplomatice dintre URSS şi Iugoslavia nu au slăbit hotărârea lui Tito şi unitatea PCI.

„Schisma titoistă* a jucat însă o altă funcţie; ea a servit drept pretext pentru „epurarea* conducerilor comuniste din Europa de Est. Un prim val de epurări (1949 – 1950) a lovit pe conducătorii comunişti „naţionali*, înlocuiţi de „moscoviţi*, oameni mai apropiaţi de URSS prin trecutul lor. Au fost astfel eliminaţi: în Polonia, Gomułka (înlocuit cu Bierut); în Ungaria, Rajk (executat) şi Kádár (arestat); în Bulgaria. Kostov (executat); în Slovacia, Clementis (executat). Al doilea val (1952) a avut. sub

termenul de „cosmopolitism*, un pronunţat iz de antisemitism; el a culminat. În Cehoslovacia, cu marele proces public, amintind de procesele de la Moscova, al conducătorului comunist Slansky, executat împreună cu alţi 13 acuzaţi (din care 11 evrei); în România, a fost eliminată lidera comunistă, de origine evreiască. Ana Pauker.

4. Războiul rece la apogeu. Anii 1949 – 1950 au constituit faza culminantă a Războiului rece, marcată de naşterea Pactului atlantic (NATO), semnat la 4 aprilie

1949, războiul din Coreea şi problema reînarmării Germaniei occidentale.[34] Anul 1949 a adus conducătorilor sovietici două motive de satisfacţii, pe planul raporturilor de forţă internaţională: experimentarea reuşită a primei bombe atomice sovietice (septembrie) şi victoria comuniştilor chinezi (octombrie). La 14 februarie 1950, după laborioase negocieri, Mao Zedong a semnat, la Moscova, un tratat de asistenţă mutuală, valabil pe 30 de ani. Perioada îndelungată a negocierilor, precum şi modicitatea creditelor acordate de sovietici permit ipoteza că Moscova, înainte de a se angaja mai mult. dorea să vadă ce politică va adopta Mao Zedong.

Mai mult decât problema coreeană, care a marcat anul

1950, cea a integrării RFG în sistemul politic occidental a constituit principala preocupare a diplomaţiei sovietice la începutul anilor ’50. În această problemă, partea sovietică, după mai multe runde de negocieri (Conferinţa de la Praga a miniştrilor Afacerilor Externe din ţările est-europene, octombrie 1950, Conferinţa de la Paris, martie – iunie 1951) a făcut, la începutul lui 1952, un număr de concesii, propunând un tratat de pace cu o

---

34 Făcând această afirmație, autorul aie în vedere, desigur, perioada studiatâ în volumul de față; în volumul următor (Histoire de l'Union sovietique de Khrouchtchev a Gorbatchev, 1953-19851, Nicolas Werth arată câ .cea mai gravă criză a relațiilor internaționale" în perioada Războiului rece a fost criza rachetelor sovietice din Cuba (octombrie 1963). (N. t)

Germanie reunificată şi neutră. Ultimele luni ale dictaturii staliniste par să anunţe o evoluţie a diplomaţiei sovietice mai degrabă spre negociere decât spre o confruntare sistematică cu Occidentul.

m. Stalinismul desăvârşit

1. Trăsăturile specifice ale structurilor de putere.

Viaţa politică sovietică din primii ani postbelici a fost marcată printr-o înăsprire ideologică, ca şi printr-un puternic conservatorism şi printr-un derapaj al structurilor de putere spre forme specifice, care păreau să marcheze o ruptură cu un anumit număr de norme şi de referinţe leniniste. Stalin, care cumula funcţiile de secretar general al partidului, preşedinte al Consiliului de Miniştri, mareşal generalissim şi comandant suprem al forţelor armate, s-a străduit să autonomizeze bazele puterii sale prin intermediul unei ideologii ultranaţionaliste, abandonarea regulilor leniniste de funcţionare a instanţelor de partid şi dezvoltarea peste orice măsură a propriului său cult.

Tocmai în aceşti ani, „cultul personalităţii atinge apogeul. În decembrie 1949, a 70-a aniversare a lui Stalin a prilejuit manifestări de idolatrie nu numai în URSS, dar şi din partea comuniştilor din lumea întreagă. În faţa acestui concert de laude şi de declaraţii servile de fidelitate, dictatorul, potrivit rarelor mărturii ale celor din preajma lui – precum Hruşciov sau M. Djilas s-a ferecat într-o izolare bănuitoare, evitând ceremoniile şi recepţiile, cunoscând viaţa ţării doar din imaginile înfrumuseţate ale rapoartelor oficiale.

Instanţele de conducere ale partidului au fost sistematic ignorate; niciun congres nu s-a mai reunit timp de 13 ani şi jumătate (între martie 1939 şi octombrie 1952), nicio plenară a Comitetului Central timp de cinci ani şi jumătate (între februarie 1947 şi octombrie 1952). Biroul Politic (10 titulari şi 4 supleanţi) nu mai ţinea aproape niciodată şedinţe cu participarea tuturor membrilor săi, Stalin instituind „comisii restrânse* (cu totul ilegale, potrivit statutului partidului), cu competenţe, de altminteri, imprecise. Stalin s-a străduit, de fapt, să

concentreze o mare parte a puterii în organe restrânse: astfel, rolul secretariatului său personal, „Sectorul special” al Secretariatului Comitetului Central, condus de Poskrebîşev, a căpătat o importanţă tot mai mare, supraveghind ansamblul secretariatului, organism-cheie, centrul real de elaborare şi de control al deciziilor.

În stadiul actual al cunoştinţelor noastre – foarte fragmentare – despre mecanismele de luare a deciziilor la cel mai înalt nivel, este greu de spus în ce măsură Stalin era într-adevăr un autocrat, hotărând totul, aşa cum îl descrie Hruşciov. sau un arbitru abil între diversele grupuri rivale, constituite în perspectiva succesiunii. Cele două ipoteze nu se exclud. Ele permit aprecierea complexităţii şi subtilităţii jocului politic al lui Stalin, care a reuşit la fel de bine să-i facă pe militarii aureolaţi de prestigiul victoriei să reintre în anonimat şi să neutralizeze în beneficiul său rivalităţile şi ambiţiile eventualilor succesori, urmărind. În acelaşi timp, cu stăruinţă şi coerenţă, consolidarea unui sistem politic specific, stalinismul. În a doua jumătate a anilor ’40, acest sistem se stabilizase, devenise conservator şi dobândise propriile legi de funcţionare, o identitate şi o inerţie corporatistă, un sistem pe care chiar dictatorul cel mai puternic era, uneori, în dificultate de a-l manevra.

2. Conflicte şi alternative politice. În spatele unanimităţii de faţadă, marcată prin cultul lui Stalin, se desfăşurau în ultimii ani conflicte politice – încă foarte puţin cunoscute – între succesorii potenţiali ai lui Stalin. Un prim conflict i-a opus, în anii 1945 – 1948, pe Malenkov şi Jdanov. Controversa dintre Malenkov, susţinut, pare-se, de Beria, Kaganovici şi responsabilii industriei grele, pe de o parte, şi Jdanov, sprijinit de preşedintele

Gosplan-ului, Voznesenski, Rodionov şi de unii şefi militari, pe de alta, a avut ca obiect, în principal, modalităţile de dezvoltare a URSS. Cei dintâi voiau întărirea priorităţilor în sectorul industrial; ceilalţi erau favorabili unei dezvoltări economice mai echilibrate. La sfârşitul lui 1945, dezbaterea economică s-a desfăşurat pe

un teren tehnic, bine delimitat: Jdanov şi Voznesenski îl criticau pe Malenkov pentru politica de demontare a întreprinderilor germane (pentru a fi aduse în URSS), care ducea, spuneau ei, la o imensă risipă. Stalin l-a trimis pe Mikoian să facă o anchetă la faţa locului. Acesta s-a întors cu un raport foarte defavorabil lui Malenkov, conchizând asupra necesităţii de a înlocui politica de demontări prin crearea de societăţi mixte, care să organizeze. În Germania, producţia în serviciul URSS. Malenkov a fost înlocuit din postul de şef al Comisiei pentru demontări şi îndepărtat din secretariatul CC. Timp de doi ani (1946 – 1948), Jdanov, asistat de Suslov, s-a bucurat de încrederea lui Stalin pentru a duce la îndeplinire represiunea ideologică împotriva intelectualităţii şi a mişcărilor naţionale, precum şi pentru reunirea partidelor comuniste europene în cadrul Kominformului.

În primii ani de după război, Stalin a manevrat cu abilitate în faţa unui alt grup care ar fi putut constitui o forţă socio-politică autonomă, capabilă, dacă nu să canalizeze aspiraţiile de schimbare, cel puţin să opună o contrapondere puterii civile şi chiar să arbitreze, la nevoie, controversele: armata. De la sfârşitul lui 1945, principalii şefi militari, însărcinaţi cu comandamente îndepărtate, au fost cu totul îndepărtaţi din viaţa publică. Jukov, cel mai popular dintre ei, expediat la conducerea Regiunii militare Odessa, apoi în Ural, nu a mai apărut în public în ţara sa. La 4 mai 1948, presa – comemorând bătălia Berlinului – nu i-a mai citat nici măcar numele!

În vara lui 1948, după o eclipsă de doi ani, Malenkov a fost rechemat de Stalin în secretariatul Comitetului Central. După moartea lui Jdanov (31 august 1948), Malenkov, cu colaborarea lui Beria şi a lui Abakumov, conducătorul atotputernicului Minister al Securităţii Statului, şi, bineînţeles, cu acordul lui Stalin, a organizat o vastă operaţie de epurare împotriva lui Voznesenski şi a colaboratorilor săi de la Gosplan, precum şi a aparatului de partid din Leningrad (oraş întotdeauna suspectat de Stalin). Voznesenski a fost destituit, apoi, în anul următor,

executat fără proces. Afacerea de la Leningrad” a costat, de asemeni, viaţa a sute de cadre de partid, acuzate de a fi „complotat cu titoiştii în scopul răsturnării puterii sovietice”.

3. Ultimul complot în septembrie 1952, o campanie de presă a avertizat pe comunişti asupra „infiltrării agenţilor imperialişti în rândurile partidului”. În această atmosferă încordată s-a deschis, la 5 octombrie 1952, Congresul al XIX-lea al partidului, convocat la 13 ani şi jumătate după cel de al XVIII-lea. În timp ce Stalin nu a luat cuvântul decât pentru o scurtă alocuţiune finală, Malenkov şi Hruşciov, a cărui promovare în partid ca prim-secretar al organizaţiei de partid din Moscova fusese încurajată de Stalin, au prezentat două rapoarte de activitate care s-au mărginit să laude „realizările remarcabile* ale URSS: fabricarea bombei cu hidrogen, progresul în economie şi succesele internaţionale. Aceste rapoarte nu deschideau, în realitate, nicio perspectivă evolutivă. Singurele inovaţii, propuse de Stalin, priveau o modificare a structurilor politice la vârf: Biroul Politic a fost înlocuit cu un

Prezidiu, mult mai greoi (36 de membri); numărul membrilor Comitetului Central a fost dublat. Potrivit lui Hruşciov, Stalin dorea, prin aceste reforme, să diminueze şi mai mult influenţa colegilor săi, înconjuraţi de acum înainte de nou-veniţii mai tineri, lipsiţi de experienţă şi mai uşor de manipulat.

La 31 ianuarie 1953, „Pravda” a anunţat descoperirea unui complot al unui „grup terorist de medici ai Kremlinului” (în majoritate, evrei), acuzaţi de a-l fi asasinat pe Jdanov şi de a fi încercat să asasineze mai multe alte personalităţi ale statului. Ca şi în 1936 – 1937, mii de mitinguri au fost organizate pentru a cere pedepsirea vinovaţilor şi revenirea la adevărata „vigilenţă bolşevică”. „Complotul halatelor albe” – dezminţit îndată după moartea lui Stalin – a fost un avatar al campaniei „anticosmopolite” din anii precedenţi sau începutul unei mişcări mai importante, deschizând calea pentru o nouă

epurare radicală a personalului politic, a cadrelor economice şi a intelectualităţii? Deschiderea arhivelor sovietice va permite, poate, în curând, să se înţeleagă mai bine acest ultim episod al erei staliniste. În stadiul actual al cunoştinţelor, pare să se confirme nu numai că Beria nu a jucat niciun rol în pregătirea acestei afaceri, dar că, asemenea altor conducători vizaţi, îndeosebi Molotov (a cărui soţie, de origine evreiască, fusese deportată), şi el, Beria, ar fi fost probabil o victimă. Când tema unei vaste conspiraţii, grupând intelectuali, evrei, militari, cadre ale republicilor neruse se afla pe prima pagină a ziarelor, amintind de cele mai rele momente ale „Ejovşcinei”, Stalin a suferit o hemoragie cerebrală, fără îndoială în noaptea de 1 martie. La 6 martie, Agenţia Tass a anunţat că inima genialului continuator al lui Lenin încetase să mai bată la 5 martie 1953, orele 21.50.

Concluzii

Dispariţia lui Stalin, aşa cum a arătat-o cursul luat de evoluţia politică la mijlocul anilor ’50, constituie o cezură semnificativă a istoriei sovietice. Cezură sau tăietură? A pune această chestiune înseamnă a ridica problema continuităţii istoriei sovietice, de la definirea „sistemului sovietic”, care s-a menţinut încă o treime de secol după dispariţia lui Stalin. Problema continuităţii leninism-stalinismului continuă să divizeze profund pe istorici. Unii privilegiază unitatea perioadei 1917 – 1953, perioadă de formare, de maturizare şi de apogeu a „totalitarismului sovietic”. Stalinismul este un marxism-leninism în creştere. ** JŢI… Kołakowski) „Marxismul bolşevic a determinat în întregime caracteristicile leninismului postrevoluţionar, ca şi ceea ce noi numim, adesea impropriu, stalinism”. (A. B.-ulam) „Stalinismul poate şi trebuie să fie definit ca o teorie şi o practică ce decurg direct de la Lenin: viziunea asupra unei lumi divizate în clase şi în ţâri antagoniste, recursul sistematic la teroare… – toate acestea sunt, neîndoielnic şi total, leniniste”. (A. G. Meyerjţ Faţă de partizanii continuităţii absolute între leninism şi stalinism, pentru care anii 1917 – 1953 constituie o perioadă de mare

unitate şi extremă coerenţă, alţi istorici insistă asupra numeroaselor alternative. rupturi, revirimente, cotituri (1918, 1921, 1928 – 1929, 1934, 1937) care au marcat un proces istoric mai complex decât a fost, în general, descris. Rupând-o cu leninismul, stalinismul, explică R. Tucker, este un „naţional-bolşevism rus”, „amestec de radicalism bolşevic, de şovinism velicorus şi de elemente foarte personale de interpretare a bolşevismului de către Stalin”. Printre aceste elemente figurează, deopotrivă, ideea „ruso-centristă” a „construcţiei socialismului într-o singură ţară” la Stalin cel din anii ’20, cât şi, douăzeci de ani mai târziu, paranoia unui Stalin ajuns la bătrâneţe.

Deschiderea arhivelor din perioada 1917 – 1953 i-a făcut pe politologi şi istorici să-şi dea seama de imensele lacune din cunoştinţele noastre despre istoria sovietică. Fiindcă, la urma urmei. În afară de ce a relatat Hruşciov în memoriile sale, ce se ştie exact despre rolul lui Stalin în luarea deciziilor, în arbitrarea diverselor curente, despre care textele oficiale – singurele, până de curând, disponibile – ne spun atât de puţin? în fiecare zi, construcţii savante (cum este aceea despre existenţa, în 1933 – 1934, a unei pretinse „soluţii de schimb kiroviene” la puterea personală a lui Stalin) se prăbuşesc, certitudinile sunt zdruncinate (se „stabilise” că Stalin fusese într-o stare de prostraţie şi de panică, atunci când, la 22 iunie 1941, s-a declanşat invazia nazistă, dar publicarea agendei lui Stalin dovedeşte că nici vorbă de aşa ceva), date noi ies la iveală (despre numărul de deţinuţi, despre pierderile demografice provocate de foamete), fapte mult timp ocultate sunt scoase *la* suprafaţă (foametea din 1932 – 1933, cea din 1946, răscoalele muncitorilor din 1932 etc). Mult timp miză ideologică, istoria URSS poate să devină, în sfârşit, un câmp de cercetare.

CUPRINS

PREFAŢA / 5
Introducere / 9
Capitolul 1

AMU DE SUPRAVIEŢUIRE ŞI DE FORMARE (1918
1921) / 1 1
I. Institujlonalizarea bolşevismului / 11: 1. Primele decrete / 11, 2. Dictatura politică, dizolvarea Adunării constituante şi slăbirea sovietelor / 13; II. De la Brest-Litovsk la războiul civil / 15: I. Brest-Litovsk: iluzia unei păci / 15, 2. Desfăşurarea războiului civil / 16; Dl. «Comunismul de război / 23: 1. O economie etatizată, o societate mobilizată / 23, 2. Dictatura politică, militarizarea, teroarea / 26, 3. Comunismul de război şi victoria regimului / 29; IV. Criza. comunismului de război şi cotitura din martie 1921 / 30: 1. Răscoale ţărăneşti, regresiune economică, arhaizare socială / 30, 2. Schimbări în Partid şi criza acestuia / 31, 3. Insurecţia de la Kronstadt (februarie-martie 1921) / 32, 4. Congresul al X-lea: o cotitură decisivă / 33
Capitolul n
AND NEP-ULUI (1921 – 1928) / 36
1. Dezbaterea asupra federalismului şi formarea
URSS / 36; 11. «Alianţa muncitoresc-ţârânească: dezbateri teoretice şi realităţi economice / 39: 1. Premisele teoretice şi dezbaterile privind căile de dezvoltare / 39.
2. Ambiguitatea şi incoerenţa NEP-ului / 41; III. Luptele politice pentru putere (1922 – 1927) / 44: 1. „Ultima bătălie” a lui Lenin (1922 – 1923) / 44, 2. Primele lupte pentru putere (1923 – ianuarie 1924) / 46, 3. Moartea lui Lenin, începuturile cultului, însuşirea moştenirii (1924) / 47.
4. A doua înfrângere a lui Troţki şi ruptura „troikâi” (1924 – 1925) / 48.5. „Opoziţia unificată” şi înfrângerea politică a lui Troţki (1926 – 1927) / 50; IV. Sfârşitul NEP utul (sfârşitul lui 1927 – sfârşitul lui 1929) / 53: 1. „Criza colectărilor” din Iarna 1927 – 1928 / 53, 2. Înfrângerea „opoziţiei de dreapta” / 54, 3. Fuga înainte (1929) / 57
Capitolul III
ANII 1930, UN DECENIU HOTĂRÂTOR / 59 I. «Marea cotitură (1929 – 1933) / 59: 1. Colectiviza rea agriculturii / 59, 2. Primul plan cincinal: Industrializarea,

revoluţia culturală şi socială / 63, 3. Partidul în faţa „Marii cotituri / 66; II. Ruptura şi complotul (1934 – 1939) 69: I. De la Congresul al XVII-lea la asasinarea lui Kirov / 69.2. Creşterea tensiunilor «începutul lui 1935 – septembrie 1936) / 71, 3. „Ejovşcina” (sfârşitul lui 1936 – sfârşitul lui 1938) / 73.4. Congresul al XVIII-lea: începutul unei destinderi? / 76; IU. Bilanţul unul deceniu decisiv / 77: 1. Crearea unui model de dezvoltare / 77, 2. O societate destructurată / 78.3. Stalinismul / 82

Capitolul IV

URSS ÎN RELAŢIILE INTERNAŢIONALE

(1921 – 1941) / 84

I. Marile orientări ale politicii externe sovietice în timpul NEP-ului / 86: 1. Germania, un partener privilegiat în Europa / 86, 2. Relaţii dificile cu Marea Britanie şi Franţa / 87.3. China, un partener privilegiat în Asia / 88; D. Lupta împotriva „social-fascismului şi „agravarea contradicţiilor interimperialiste (1928 – 1933) / 89: 1. Congresul al VI-lea al Kominternului: o cotitură majoră / 89.

2. Mitul „agravării contradicţiilor interimperialiste” / 90.

3. Spre o diversificare a relaţiilor diplomatice / 91; III. URSS În jocul „securităţii colective (1934 – 1939) / 92: I. „Noul curs” al diplomaţiei sovietice / 92, 2. URSS şi războiul din Spania / 94, 3. Falimentul „securităţii colective” / 95; IV. Pactul germano-sovletic şi expanslontomul sovietic / 96: l. Pactul germano-sovietic / 96.2. „Protocolul secret în aplicare / 97, 3. Degradarea relaţiilor germano-sovietice / 99

Capitolul V

URSS ÎN RĂZBOI (1941 – 1943) / 100

I. Invazia nazistă / 100: 1. Planul „Barbarossa”, succesul şi limitele „Blitzkrieg”-ului / 100, 2. „Armata Roşie asasinată” / 101, 3. Evacuare, reconversiune şi solidaritate aliată / 103; II. Cotitura în război (vara 1942-vara 1943) / 104: 1. Înfrângerile sovietice din vara lui 1942 / 104, 2. Stalingrad şi Kursk: două victorii sovietice

decisive / 105; III. Pentru a înţelege revirimentul sovietic / 106: I. Reconversiunea economiei sovietice şi consecinţele sale / 106.2. Rolul ajutorului alial 107.

5. barbaria nazistă şi eşecul... Ostpolitik-ului / 108.1. Patriotism, slăbirea controalelor şi consens social 110; IV. Spre victorie (vara 1943 – mal 1945) 115: I. Con ferinţa de la Teheran 113, 2. Ofensiva sovietică în anul 1944 115.3. C.onlerinţa de la Ialta şi victoria I 15

Capitolul VI

STALINISMUL DESĂVÂRŞIT (1945 – 1953) / I I 7 I. Revenirea la modelul antebelic şi întărirea con troalelor, 117: I. Revenirea la modelul antebelic / 1 17.

2. Întărirea eoni roatelor şi represiunea / 120; II. URSS În relaţiile Internaţionale postbelice / 124: 1. Noul climat din Europa: de la Postdam la conferinţa de la Paris (iulie 1945 – iulie 1947) / 124, 2. Bipolarizarea şi Războiul rece / 126, 3. Ruptura sovieto-iugoslavă şi consecinţele ei / 127, 4. Războiul rece la apogeu / 128; III. Stalinismul desăvârşit / 130: 1. Trăsăturile specifice ale structurilor de putere / 130, 2. Conflicte şi alternative politice / 131, 3. Ultimul complot / 133

Concluzii / 135

Bibliografie selectivă / 137

2 „Decretul privitor la comisarr prevedea execuţia imediată a tuturor cadrelor politice sovietice. (N. a.)

— Germanii au descoperit aceste gropi comune în februarie 1943. Ele cuprindeau corpurile a mii de ofiţeri polonezi, făcuţi prizonieri în 1939 de către sovietici. Aceştia au pretins până la sfârşitul anilor ’80 că ofiţerii polonezi fuseseră masacraţi de către nazişti. Publicarea recentă (1993) a ordinului de execuţie a peste 10.000 ofiţeri, semnat de Beria şi de Stalin, pune capăt definitiv polemicii privind responsabilitatea pentru acest masacru*. (N. a.)

— Ordinul, din 5 martie 1940, prevedea executarea, în total, a 25.700 de persoane (foşti ofiţeri, moşieri, funcţionari etc.). Textul a fost reprodus în Voprosî Istorii. 1993, nr. 1, p.17 – 19. Potrivit unui raport al lui A.N.

Şelepin, preşedintele KGB. către N.S. Hruşciov, din 3 martie 1959, NKVD a executat, în anul 1940, 21.857 de polonezi. (N. t.)